

Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warszawski

Bartosz Nieścior

**Prawno-organizacyjne aspekty wcielania do III Rzeszy
*Sudetenlandu i Austrii***

rozprawa doktorska

na kierunku prawo

Praca wykonana pod kierunkiem

prof. dr hab. Marka Wąsowicza

Warszawa 2020

Spis treści

Wstęp.....	5
Rozdział I. Charakterystyka systemu prawno-ustrojowego III Rzeszy	15
1.1. Koncepcja państwa idealnego, rodzaje i hierarchia źródeł prawa w państwie hitlerowskim.....	15
1.2. Proces ustawodawczy w III Rzeszy	26
1.3. Administracja publiczna III Rzeszy	29
1.3.1. Administracja centralna hitlerowskich Niemiec – geneza i ewolucja.....	30
1.3.2. Administracja terenowa III Rzeszy	37
Podsumowanie.....	41
Rozdział II. Struktura prawno-ustrojowa III Rzeszy na wcielonym terytorium Austrii 43	43
2.1. Historyczny przypadek tworzenia <i>Mustergau</i> – aneksja Alzacji i Lotaryngii do Rzeszy Niemieckiej	43
2.2. Sytuacja ustrojowo-prawna Austrii w latach 1918-1939	47
2.3. Transformacja ustrojowo-prawna zaanektowanych do III Rzeszy terenów Austrii.....	55
2.4. Ustawa <i>Ostmarkgesetz</i> jako podstawa prawna przemian ustrojowo-prawnych na zaanektowanym terytorium Austrii	67
Podsumowanie.....	74
Rozdział III. Struktura prawno-ustrojowa III Rzeszy na wcielonym terytorium <i>Sudetenlandu</i>	75
3.1. Charakterystyka sytuacji ustrojowo-prawnej Czechosłowacji w latach 1918-1939. Sprawa Niemców sudeckich na arenie międzynarodowej jako punkt wyjścia do przeprowadzenia aneksji. 75	
3.2. Transformacja ustrojowo-prawna <i>Sudetenlandu</i> po wcieleniu do III Rzeszy Niemieckiej – model dokonywanych zmian administracyjnych na przykładzie wybranych źródeł	85

3.3. Ustawa <i>Sudetengaugesetz</i> jako podstawa prawna zachodzących zmian ustrojowo- prawnych na zaanektowanych terenach Kraju Sudeckiego.....	97
3.4. Prawno-organizacyjne aspekty obowiązywania ustaw <i>Ostmarkgesetz i Sudetengaugesetz</i> – porównanie i wnioski	99
Podsumowanie.....	106
Rozdział IV. Reforma wymiaru sprawiedliwości III Rzeszy na zaanektowanych terenach Austrii i Kraju Sudetów jako narzędzie transformacji ustrojowo-prawnej	108
4.1. Zagadnienia wprowadzające – wymiar sprawiedliwości oraz struktura sądownictwa w III Rzeszy	108
4.2. Przeobrażenia w strukturze sądownictwa w Austrii i Kraju Sudetów w latach 1935-1945. Wybrane zagadnienia..	117
4.3. Wybrane przykłady zachodzących zmian w prawie materialnym i procesowym w państwie hitlerowskim oraz na terenach Austrii i <i>Sudetenlandu</i>	127
4.4. Wpływ reform prawa karnego materialnego i prawa karnego procesowego na porządek prawny wcielonych terenów Austrii i <i>Sudetenlandu</i> oraz problematyka instancyjności procesu sądowego – wybrane aspekty	135
4.5. Zarys reorganizacji kadrowej w wymiarze sprawiedliwości na terenach Austrii i <i>Sudetenlandu</i> po ich zaanektowaniu do III Rzeszy.....	140
4.6. Jurysdykcja sądowa jako specyficzna metoda wprowadzania zmian prawno-organizacyjnych przez III Rzeszę na zaanektowane tereny Austrii i <i>Sudetenlandu</i>	143
Podsumowanie.....	148
Zakończenie	150
Bibliografia	155
Aneksy	184
Aneks 1. Ustawy o Marchii Wschodniej (<i>Ostmark</i>) i Okręgu Rzeszy Kraju Sudetów (<i>Sudetengau</i>)	184
Aneks 2. Wprowadzony podział terytorialny w <i>Ostmarku</i> i <i>Sudetenlandzie</i>	207
Summary.....	208

Wykaz najczęściej używanych skrótów:

BGB = *Bürgerliches Gesetzbuch*

Gestapo = *Geheime Staatspolizei*

Konstytucja = *Konstytucja Republiki Weimarskiej*

KPD = *Kommunistische Partei Deutschlands*

NSDAP = *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*

OLG - *Oberlandesgericht*

Ostmarkgesetz = Gesetz über den Aufbau der Verwaltung in der Ostmark

RGBL. = *Reichsgesetzblatt*

Sudetengaugesetz = Gesetz über den Aufbau der Verwaltung im Reichsgau Sudetenland

SA = *Die Sturmabteilungen der NSDAP*

SS = *Die Schutzstaffel der NSDAP*

Ustawa o usunięciu niedoli Narodu i Rzeszy = Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich

Wstęp

Ustrój polityczny III Rzeszy, istniejący na terenie Niemiec w latach 1933-1945 a pojmowany jako fenomen prawno-ustrojowy, jest przedmiotem badań zarówno historycznych, politologicznych, jak i filozoficznych. Analiza historyczno-prawna i doktrynalne ujęcie instytucji prawnych III Rzeszy doczekały się wielu uznanych opracowań naukowych zarówno w Polsce, jak i w literaturze światowej. Nie sposób przytoczyć wszystkich lub nawet większości tych najbardziej istotnych, jednak należy wskazać te, które można już uznać za klasyczne, np. „*Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie Państwa i Prawa Trzeciej Rzeszy*” Franciszka Ryszki¹, „*Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933-1945. Studium polityczno-prawne*”² Edwarda Jędrzejewskiego, „*Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*”³ pióra Czesława Madajczyka czy szereg innych cennych prac Tadeusza Bigo⁴, Lecha Krajewskiego⁵, Konstantego Grzybowski⁶, czy Michała Starzewskiego⁷. Odnosząc się do monografii zagranicznych, trzeba dokonać podziału na dzieła, które zostały napisane przez przedstawicieli państwa hitlerowskiego (przed upadkiem III Rzeszy, tj. przed 1945 rokiem) i są traktowane w niniejszej rozprawie jako źródła (m.in. autorstwa Carla Schmitta⁸ czy Hansa Franka⁹) oraz na te sporządzone przez innych wybitnych badaczy przedmiotu, również w latach powojennych – np. Ernsta Fraenkela¹⁰, Rafała

¹ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, wyd. III, Warszawa 1985.

² E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933-1945. Studium polityczno-prawne*, Wrocław 1974.

³ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970.

⁴ T. Bigo, *Administracja publiczna w Trzeciej Rzeszy*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” z. IV, Poznań 1936.

⁵ L. Krajewski, *Podstawy ustroju Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1935.

⁶ Wybrane publikacje; K. Grzybowski, *Niemcy hitlerowskie*, Kraków 1934; tenże: *Nauka o Państwie*, cz.1, Kraków 1949.

⁷ M. Starzewski, *Elita i wódz w projekcie ustroju Trzeciej Rzeszy*, Poznań 1933.

⁸ Np. C. Schmitt, *Unsere geistige Gesamtlage und unsere juristische Aufgabe*, „*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*”, I/1934.

⁹ Np. H. Frank, *Recht und Verwaltung*, München 1939.

¹⁰ E. Fraenkel, *The Dual State – A Contribution to the Theory of Dictatorship*, wyd. II, New York-London-Toronto 2010.

Lemkina¹¹, Franza Neumanna¹², Diemut Majer¹³, Gottfrieda Moritza¹⁴, a także Romana Herzoga¹⁵. Nie bez znaczenia pozostaje również dorobek Hannah Arendt opisującej m.in. teorię totalitaryzmu – jego powstawanie i zaplecze¹⁶. Wskazana literatura jest zaledwie ułamkiem procenta wśród wszystkich wybitnych prac danego przedmiotu.

Implementacja rozwiązań ustrojowo-prawnych III Rzeszy pierwszy raz miała miejsce w związku z włączeniem ziem Republiki Austrii w wyniku tzw. *Anschlussu*. Następnie mechanizm ten zastosowano w przypadku wcielenia integralnej części Czechosłowacji (*Sudetenlandu* – Kraju Sudetów)¹⁷. Przywódcy państwa hitlerowskiego postawili sobie za cel scalenie tych ziem w taki sposób, aby było to wzorcowe rozwiązanie administracyjne dla przyszłych zagarniętych terenów, szczególnie dla obszarów tzw. starej Rzeszy (z formalnym wyjątkiem Prus).

Szczególnie ważnym terminem stosowanym w podjętej tematyce jest *Gleichschaltung*¹⁸. Oznacza ono zatarcie wszelkich różnic prawnych, instytucjonalnych, organizacyjnych, a także kulturowych związanych z odrębnościami historycznymi terenów wcielonych do Rzeszy. Proces ten należy rozumieć szeroko, gdyż jego przedmiot dotyczy praktycznie całościowej zmiany w strukturze prawno-organizacyjnej państwa. Wprowadzone ustawy *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* określały nową koncepcję zarządzania tymi terenami i stosowne do tego rozwiązania administracyjne.

W pierwszej fazie zostały podporządkowane władzy wszystkie pozarządowe jednostki organizacyjne, takie jak samorządy zawodowe, stowarzyszenia i fundacje.

¹¹ R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupations: Analysis of Government: Proposals for Redress*, wyd. I., Washington 1944.

¹² F. Neumann, *Behemot. Narodowy socjalizm – ustrój i funkcjonowanie 1933-1944*, Warszawa 2016.

¹³ Np. D. Majer, *Nationalsozialismus im Lichte der Juristischen Zeitgeschichte. Ideologie – Staat – Besatzungsregime in Europa 1939 – 1945*, wyd. I., Baden – Baden 2002.

¹⁴ G. Moritz, *Die Gerichtsbarkeit in besetzten Gebieten. Historische Entwicklung und völkerrechtliche Würdigung*, Tübingen 1959.

¹⁵ R. Herzog, *Grundzüge der deutschen Besatzungsverwaltung in den ost- und südosteuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges*, Tübingen 1955.

¹⁶ H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, San Diego, New York and London 1968; H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York City 1963.

¹⁷ W pracy nazwy *Sudetenland* oraz Kraj Sudecki mogą pojawiać się zamiennie. Dotyczą one tego samego obszaru.

¹⁸ Słowo to pochodzące z 1933 r. funkcjonuje także w wersji spolszczonej – „glajchszaltung”.

Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP) miała monopol na wszelkie dziedziny życia społecznego. Działalność polityczna i propagowanie odmiennych poglądów były surowo zabronione.

Dokonano zmian nazw dawnych austriackich krajów związkowych na *Niederdonau*, *Oberdonau* i *Ostmark*¹⁹, a samą Austrię określano jako *Österreich*.

Wprowadzając specjalne rozwiązania prawne, tworzono nowe instytucje mające na celu sprawowanie nadzoru nad właściwym obszarem, jak i całościowe przejęcie kompetencji administracyjnych. Model ten miał służyć jak najszybszemu dokonaniu ujednoczenia tych terenów zarówno pod kątem prawnym, jak i faktycznym.

Zakres i metody wprowadzanych reform były niezwykle szerokie i zróżnicowane. Nowa jednostka organizacyjna eliminowała jakiegokolwiek pozostałości federalnego charakteru państwa niemieckiego i austriackiego. Plenipotencje namiestnika Rzeszy stojącego na jej czele pozwalały realizować na zaanektowanych terytoriach jedną z naczelných zasad ustrojowych państwa nazistowskiego – zasadę wodzostwa.

Zawartość ustaw *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* eliminowała całkowicie instytucje samorządowe z organizacji administracji terenowej. Władza publiczna na tym szczeblu została skupiona w rękach organów jednoosobowych pochodzących z mianowania. Eliminacja samorządów przebiegała równoległe z eliminacją organów kolegialnych i wybieralnych. Reformy organizacji władz terenowych na terytoriach dawnej monarchii habsburskiej, w przypadku których tradycje samorządności na różnych szczeblach były dobrze rozwinięte od poziomu gminy aż do szczebla kraju koronnego, miały mieć charakter zmian rewolucyjnych. Zarazem takie instytucje, jak np. urząd starosty powiatowego (*Landrat*) czy rejencji (*Regierungsbezirk*) i prezydenta rejencji (*Regierungspräsident*), nie były czymś nowym powołanym do życia w przepisach przedmiotowych ustaw, lecz wywodziły się wprost z pruskiej organizacji administracji terenowej.

Strukturalna i funkcjonalna koncepcja administracji w Okręgu Rzeszy *Sudetenlandzie* była swoistą syntezą rozwiązań ustrojowych wypracowanych jeszcze w wilhelmińskich Prusach oraz nazistowskim modelu administracji publicznej opartym na zasadzie wodzostwa,

¹⁹ *Ostmark* to nazwa kraju Austrii używana przez nazistowską propagandę po jej wcieleniu. W dalszej części pracy zostanie to wyjaśnione. Autor w swoich rozważaniach przyjął zasadę, iż dla jasności materii w poszczególnych fragmentach pracy stosował zamiennie nazwy *Ostmark* i *Austria* – dotyczą one oczywiście tego samego obszaru.

centralizacji, nominacji i władztwa jednoosobowego, a także zasadzie spójności czy wręcz docelowo tożsamości struktur państwa i partii – w tym przypadku NSDAP.

Podobny model organizacji okręgu, jak w *Sudetenlandzie*, został zastosowany w *Reichsgau Wartheland* – Okręgu Rzeszy Kraju Warty oraz *Reichsgau Danzig-Westpreußen* – Okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie.

Ustawy *Ostmarkgesetz* oraz *Sudetengaugesetz* wprowadziły unię personalną w przypadku instytucji namiestnika Rzeszy (*Reichsstatthalter*) oraz *gauleitera* NSDAP w Okręgu Rzeszy. Docelowo unia ta miała dotyczyć także stanowisk *Landrata* i *Kreisleitera* (lider partyjny na szczeblu powiatu) oraz prezydenta rejencji i odpowiadającego mu funkcjonariusza NSDAP.

Zrozumienie przyczyn i istoty zmian ustrojowo-prawnych na terenach anektowanych wymaga odniesienia się do kwestii ideologiczno-historycznych totalitaryzmu.

Należy rozpocząć więc od tzw. myśli *volkistowskiej* nawiązującej do konkretnych problemów, z którymi zmagало się społeczeństwo niemieckie. Umiejętne połączenie tej idei z organizacją i dyscypliną polityczną przez Hitlera dało asumpt do powstania ruchu filozoficzno-religijnego pn. *volkizmu*²⁰. Samo słowo „*Volk*” tłumaczone jest na język polski jako „naród”, jednak należy wskazać, iż jego zakres pojęciowy jest o wiele szerszy. Już dla niemieckich myślicieli XVIII wieku „*Volk*” nie oznaczał jedynie „narodu” czy „ludu”, ale nadprzyrodzoną „esencję” zawsze związaną z naturą człowieka (była nazywana m.in. „*mitem*”, „*kosmosem*” czy „*przyrodą*”). Wyrażała jego twórczość, uczucia oraz indywidualizm, a także jedność z pozostałymi członkami „*Volku*”²¹. Naród w tym rozumieniu zawiera w sobie elementy kulturowe, takie jak wspólne pochodzenie, położenie geograficzne czy wspólne zwyczaje, język i religię. Wszystkie te elementy składają się na „*Volk*”, a ich znaczenie może zmieniać się ze względu na sytuację historyczną²².

²⁰ P. Szuppe, *Ideologia i mistyka volkistowska u źródeł nazizmu*, „Collectanea Theologica” nr 2, Warszawa 2003, s. 8-20.

²¹ G.L. Mosse, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1970, s. 18-19. Również szczegółowo o prawie i ustroju w filozofii narodowego socjalizmu i faszyzmu pisze M. Zmierczak, *Prawo w III Rzeszy a standardy kultury prawnej*, [w:] A. Madeja, H. Olszewski (red.), *Nam hoc natura aequum est*, Toruń 2012, s. 219–235.

²² O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage Und die Sozialdemokratie*, Wien 1924, s.114.

Sama nazwa „totalitaryzm” pochodzi od łacińskich przymiotników *totus* oraz *totalis* znaczących „cały, całkowity, zupełny”²³. Etymologia ta nie jest przypadkowa. Jednym z wyróżników ideologii totalitarnej i totalitaryzmu jest dążenie do całkowitej kontroli i podporządkowania danym koncepcjom ideologiczno-politycznym wszystkich sfer życia jednostki i funkcjonowania społeczeństwa²⁴. Najlepiej rozumieć go jako system dyktatorski, ale także utopijny, nawiązujący do „religii politycznej”²⁵.

W doktrynalnym ujęciu problematyki totalitaryzmu konieczny jest szerszy i pogłębiony przegląd uwzględniający prace i tezy E. Fromma²⁶, K. Poppera²⁷ i L. Kołakowskiego²⁸ – prace *stricte* filozoficzne, w których autorzy próbują tłumaczyć fenomen nie tyle nazizmu, co totalitaryzmu jako takiego, stanowiącego określoną formację ustrojową (a nawet szerzej, jak w przypadku K. Poppera, który przeciwstawia dwie formacje ustrojowe – społeczeństwo otwarte i totalitaryzm/autorytaryzm w swojej pracy „Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie”). Karl Popper i nie tylko on, szuka ideologicznych źródeł totalitaryzmu w bardzo odległej przeszłości, a mianowicie w starożytnej Grecji (koncepcje politologiczne i ideologiczne Platona). Dla rozważań E. Fromma nad źródłami psychosocjologicznymi totalitaryzmu duże znaczenie miała psychologia społeczna i filozofia, zarówno freudyzm, jak i filozofia egzystencjalizmu. L. Kołakowski natomiast wyjaśniał w swoich „Głównych nurtach marksizmu” socjologiczne i ekonomiczne przesłanki powstawania totalitaryzmu i jego ideologicznej nadbudowy. III Rzesza wyrastała z ideologii narodowo-socjalistycznej, kojarzonej przede wszystkim z zasadami przedstawionymi w 1925 roku przez Hitlera w „*Mein Kampf*”.

²³ Pojęcie „totalitaryzmu” (wł. *totalitario*) powstało we Włoszech w latach 20. – niezależnie od tego, czy przyjmuje się, że pochodzi z prac samych faszystów, szczegółowo pisał o tym m.in. M. Borucki, *Mussolini*, wyd. 3 poszerzone, Warszawa 1986, czy ich adwersarzy np. R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005.

²⁴ R. Conquest, *Reflections on a Ravaged Century*, 1st ed., New York 2000, s. 74.

²⁵ H. Izdebski, *Totalitaryzm i terminy pokrewne w naukach społecznych oraz w polskim języku prawnym i prawniczym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 38 nr 4, Wrocław 2016, s. 32.

²⁶ Por. E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Wyd. XIV, Warszawa 2011.

²⁷ Por. K. Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, T.1., wyd.I. polskie, Warszawa 1993.

²⁸ Por. L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, T.I-III., Warszawa 2009.

Omówiwszy powyższe kwestie należy zdefiniować, czym jest tzw. „państwo wodzowskie”, które często wiąże się z pojęciem i ideologią totalitaryzmu²⁹. Przede wszystkim zasadą jest, że najwyższy ośrodek władzy publicznej jest związany z osobą wodza, któremu przysługiwała pełna i nieograniczona realna władza prawodawcza, wykonawcza i sędownicza, a jakiegokolwiek inne instytucje i prawa miały charakter wyłącznie fasadowy. Co więcej, nawet w przypadku totalitarnych ideologii ateistycznych osoba wodza w każdym z tych przypadków była przedmiotem parareligijnego kultu. Państwo, *Volk* oraz społeczność, musiały być utożsamione z „wodzem” jako jego najwyższą emanacją. Zasadę wodzostwa charakteryzowały także hierarchia w strukturze władzy, powszechne posłuszeństwo wodzowi, będącego emanacją państwa i uważanego za nieomylnego³⁰, który realizował swoje cele w sposób idealny³¹.

Rozwinięcie teorii i filozofii prawa związanej z nazizmem przypisywane jest Carlowi Schmittowi³². Poglądy te, określane jako decyzyjonizm, oznaczały odrzucenie zasady formalnej praworządności i prymatu znaczenia instytucji na rzecz woli politycznej (wyrażanej przez partię czy wodza), która w pełni sankcjonuje legalizm jakichkolwiek działań. Warto jednak podkreślić, że każda decyzja powinna mieć uzasadnienie w określonej normie prawnej³³. Dlatego Paweł Kaczorowski³⁴ pisze, że „decyzyjonistyczne” prawo ma represyjny charakter w tym znaczeniu, że już jego forma jednoznacznie wskazuje, iż wiąże się z nim wymuszanie³⁵. Schmitt w swojej apologii Hitlera i nazizmu posunął się do określenia rzezi

²⁹ Zob. M. Zmierczak, *Totalitaryzm - faszyzm - hitleryzm. Z historii sporów o genezę i istotę nazizmu w historiografii RFN*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” XIV, 1991, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 1169.

³⁰ S. Mitcham, *Why Hitler? The Genesis of the Nazi Reich*, wyd. I., Connecticut and London 1996, s. 56-65.

³¹ H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, San Diego, New York and London 1968, s. 34.

³² Osoba i działalność C. Schmitta została szeroko opisana w języku polskim: do podstawowych dzieł sprzed upadku III Rzeszy należy zaliczyć chociażby jego: *Dyktatura: od źródeł nowożytnej idei suwerenności do proletariackiej walki klas*, Warszawa 2016, czy *Legalność i prawomocność*, Warszawa 2015. O pracach Schmitta powstały setki publikacji, z nowszych polskich warto wspomnieć o A. Wielomski, *Carl Schmitt i jego teologia polityczna*, „Pro Fide Rege et Lege: pismo Klubu Zachowawczo-Monarchistycznego” Warszawa 2017, nr 1/2, s. 95-125.

³³ J.S. Storey, *Schmitt's „Decisionism” Revisited*, [w:] S. Minkov, P. Nowa (red.), *Man and his enemies. Essays on Carl Schmitt*, Białystok 2009, s. 156.

³⁴ P. Kaczorowski, *My i oni. Państwo jako jedność polityczna. Filozofia polityczna Carla Schmitta w okresie republiki weimarskiej*, Warszawa 1998, s. 130.

³⁵ *Ibidem*.

wyższych działaczy SA (znanej jako „noc długich noży”, *Nacht der langen Messer*) mianem „najwyższego aktu prawa administracyjnego”. On sam uważał swoje koncepcje za ideologiczne podstawy państwa nazistowskiego, a w szczególności wodzowskiej pozycji Adolfa Hitlera – tu używał pojęcia *auctoritas*. Schmittowska koncepcja prawa międzynarodowego przedstawiona podczas wykładu wygłoszonego w Kolonii po zajęciu Czechosłowacji spotkała się z powszechnym uznaniem w Niemczech. Koncepcja „Ładu wielkich przestrzeni” stanowiła doktrynalną nadbudowę ekspansjonizmu i imperialnego podboju terytoriów Europy Wschodniej w celu poszerzania *Lebensraumu* narodu niemieckiego³⁶. Porządek „wielkich przestrzeni” ma być według Schmitta porządkiem narodowym i opartym w Europie kontynentalnej na narodzie niemieckim³⁷.

Zarówno w literaturze polskiej, jak i światowej, temat kompleksowego zbadania problemu unifikacji administracyjno-prawnej terenów tzw. „*Altreichu*” z III Rzeszą, do których zaliczane są obszary Austrii i *Sudetenlandu*, nie był dotychczas podejmowany. Prace, które powstały, jedynie fragmentarycznie odnoszą się do poszczególnych aspektów wskazanych w rozprawie lub stanowią zupełnie oddzielną materię, np. omawiając sam aspekt reorganizacji sądownictwa lub organów administracyjnych³⁸. W związku z tym podjęcie przedmiotowego tematu jest jak najbardziej uzasadnione.

Celem niniejszej rozprawy jest próba skonstruowania syntetycznego i kompleksowego opracowania zawierającego analizę wybranych aspektów prawno-organizacyjnych aneksji Austrii i *Sudetenlandu*. Chodzi przede wszystkim o wykazanie, jakie zmiany prawno-organizacyjne zachodziły na terenach Austrii i *Sudetenlandu* w związku z procesem aneksji, jakie były podstawy prawne przeprowadzanych transformacji ustrojowych oraz jakie wywołało to konsekwencje ustrojowo-prawne na badanych terenach.

³⁶ W ramach *Lebensraumu* w Europie Środkowej i Wschodniej miało zamieszkać do 80 milionów Niemców. Więcej o tej koncepcji zob. np.: M. Zgórniak, „*Lebensraum*” w doktrynie politycznej i wojskowej III Rzeszy, „*Studia Historyczne*” R. 23, z. 4, Kraków 1980, s. 621-632.

³⁷ U. Herbert, *Werner Best. Studium biograficzne*, Warszawa 2007, s. 328; oraz zob. J. Bartyzel, *Decyzjonizm*, <http://www.legitymizm.org/ebp-decyzjonizm>. [dostęp: 1 stycznia 2017].

³⁸ Szerzej na ten temat: M. Bankowicz, *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*, Kraków 2003, s. 39–50., Nt. okoliczności zajęcia Czechosłowacji przez III Rzeszę zob. np.: J. Gebhart, J. Kuklik, *Velké dějiny země Koruny české*, t. XVa, Paseka 2007, s. 167-177 oraz J. Graw, *Die Stadt Zuckmantel/ Kreis Freiwaldau und Umgebung in der Sudetenkrise 1938*, Cloppenburg 2004, a także P. Kaplan., *Sudetští Němci a soumrak první republiky „Soudobé Dějiny”* 2010, nr 1/2.

W celu uzyskania odpowiedzi na powyższe pytania dokonano analizy materiałów źródłowych i posłużono się trzema metodami badawczymi. Po pierwsze zastosowano metodę formalno-dogmatyczną (wykładnia językowa historycznych aktów normatywnych), czyli omówienie głównych regulacji dotyczących przeprowadzenia procesu aneksji z odpowiednim komentarzem – w rozprawie ta metoda jest świadomie stosowana najczęściej, gdyż pozwala ona na wyodrębnienie najbardziej istotnych aspektów dla pracy. Wykorzystano również metodę prawnoporównawczą, dzięki czemu rozprawa zawiera elementy zestawienia i porównania ze sobą przepisów z różnych porządków prawnych. Zastosowano także metodę historyczno-porównawczą w postaci syntetycznych opisów zmian w obrębie różnych instytucji z perspektywy historycznej.

W rozprawie, z uwagi na konstrukcję pracy i niezwykle rozległą materię, zdecydowano się dokonać selekcji źródeł, jak i stosownej literatury naukowej. Zostały wykorzystane m.in. statuty miast, które znajdowały się na obszarach wcielonych, mapy i wybrane statystyki oraz właściwe dokumenty i notatki urzędowe.

Sięgnięto do niemieckojęzycznych publikacji z okresu państwa hitlerowskiego, w tym szeregu pozycji czeskich, do literatury obcojęzycznej oraz do aktów normatywnych, np. ustawy *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz*.

Dobór wymienionych powyżej pozycji bibliograficznych miał na celu oddanie pełnego obrazu postrzegania prawa i struktur organizacyjnych funkcjonujących w III Rzeszy, które następnie były wcielane na tereny Austrii i *Sudetenlandu*.

Ostateczna i pełna odpowiedź na przedstawione pytania musi być poprzedzona dokładną analizą systemu prawnoustrojowego III Rzeszy, ze wskazaniem na rodzaje i hierarchię źródeł prawa, proces ustawodawczy oraz problematykę administracji centralnej i samorządowej.

Warto dostrzec również fakt oddziaływania rozwiązań przetestowanych w Austrii i *Sudetenlandzie* na terytoriach późniejszego Generalnego Gubernatorstwa oraz Protektoratu Czech i Moraw. Dlatego w niniejszej rozprawie zdecydowano się przy omawianiu konkretnych fragmentów i rozdziałów w pracy – do nawiązywania do porządku prawnego, który obowiązywał w Generalnym Gubernatorstwie oraz Protektoracie Czech i Moraw.

Konstrukcja pracy przedstawia się następująco:

W rozdziale pierwszym zaprezentowano opis struktury źródeł prawa obowiązującego w III Rzeszy wraz z próbą określenia hierarchii tych aktów normatywnych. Wskazano także na zasady ustrojowe panujące w III Rzeszy oraz przeanalizowano jej strukturę administracyjną.

W rozdziale drugim przedstawiono proces aneksji Austrii, badanie ustawy *Ostmarkgesetz* wraz z nakreśleniem właściwego tła historycznego, a także szczegółowy proces przeprowadzania zmian prawno-ustrojowych na wybranych przykładach i materiałach źródłowych. Rozważania te poprzedzono krótką prezentacją rozwiązań prawno-organizacyjnych związanych z aneksją Alzacji i Lotaryngii przez II Rzeszę. Wydaje się bowiem - choć dotyczyło to innych terytoriów niż Austria czy Kraj Sudetów – że działania podejmowane wtedy przez Cesarstwo Niemieckie stały się swego rodzaju wzorem zwłaszcza dla operacji *Anschlussu* w 1938 r.

Rozdział trzeci dotyczy wcielenia *Sudetenlandu* do III Rzeszy. Przeprowadzona analiza ustawy *Sudetengaugesetz* pozwoliła sformułować wnioski w zakresie reformy prawa ustrojowego i norm prawnych formalizujących funkcjonowanie administracji publicznej. W rozdziale tym zestawiono i porównano także dwie ustawy *Ostmarkgesetz* oraz *Sudetengaugesetz*.

W rozdziale czwartym przeprowadzono analizę reform dokonywanych w sferze wymiaru sprawiedliwości na terenach Austrii i *Sudetenlandu* po ich wcieleniu do państwa hitlerowskiego. Wykorzystano przykład funkcjonowania Wyższego Sądu Krajowego w Linzu w latach 1939-1945. Opis tego przypadku ukazuje sposób, w jaki nazistowski wymiar sprawiedliwości przejął pozostałą po Republice Weimarskiej i habsburskiej Austrii strukturę sądownictwa, adaptując ją do swoich celów. Zebrane materiały umożliwiły przedstawienie, na przykładzie Okręgu sądu w Linzu, procesu rozwoju sądownictwa specjalnego, które dominowało w nazistowskim wymiarze sprawiedliwości. Rozwój sądów specjalnych w Okręgu OLG Linz dobrze ilustruje podporządkowanie wymiaru sprawiedliwości celom ideologicznym i politycznym oraz całkowitą rezygnację z zasad praworządności formalnej. Jednocześnie przypadek tego okręgu sądowego jest typowy dla organizacji sądownictwa na badanych terenach. Struktury sądów powszechnych oraz specjalnych zarówno w okręgach sądowych *Leitmeritz*, jak i w okręgach OLG *Wien* oraz *Innsbruck*, były identyczne jak ta w Górnej Austrii.

W rozdziale tym przedstawiono zagadnienia związane ze strukturą sądownictwa w III Rzeszy oraz na terenach zaanektowanych. Zbadano również problem jurysdykcji sądowej, reorganizacji kadrowej oraz przeprowadzanych reform zwłaszcza w zakresie prawa karnego materialnego i procesowego.

Decyzja o przedstawianiu w rozprawie reform związanych z szeroko rozumianym wymiarem sprawiedliwości jest podyktowana ich szczególnym znaczeniem dla zachodzących przeobrażeń ustrojowych na opisywanych obszarach. Zmiany te można rozumieć jako swego rodzaju „przypiecztowanie” podporządkowania administracji analizowanych państw III Rzeszy. Przede wszystkim służyły one do realizacji zbrodniczej ideologii. Dokonana analiza w niniejszej rozprawie ma na celu zobrazowanie tego procesu (szczególną wartość mają tu bardzo wyraźne zmiany zachodzące w prawie karnym), a także jest kompleksowym uzupełnieniem podejmowanej w pracy problematyki.

Zaakceptowanie przez wielkie mocarstwa zmian terytorialnych dokonanych w 1938 roku przez III Rzeszę dały Hitlerowi możliwość dowolnego kształtowania prawa na przyłączonych terytoriach z pominięciem zastanych instytucji prawno-politycznych. W tym sensie rozwiązania prawno-organizacyjne implementowane na wcielonych terytoriach dobrze odzwierciedlały sposób myślenia Hitlera i jego otoczenia o idealnej strukturze i organizacji państwa niemieckiego, stanowiły więc swoiste rozwiązania modelowe dla kolejnych aneksji dokonywanych przez III Rzeszę.

Rozdział I.

Charakterystyka systemu prawno-ustrojowego III Rzeszy

1.1. Koncepcja państwa idealnego, rodzaje i hierarchia źródeł prawa w państwie hitlerowskim

Na wstępie rozważań należy wyjaśnić, czym była tzw. koncepcja *Mustergau*, czyli struktury państwa idealnego, którą III Rzesza przez całe swoje istnienie starała się realizować na terenach wcielonych.

Kreowanie koncepcji *Mustergau* rozpoczęło się w Turyngii, gdzie w dniach 3-4 lipca 1926 roku odbył się II Zjazd Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP). Już cztery lata później uzyskała ona po raz pierwszy miejsca w *Reichstagu*. Reprezentantem został Wilhelm Frick, mianowany jako minister spraw wewnętrznych oraz minister ds. kształcenia narodu. Fritz Sauckel został mianowany *gauleiterem* Turyngii w 1927 roku, a w 1933 roku został namiestnikiem Rzeszy w tym kraju. To właśnie w Turyngii kształtowały się plany narodowych socjalistów, które urzeczywistniły się po dojściu *Führera* do władzy w 1933 roku. Sauckel podnosił, iż jego celem jest zbudowanie *Mustergau* właśnie w Turyngii. Na jego wzór stworzono ulubione miasto Hitlera – Weimar. Skoncentrował on władzę w poszczególnych regionach i stworzył ramy polityki gospodarczej. Turyngia miała się stać „fortecą” III Rzeszy z projektami zbrojeniowymi i kwaterą główną Hitlera³⁹.

Adolf Hitler opisywał własne wyobrażenia koncepcji *Mustergau* (choć nie używał wprost tego pojęcia) w wydanej w dwóch częściach, najpierw w roku 1925⁴⁰, a potem w 1927 roku książce „*Mein Kampf*”⁴¹, wskazując, iż sukcesem polityki terytorialnej Rzeszy będą zdobycze w Europie Wschodniej, a nie na ziemiach znajdujących się na innych kontynentach. Podbicie terenów bliskich i zasobnych, zamieszkałych przez Słowian, miało

³⁹ F. Boblenz, *Zur Gaueinteilung Thüringens in der NS-Zeit*. In: Frank Boblenz, Bernhard Post: *Die Machtübernahme in Thüringen 1932/32*. In: *Thüringen gestern & heute*. 37, Landeszentrale für politische Bildung Thüringens, Erfurt 2013, s. 55–109.

⁴⁰ A. Hitler, *Mein Kampf*, cz. I., München 1925.

⁴¹ A. Hitler, *Mein Kampf*, cz. II., München 1927.

być elementem naturalnego dążenia o godną egzystencję⁴². W rozważaniach tych podkreślał, że narodowi potrzebne są europejskie tereny sąsiednie, a nie walka o utrzymanie kolonii, w których nie mogą osiedlić się Niemcy. Tereny te, zgodnie z poglądami narodowo-socjalistycznymi oraz rasistowskimi, miały być częścią tzw. nowej przestrzeni życiowej - *Lebensraum*, zapleczem III Rzeszy, a także miejscem do życia dla Aryjczyków. Idea *Mustergau* była częścią geopolitycznej doktryny *Lebensraum*. Co ważne, jak wspomniano, miały to być obszary wcześniej niepodbite przez Rzeszę i znajdujące się na wschodzie. Z uwagi na to, przebieg tych aneksji miał zupełnie inny charakter niż np. w Austrii będącej terenem o podobnej kulturze, z mieszkańcami mówiącymi w tym samym języku czy instytucjach prawnych oraz administracyjnych⁴³.

Reasumując, z teoretycznego punktu widzenia koncepcja *Mustergau* cechowała się szybką germanizacją, likwidacją administracji danego terenu i wprowadzeniem właściwych instytucji prawa niemieckiego, wysiedleniem mieszkańców tych obszarów oraz sprowadzeniem na ich miejsce Niemców etnicznych⁴⁴.

Mustergau, jako zupełnie nowy model niemieckiej administracji państwowej, już na pierwszy rzut oka powiązany był z partią NSDAP. Namiestnicy oraz nadprezydenci jednostek administracji państwowej byli również *gauleiterami*, czyli kierownikami okręgów NSDAP. Doskonałym przykładem jest Arthur Greiser, namiestnik późniejszego Okręgu Rzeszy Kraju Warty.

Wzorcowym przykładem *Mustergau* był właśnie powstały 8 października 1939 roku Okręg Rzeszy Kraj Warty, w którym krok po kroku urzeczywistniano założenia *Mustergau Reichsgau Posen*⁴⁵. Miał on stać się poligonem doświadczalnym (*Exerzierplatz*) dla sprawdzenia rozwiązań i instytucji zaplanowanych do kolonizacji wschodu Europy. Tereny te potrzebne były III Rzeszy jedynie do utrzymania przemysłu, handlu czy rolnictwa, a ich rdzenni mieszkańcy mieli pracować na najniższych stanowiskach. Z jednego z protokołów pułkownika Friedricha Hossbacha z dnia 5 listopada 1937 roku spisanego po konferencji Adolfa Hitlera z dowódcami wojskowymi i ministrem spraw zagranicznych, wywnioskować

⁴² Ibidem, s. 360 i n.

⁴³ P. Eberhardt, *Geneza i rozwój niemieckiej doktryny Lebensraum*, Przegląd Geograficzny, Kwartalnik, Warszawa 2008, T. 80, Z. 2, s. 175-195.

⁴⁴ S. Raßloff, *Der „Mustergau“: Thüringen zur Zeit des Nationalsozialismus*, wyd.I., München 2015, s. 20-37.

⁴⁵ E. Thomson, *Meine 960 Tage im „Reichsgau Wartheland“*, Lüneburg 1985, s. 85 i n.

i potwierdzić można to, co wskazano wcześniej – głównym założeniem polityki III Rzeszy było objęcie terenów bogatych rolniczo i surowcowo, będących w bezpośrednim sąsiedztwie Niemiec⁴⁶. Z biegiem czasu na obszarach tych zamieszkać mieli tzw. Niemcy etniczni z terenów innych niż III Rzesza, takich jak kraje bałtyckie, Rumunia czy Wołyń. Arthur Greiser w przemówieniach partyjnych wskazywał, że zarządzany przez niego teren jest „placem ćwiczeń narodowego socjalizmu i okręgiem wzorcowym dla budowy przyszłej Rzeszy”⁴⁷. Namiestnik zaznaczał również, że stworzone tu na nowo porządki obejmujące każdą dziedzinę życia codziennego, oczywiście w duchu narodowo-socjalistycznym, będą wyznacznikiem i ideałem dla kolejnych zajmowanych terenów⁴⁸. Należy się zgodzić z przytoczonym poglądem, gdyż później na podbite tereny model ten był sukcesywnie przenoszony. Jak wskazuje Diemut Majer, wszelkie założenia wykonywane były z najwyższą surowością⁴⁹.

Generalplan Ost, zatwierdzony przez Heinricha Himmlera jako komisarza Rzeszy ds. umacniania niemczyzny kierującego Wydziałem Planowania, zakładał, oprócz planów ludnościowych, rozbudowę infrastruktury, tj. dróg oraz kolei, zakładanie nowych miast przy jednoczesnym wyburzaniu starych, o skostniałej architekturze. Zamysłem była też reorganizacja rolnictwa, polegająca na zwiększaniu gospodarstw i pozbyciu się drobnych rolników. Wszystkiemu przyświecała budowa idealnej wspólnoty narodowo-socjalistycznej jako idealnie skonstruowanego okręgu Rzeszy. *Mustergau* jest zatem sposobem realizacji jednego z elementów tego strategicznego planu.

Na terenach wskazanych powyżej powstać miała niemiecka wspólnota narodowa, stanowiąca trzon nowego społeczeństwa przyszłości⁵⁰.

Cechą specyficzną administracji publicznej hitlerowskich Niemiec było przede wszystkim „upartyjnienie państwa” oraz „upaństwowienie partii”. Nazistowska monopartia (NSDAP) staje się w III Rzeszy w coraz większym stopniu tożsama ze strukturami państwa

⁴⁶ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal at Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946*, International Military Tribunal Nuremberg 1947-1949, t. XXV, s. 402-413.

⁴⁷ C. Epstein, *Wzorcowy nazista. Arthur Greiser i okupacja Kraju Warty*, Wyd. I., Wrocław 2010, s. 135 i n.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 150-155.

⁴⁹ D. Majer, *“Non-Germans” under the Third Reich: The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe, with Special Regard to Occupied Poland, 1939-1945*, Baltimore; London 2003, s. 195-199.

⁵⁰ A. Letterman, *Der Reichsgau Wartheland*, „*Deutsche Monatshefte*”, 1941/1942, Jg. 8, H. 8-9., s. 300-310.

(*vide* personalna unia w przypadku namiestników Rzeszy będących jednocześnie *gauleiterami*). Ujednoczenie administracji jest pochodną „ujednoczenia” (*Gleichschaltung*) całości życia społecznego, jednej z najwyższych zasad ustrojowych nazistowskich Niemiec. Oznaczało ono również całkowite odrzucenie zasady trójpodziału władzy. Wodzowskie usytuowanie Hitlera dawało mu pozycję najwyższego prawodawcy, najwyższej władzy wykonawczej, a w okresie upadku – również najwyższego sędziego stojącego poza prawem⁵¹.

Nazistowska koncepcja administracji wykluczała istnienie zasady poszanowania człowieka i obywatela czy zasadę równości wobec prawa. Najwyższe dobro, w imię którego poświęcano wszystkie inne dobra, to dobro narodu i jego reprezentacji politycznej w postaci państwa i partii. Dlatego w odniesieniu do administracji ograniczono, a później zniesiono możliwość kontroli legalności działań administracji przez obywateli.

W III Rzeszy Niemieckiej, podobnie jak to miało miejsce w faszystowskich Włoszech rządzonych przez Benito Mussoliniego⁵², przyjęto, że za pomocą odpowiedniego ustawodawstwa można zmienić strukturę społeczną⁵³, rozbijając więzy sąsiedzkie, towarzyskie czy rodzinne i wprowadzając w ich miejsce myśl ideologiczną „wspólnoty narodowej” (*Volksgemeinschaft*)⁵⁴ opartą na jedności narodu⁵⁵ i biologicznie pojmowanej rasy, uważanej w tamtym czasie za naczelną kategorię i wartość⁵⁶. Miało to na celu określenie

⁵¹ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 279.

⁵² Podstawową analizę dla rozumienia faszyzmu włoskiego przedstawił De Felice w klasycznej pracy: R. De Felice, *Interpretacje faszyzmu*, Warszawa 1976, s. 25 i n.

⁵³ Ciekawe rozważania dotyczące porządku społecznego przeprowadził W. Best [w:] *Völkische Grossraumordnung*, „*Deutsches Recht*” nr 25, 1940, s. 1007-1010.

⁵⁴ Pojęcie to opisuje również np.: A. Götz, *Hitlers Volksstaat*, 4th ed., Frankfurt am Main 2005, s. 38 oraz z okresu hitlerowskiego m.in.: H. Goering, *Rechtssicherheit als Grundlage der Volksgemeinschaft*, [w:] *Schriften der Akademie für Deutsches Recht* 9, München 1935, s. 13-18 i H. Frank, *Rechtsidee und Volksgemeinschaft*, [w:] *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg 14. November 1945-1 Oktober 1946*, t. 12, s. 521-522.

⁵⁵ H. Helfritz, *Volk und Staat*, Berlin 1938, s. 161.

⁵⁶ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu do organizacji wywrotowej. Nazizm w latach 1919-1924*, Toruń 2005, wyd.I., s. 198.

narodu jako społeczności zespolonej więzami krwi⁵⁷ oraz walkę ze wspólnym wrogiem⁵⁸, którym mógłby również stać się Niemiec, jeżeli nie realizował polityki władzy⁵⁹.

Ideologia totalitarna, taka jak np. niemiecki narodowy socjalizm⁶⁰, jak wspomniano, odrzucała zasadę równości ludzi, równości wobec prawa czy wolności człowieka⁶¹. Skoro głównym kryterium polityki takiego państwa jest podział i kategoryzowanie poszczególnych nacji oraz ras ludzkich, nie może być tu mowy o wspólnym ustawodawstwie obejmującym wszystkich mieszkańców takiego państwa. Po dojściu do władzy NSDAP podział na obywateli niemieckich czystej krwi aryjskiej i wszystkich innych kategorii „podludzi” był widoczny nie tylko we wprowadzanych aktach prawnych w późniejszym okresie, ale praktycznie natychmiast po przejęciu władzy przez Hitlera.

Przez cały okres istnienia państwa hitlerowskiego, tj. od 15 marca 1933 roku do 23 maja 1945 roku obowiązywała formalnie rzecz biorąc konstytucja weimarska⁶². W myśl owej konstytucji zniesiona została Rada Rzeszy, co było następstwem odebrania kompetencji ustawodawczych reprezentacjom krajowym⁶³.

Po wygranych przez NSDAP wyborach 5 marca 1933 roku, w mowie programowej wygłoszonej podczas zebrania *Reichstagu* 23 marca 1933 roku w starej operze Krolla⁶⁴, Hitler domagał się pełnomocnictw ustawodawczych. Uzasadniał to tym, iż „celem reformy urządzeń

⁵⁷ K. Mannheim, *Diagnosis of our Time. Wartime Essays of a Sociologist*, London 1943, s. 95 i n.

⁵⁸ Zob. C. Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, wyd. I, München-Leipzig 1932, s. 30-35.

⁵⁹ Zob. F. Ryszka, *Społeczeństwo a władza w faszyzmie. Przyczynek do dziejów hitleryzmu w świetle nowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny” nr 3, Warszawa 1970, s. 680-683.

⁶⁰ D. Majer, *Nationalsozialismus im Lichte ...*, s. 200-205.

⁶¹ Triumf nazizmu oznaczał upadek liberalizmu w każdej postaci i tak np. odrzucono koncepcję publicznych praw podmiotowych, gdyż dowodono braku sprzeczności interesów państwa i społeczeństwa (zob. E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 79 i 175 i n.

⁶² Projektom nowej konstytucji wysuwanych przez sympatyzujących z nazistami prawników nie okazywano zbyt dużego zainteresowania. Wśród takich projektów warto wymienić projekt autorstwa dra Helmuta Nicolai opisany jako „*Zasady nadchodzącej konstytucji*” w pracy M. Starzewskiego, *Elita i wódz...*, s. 5 i n.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ L. Krajewski, *Podstawy Ustroju...*, s. 18-19.

politycznych jest nadanie narodu z prawdziwym i wydatnym kierownictwem. Naród w rozumieniu ideologii nazistowskiej zostanie powołany do zatwierdzenia takiej reformy”⁶⁵.

Ustawę o pełnomocnictwach ustawodawczych dla rządu⁶⁶ uchwalono 23 marca 1933 roku większością 441 głosów. Przeciwko ustawie głosowało jedynie stronnictwo socjaldemokratyczne⁶⁷. Przyjęcie tego aktu prawnego oznaczało ostateczne rozstanie się aktualnej władzy z parlamentem⁶⁸. Sejm Rzeszy zrezygnował ze swoich prerogatyw na rzecz rządu. Dało to Rządowi Rzeszy prawo do stanowienia prawa sprzecznego z normami konstytucyjnymi. Ponadto prezydent bądź sejm nie musiał tego zatwierdzać⁶⁹.

Ustawę o pełnomocnictwach należy uznawać za pierwszy akt normatywny przyznający tak ogromne uprawnienia ustawodawcze *Führerowi*⁷⁰. Akt ten dawał Hitlerowi niemal nieograniczone uprawnienia legislacyjne, co stało się początkiem zdobywania przez niego władzy absolutnej w Niemczech. Ta uchwalona w początkowych miesiącach istnienia państwa nazistowskiego ustawa może być uznawana za jedno z najważniejszych ówczesnie źródeł prawa. Jest ona klasycznym przykładem prawa wywodzącego się z koncepcji niemieckich prawników⁷¹. Dobrym zilustrowaniem tej tezy mogą być wydawane w późniejszych latach przez Hitlera tzw. *Führererlasse*, czyli zarządzenia jednostki, które nie

⁶⁵ Słowa Hitlera, które padły podczas przemówienia na obradach *Reichstagu* w dniu 23 marca 1933 r., zob. *Verhandlungen des Reichstags. Stenographische Berichte des Reichstags 1933-1942.*, Berlin: Verl. der Buchdr. der Norddt. Allg. Zeitung Legislaturper 1986.

⁶⁶ Zob. np. interesujące rozważania na temat *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich vom 24. März 1933* [w:] R. Morsey, *Das „Ermächtigungsgesetz“ vom 24. März 1933. Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich“*, Düsseldorf 1992, s. 163 i n.

⁶⁷ L. Krajewski, *Podstawy...*, s. 19.

⁶⁸ N. Frei/tł. R. Marszałek, *Państwo wódzowskie: rządy narodowosocjalistyczne w latach 1933-1945*, Warszawa 2000, s. 55. Szerzej omówiony proces „oddawania państwa” opisał H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1806-1933*, T.I., Wrocław 2007, s. 496 i n.

⁶⁹ M. Sachs, *Grundgesetz. Kommentar*, Auf. V., München 2009, s. 1435 oraz H. Potthoff, *Weimarer Verfassung: Ein Kompromiß zwischen Experten*, [w:] *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849-1919-1949*, Bonn 1989, s. 75.

⁷⁰ Zob. również *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich vom 24. März 1933*, [w:] D. Gessner: *Die Weimarer Republik. Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, wyd. VIII, Darmstadt 2002, s. 98-102.

⁷¹ Jak podkreśla w swoim studium E. Jędrzejewski, choć C. Schmitt nie tworzył bezpośrednio prawa III Rzeszy, to jako prawnik władzy starał się ją tłumaczyć i racjonalizować. Jego zdaniem, Schmitt miał duży wkład w rozwój nowych koncepcji, np. komisarycznej dyktatury Prezydenta Rzeszy., E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 20 i n.

podlegały żadnym ograniczeniom proceduralnym oraz posiadały zupełną moc ustawy⁷². Były to akty prawne wcielane w życie bez jakiegokolwiek kontroli, choć mające niewątpliwie najwyższą rangę i moc prawną w państwie nazistowskim (o tym w dalszej części rozdziału).

Dokonując badania i analizy ustawy o pełnomocnictwach ustawodawczych⁷³, należy zauważyć, że składała się ona tylko z pięciu artykułów⁷⁴. Jej zapisy stanowiły, że „odtąd rząd Rzeszy może uchwalać prawa powszechnie obowiązujące bez żadnych ograniczeń rzeczowych (art. 1), które mogą być sprzeczne z konstytucją, ale nie mogą dotyczyć Sejmu Rzeszy (art. 2), przy czym prawo to przyznaje się wyłącznie rządowi (art. 5)”. Akt ten miał pierwotnie obowiązywać od dnia ogłoszenia do dnia 1 kwietnia 1937 roku i stracić swoją moc na skutek zastąpienia obecnego rządu Rzeszy przez inny, jednak był potem sukcesywnie przedłużany

i nigdy nie został uchylony. *Reichsrat* ustawą z dnia 14 lutego 1934 roku został już zlikwidowany⁷⁵ (§ 2 pkt. 2 wskazywał, iż właściwi ministrowie w razie potrzeby przejmą stosowne kompetencje, § 2 pkt. 3 zwalniał pełnomocników uczestniczących w obradach ze wszelkich składów i obowiązków związanych z *Reichsratem*), a następnie ustawą z dnia 23 marca 1934 roku zniesiono pomocniczy organ ustawodawczy *Reichswirtschaftsrat*.

Na podstawie powyższych przepisów ustawy o pełnomocnictwach należy uznać, że faktyczną władzę ustawodawczą sprawował kanclerz. Mógł on wpływać, poprzez wydawanie stosownych aktów prawnych, praktycznie na każdą dziedzinę życia społecznego, łącznie z konstruowaniem budżetu państwa, zaciąganiem pożyczek czy ratyfikacją umów międzynarodowych⁷⁶. Dokonując wykładni wyżej wskazanego aktu, należy odnieść się również do poglądu Carla Schmitta. Już w roku 1924⁷⁷ opowiadał się on za nadrzędnością Prezydenta Rzeszy wobec *Reichstagu*. Przypominając⁷⁸, że na podstawie art. 48 ust. 2

⁷² Na podstawie zeznań H. Lammersa (głównego prawnika Trzeciej Rzeszy) przed Trybunałem Amerykańskim w Norymberdze – *The Justice Case. Nbg. III, Prot.* (Protokół rozprawy głównej, 22 VII 1947 r.), s. 5448 i n., cyt. F. Ryszka, *Państwo...*, s. 286 i n.

⁷³ *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich vom 24. März 1933* (RGBl. I s.141).

⁷⁴ A. Grosser, *Geschichte Deutschlands seit 1945. Eine Bilanz. 9. Auflage*, München 1981, s. 35.

⁷⁵ *Gesetz über die Aufhebung des Reichsrats. Vom 14. Februar 1934* (RGBl. I, s. 89).

⁷⁶ L. Krajewski, *Podstawy...*, s. 20-21.

⁷⁷ C. Schmitt, *Legalität und Legitimität*, München 1932, s. 7-10.

⁷⁸ Więcej o tym: C. Schmitt, *Die Diktatur des Reichspräsidenten nach Art. 48 der Weimarer Verfassung*, Berlin 1928, s. 35-28.

konstytucji weimarskiej⁷⁹ Prezydent w każdej chwili, jeżeli zajdzie taka potrzeba, mógłby zawiesić niektóre postanowienia konstytucji⁸⁰, w literaturze niemieckiej określano to jako *Verfassungsdurchbrechung*⁸¹.

Jak już wspomniano, omawiany akt prawny był kilkakrotnie przedłużany, a od ukazania się dekretu *Führera* o ustawodawstwie rządowym z 10 maja 1943 roku⁸² miał obowiązywać do odwołania⁸³.

Zgodnie z przedstawionym powyżej stanem prawnym różnica pomiędzy najważniejszymi aktami prawnymi, tj. ustawą i rozporządzeniem, zanikła po uchwaleniu przez *Reichstag* ustawy o pełnomocnictwach⁸⁴. Wydawanie nawet sprzecznych z ustawą zasadniczą ustaw i rozporządzeń miało zachować fikcyjną konstytucyjność instytucji⁸⁵.

Wydawane przez Hitlera *Erlasse* miały ten sam skutek co ustawa i z biegiem lat zaczęły zajmować pierwsze miejsce w niepisanej hierarchii źródeł prawa⁸⁶ (od 26 kwietnia 1942 roku akty nosiły nazwę *Gesetze des Führers*). Jak już wspomniano, były one wydawane bez ograniczeń proceduralnych i mogły dotyczyć praktycznie każdego obszaru życia.

Uznawano je pod względem prawnym za standardowe akty administracyjne – miały natomiast największą moc prawną i każde inne zarządzenie/rozporządzenie wykonawcze bądź ustawa, jeżeli nie były zgodne z nimi, automatycznie przestawały obowiązywać lub modyfikowano je tak, aby nie było jakichkolwiek różnic w interpretacji. Miało to na celu szybkie i sprawne wcielanie woli *Führera* w życie⁸⁷. Carl Schmitt powtarzał, że „(...)

⁷⁹ Więcej o tym: C. Schmitt, *Die Diktatur des Reichspräsidenten nach Art. 48 der Weimarer Verfassung*, Berlin 1928, s. 35-28.

⁸⁰ C. Schmitt, *Verfassungslehre*, München und Leipzig 1928, s. 42-48.

⁸¹ Jako pierwszy tego terminu użył E. Jacobi: *Leitsätze des Mitberichterstatter: Veröffentlichung der Vereinigung Deutscher Staatsrechtslehrer*, nr 1, Berlin 1924, s. 109-112.

⁸² *Erlass des Führers über die Regierungsgesetzgebung vom 10. Mai 1943*. (RGBl. I, s. 295.)

⁸³ R. Morsey, *Das „Ermächtigungsgesetz“...*, s. 114.

⁸⁴ *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich vom 24. März 1933*, (RGBl. I, s.141).

⁸⁵ M. Ruck, *Führerabsolutismus und polykratisches Herrschaftsgefüge – Verfassungsstrukturen des NS-Staates*, [w:] *Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*, Bonn 1992, s. 32 i n.

⁸⁶ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 283.

⁸⁷ Zob. *Führererlass*, [w:] H. Kammer, E. Bartsch, *Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-45*, Reinbek 1992, s. 71.

najwyższą ustawą jest obecnie wola *Führera* – to zasada naczelna obowiązującego prawa państwowego”⁸⁸.

Za kolejne rodzaje źródeł prawa wyróżniające się w systemie prawnym państwa nazistowskiego można uznawać m.in. rozporządzenia i zarządzenia wydawane przez konkretnych ministrów lub upoważnione do tego osoby. Kompetencje i uprawnienia do wydawania takich norm zależały przede wszystkim od pozycji politycznej wydającego dany akt prawny, celu i wagi konkretnej sprawy.

Pełnomocnik Planu Czteroletniego Hermann Göring⁸⁹, który sprawował nadzór nad gospodarką wojenną, uzyskał na mocy rozporządzenia *Führera* prawo zastosowania wszelkich środków w trybie rozporządzeń i zarządzeń do wykonywania postawionego sobie zadania⁹⁰. Mógł poprzez uzyskanie takiej *carte blanche* regulować praktycznie każdy aspekt życia społecznego i politycznego, który według niego wymagał natychmiastowej interwencji prawnej. Podobne uprawnienia uzyskali pozostali ministrowie, m.in. Wilhelm Frick czy Joseph Goebbels.

Ponadto osoby, które kierowały konkretnymi dziedzinami (poszczególne namiestnicy i zarządcy terenów wcielonych do Rzeszy), instytucjami bądź organizacjami publicznymi, a także wojskowymi (np. Henrich Himmler⁹¹ jako *Reichsführer SS*), były upoważnione do wydawania konkretnych decyzji, okólników i zarządzeń osobom oraz organom im podległym. Jednak były to akty *stricte* wewnętrzne i nie należy ich uznawać za następny rodzaj źródeł prawa mający wpływ na cały system prawny III Rzeszy.

W myśl zasady wodzostwa *Führer*⁹² określał kompetencje urzędów, ministerstw, instytucji administracji pełnomocniczej i komisarycznej, a także inicjował wszelkie reformy,

⁸⁸ C. Schmitt, *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945. Herausgegeben, eingeleitet und dargestellt von W. Hofer*, Frankfurt am Main 1957, s. 105, oraz „*Deutsche Juristen Zeitung*”, nr 20, Berlin 1933, s. 1321-1322.

⁸⁹ Więcej pisze o tym: R. Manvell, H. Fraenkel, *Göring*, Wrocław 2007, s. 80 i n. czy M. Leonard, *The Reich Marshal: A Biography of Hermann Göring*, Garden City 1974, s. 150 i n.

⁹⁰ Zob. (RGBl. I, s. 887); por. np. tajny okólnik *Göringa* z 10 XII 1938 r. w sprawie wyłączenia Żydów z gospodarki niemieckiej w dok. PS-1208, druk. W IMT XXVII, s. 70 i n., [w:] F. Ryszka, *Państwo...*, s. 289.

⁹¹ Więcej o nim pisze, np. K. Himmler, *Himmler i jego bracia. Historia niemieckiej rodziny*, Warszawa 2006, s. 25 i n.

⁹² Należy wspomnieć, iż *Führer* został uznany za suwerena, o czym więcej H. Wolff, *Die neue Regierungsform des Deutschen Reichs*, Tübingen 1933, s. 35-38.

np. sądownictwa czy administracji. Hans Frank powtarzał, podobnie jak wcześniej przytoczony Carl Schmitt, iż „naszą konstytucją jest wola *Führera*”⁹³.

Bez jego wiedzy, zgody i kontrasygnaty nie mogła być wprowadzona żadna norma prawna: „Trzecia Rzesza nie zna złożonych funkcji państwowych, rodzajów aktów, które mogą przychodzić do skutku jedynie przy zgodnym współdziałaniu kilku samoistnych organów. Tym niemniej nie rozróżnia żadnych kierunków władzy, powierzonych organom, wyłącznie do ich sprawowania wyspecjalizowanym. Całą władzę Rzeszy skupia w swojej osobie wódz. Jest zarówno ustawodawcą, jak i zwierzchnikiem całego wykonawczego aparatu”⁹⁴

– zgodnie z przytoczonymi słowami M. Starzewskiego zasada *Führerprinzip* pozostała nadrzędną zasadą do końca istnienia państwa nazistowskiego, nie tylko w każdej dziedzinie życia społecznego i politycznego, ale przede wszystkim w systemie prawa.

Mimo że praktycznie w rękach jednostki pozostawało władztwo faktyczne i prawne, to na podstawie dokonanej analizy schemat oraz hierarchię źródeł prawa w III Rzeszy można przedstawić następująco:

KLASYFIKACJA ŹRÓDEŁ PRAWA W PAŃSTWIE NAZISTOWSKIM⁹⁵

Akty prawa powszechnego (mające różny status prawny):

1. *Erlasse* – zarządzenia/dekrety z mocą ustawy wydawane przez Hitlera;
2. Ustawy uchwalone przez *Reichstag*;
3. Rozporządzenia, zarządzenia, okólniki, akty administracyjne wydawane przez upoważnionych do tego ministrów Rzeszy;
4. Konstytucja weimarska obowiązująca do końca istnienia III Rzeszy;
5. Umowy i pakti międzynarodowe;
6. Akty prawa wewnętrznego (mające ten sam status prawny), m.in.:
 - decyzje, zarządzenia, okólniki i inne akty prawa namiestników terenów wcielonych;

⁹³ H. Frank, *Recht und Verwaltung*, München 1939, s. 17.

⁹⁴ M. Starzewski, *Elita i wódz...*, s. 11.

⁹⁵ Według dokonanej analizy badawczej Autora w niniejszej rozprawie.

- decyzje, zarządzenia, okólniki i inne akty prawa przedstawicieli instytucji państwowych oraz organizacji publicznych i wojskowych;
- wszelkie akty administracyjne wydawane w zakresie działań administracji pełnomocniczej i komisarycznej⁹⁶.

Każdy obywatel i mieszkaniec Niemiec musiał bezwzględnie respektować powyżej wskazany katalog źródeł prawa oraz przestrzegać reguł i norm prawnych, które z niego wynikały, a każde odstępianie od tego skutkowało uznaniem go za wroga narodu niemieckiego⁹⁷. Dla przykładu – w myśl ustawy z dnia 20 stycznia 1934 roku o uregulowaniu pracy dla narodu⁹⁸, przedsiębiorca, który został tzw. wodzem (szefem) zakładu (*Führer des Betriebes*), musiał realizować zadania narzucone przez państwo⁹⁹.

Dla porównania, ciekawe zestawienie hierarchii aktów prawnych w okupowanym Generalnym Gubernatorstwie (GG) przedstawia Andrzej Wrzyszczyński¹⁰⁰. Na potrzeby tego podrozdziału dokonano krótkiego ogólnego porównania hierarchii aktów prawnych w GG z tymi, które obowiązywały na obszarze państwa hitlerowskiego.

W Generalnym Gubernatorstwie nie istniała formalnie ustalona hierarchia aktów prawnych. Jasne jednak było, że najważniejsza w tym względzie była wola samego *Führera* oraz prowadzona przez niego polityka III Rzeszy, co wyraźnie podzielał Hans Frank. W latach 1939-1940 wydawano Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych obszarów. Na samym początku dziennika publikowano proklamacje i rozporządzenia generalnego gubernatora, następnie rozporządzenia wykonawcze, postanowienia wykonawcze i obwieszczenia mające charakter podrzędny do wskazanych

⁹⁶ Franz Neumann podaje podobne, ciekawe rozróżnienie. Zob. F. Neumann, *Behemot. Narodowy socjalizm – ustrój i funkcjonowanie 1933-1944*, Warszawa 2016, s. 66-67.

⁹⁷ F. Oetker, *Grundprobleme der nationalsozialistischen Strafrechtsreform*, [w:] H. Frank (red.) *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*, München 1937, s. 1317-1361.

⁹⁸ *Gesetz zur Ordnung der nationalen vom Arbeit 20. Januar 1934* (RGBl. I, s. 45).

⁹⁹ H. Szurgacz, *Przymusowe zatrudnienie Polaków przez hitlerowskiego okupanta w latach 1939-1945*, Wrocław 1971, s. 15-18.

¹⁰⁰ A. Wrzyszczyński, *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2014, nr 22, Lublin 2014.

wyżej proklamacji i rozporządzeń. Akty wydawane przez inne organy umieszczane były na końcu¹⁰¹.

Warto wskazać, że w pierwszych latach istnienia w Generalnym Gubernatorstwie, podobnie jak na innych terenach anektowanych, funkcjonowały ustawodawstwa różnych krajów. Doskonałym przykładem jest tu prawo polskie na terenie pierwszych czterech dystryktów czy też prawo radzieckie na terenie Galicji. Co ciekawe, prawo sądowe danego kraju obowiązywało na etapie I instancji. W przypadku odwołań władne było prawo niemieckie. Rozporządzeniem generalnego gubernatora z dnia 1 sierpnia 1941 roku¹⁰² wskazano, że właściwe dla spraw z zakresu prawa cywilnego i karnego będzie ustawodawstwo obowiązujące uprzednio, tj. w dniu 31 sierpnia 1939 roku. W sprawach wyższej wagi czy instancji odwoławczej właściwe było sądownictwo niemieckie.

Ogólnie rzecz biorąc, w porównaniu do hierarchii aktów prawnych obowiązujących w państwie hitlerowskim, należy wskazać, że katalog źródeł prawa w Generalnym Gubernatorstwie jest zupełnie inny. Wydawane na tym terenie akty normatywne mają przede wszystkim wprowadzać prawo właściwe miejscowo. Oczywiście najwyższą moc prawną mają zarządzenia wydawane przez generalnego gubernatora, jednakże w przypadku, kiedy konkretna kwestia zostaje uregulowana przez dekret Hitlera – takie zarządzenie jest traktowane jako akt niższego rzędu.

1.2. Proces ustawodawczy w III Rzeszy

Proces prawodawczy w III Rzeszy przyjmował bardzo specyficzną formę. Zgodnie z przytoczoną zasadą *Führerprinzip* wszystko zaczynało się i kończyło na jednej osobie¹⁰³, która miała najwyższą moc decyzyjną¹⁰⁴ w każdej dziedzinie życia, a szczególnie

¹⁰¹ Zobacz o tym więcej: A. Wrzyszczyk, *Hierarchia aktów prawnych...*, s. 699-706.

¹⁰² *Verordnung über den Wiederaufbau der Justiz im Bezirk Galizien vom 1. August 1941* (Dz. RGG 1941, s. 445–446).

¹⁰³ H. Nicolai, *Der Staat im nationalsozialistischen Weltbild*, Leipzig 1933, s. 27-35.

¹⁰⁴ H. Schneider, *„Führer” und „Führerrat”. Eine Verfassungspolitische Studie. Inaugural-Dissertation*, Frankfurt 1938, s. 22-25.

w tworzeniu i decydowaniu o kształcie ustawodawstwa¹⁰⁵ – na posiedzeniach rady ministrów wyłącznie głos Hitlera był miarodajny¹⁰⁶. Wygłaszając swoje przemówienia, dawał on wskazówki dla administracji i ustawodawstwa. Były one wynotowywane przez jego sekretarza, który później przysyłał je do Kancelarii Rzeszy lub innych stosownych instytucji. W większości trafiały do szefa Kancelarii Rzeszy Hansa Lammersa¹⁰⁷, który umiejętnie nadawał im kształt prawa po uzgodnieniu z odpowiednim resortem i to on był odpowiedzialny za opracowanie właściwego przepisu.

Zgodnie z ustawą o pełnomocnictwach przepisy wchodziły w życie natychmiast. Nadzwyczajne prerogatywy znalazły się w rękach samego Hitlera ze względu na jego pozycję kanclerza. Mógł sprawnie omijać przepisy konstytucji, co doprowadziło do ignorowania tego aktu w procesie legislacyjnym¹⁰⁸.

Ponadto należy przypomnieć, iż w myśl trybu *Führererlasse* żaden inny organ państwowy nie mógł wydawać jakichkolwiek zarządzeń sprzecznych z zarządzeniami wyższej władzy (*von einer höheren Stelle der Führung*)¹⁰⁹. Akty prawodawcze A. Hitlera, jak już wspomniano, przyjmowały postać zwykłego aktu administracyjnego. Ustawy mogły być wydawane poza trybem ustawodawczym, określanym przez konstytucję. Dokonywał tego rząd Rzeszy, który mógł również wydawać dekrety gabinetu, tzw. ustawy rządowe¹¹⁰.

Co ciekawe – jak wcześniej wskazano – szef Kancelarii Rzeszy w latach późniejszych zastrzegł sobie, iż to jemu przypada obligatoryjny udział w przygotowaniu i nadaniu ostatecznego kształtu aktów prawnych tak, aby nie było zamętu prawnego¹¹¹, a przede wszystkim konkurencji „prawnej” organów władzy, która mogłaby być przyczyną konfliktu, a w konsekwencji wewnętrznego politycznego chaosu państwa.

¹⁰⁵ M. Wąsowicz, *Historia ustroju państw Zachodu. Zarys wykładu*, wyd. 3, Warszawa 2011, s. 231.

¹⁰⁶ R. Stödter, *Verfassungsproblematik und Rechtspraxis*, „*Archiv des öffentlichen Rechts*”, Tübingen 1936, s. 187.

¹⁰⁷ K. Fischer, *Nazi Germany: A New History*, wyd. I., New York 1995, s. 85 i n.

¹⁰⁸ D. Bracher, *The Technique of the National Socialist Seizure of Power*, [w:] *The Road to Dictatorship, Germany 1918-1933* (red. L. Wilson), London 1964, s. 123.

¹⁰⁹ *Nbg. III Prot.* (Protokół rozprawy głównej, 22 VII 1947), s. 5483 i n.

¹¹⁰ *Zob. Die Gesetzgebung auf Grund des Ermächtigungsgesetzes 1933-1945.*

¹¹¹ Okólnik Lammersa z 7 kwietnia 1944 r., o którym wspomina W. Strauss, *Das Reichsministerium des Innern und die Judenfrage*, „*VjHZ*”, 9/1961 z. 3, s. 262-265.

Nie było to dobrym rozwiązaniem. Przyznanie takich praw jednemu ośrodkowi kontrolującemu i trzymającemu pieczę nad ostatecznym kształtem ustaw i innych aktów normatywnych nie mogło spełnić zamierzonych celów. Jednak triumf tzw. *Maßnahmenstaat* nad *Rechtsstaat*¹¹² na odcinku ustawodawstwa gwarantował utrzymanie „porządku konkretnego”, czyli idei, dla której tworzono i wprowadzano w życie prawo hitlerowskie¹¹³. Do końca się to nie udało, głównie przez pomieszczenie kompetencyjne poszczególnych instytucji publicznych, przeplatanie czynności ustawodawczych z niektórymi czynnościami administracyjnymi oraz nieostrą granicę pomiędzy ustawami a rozporządzeniami, które były skutkiem bezwzględного przestrzegania zasady *Führerprinzip* i wytycznej, iż zarządzenia nie mogą być sprzeczne z zarządzeniami *einer höheren Stelle der Führung*.

Reasumując powyższe wywody, *Führer* w państwie stanu wyjątkowego, jakim nazywa się III Rzeszę, ustalał, wskazywał i ostatecznie zatwierdzał projekty ustaw, a ponadto decydował na podstawie rozporządzeń wykonawczych o przyznaniu kompetencji w wydawaniu aktów prawnych innym podmiotom (przykład ustanowienia pełnomocnika Planu Czteroletniego¹¹⁴ – Hermana Göringa, który mógł wydawać różnego rodzaju rozporządzenia i zarządzenia¹¹⁵ podległym organom – przejął tym sposobem kompetencje ministra gospodarki¹¹⁶). Ciekawostką jest *casus* uchwalania ustaw norymberskich¹¹⁷. Hitler zawiadomił deputowanych o pomysle uregulowania tej sprawy¹¹⁸ drogą ustawową na dwa dni przed posiedzeniem *Reichstagu*¹¹⁹. Przygotowano kilka projektów przedmiotowej ustawy

¹¹² C. Schmitt, *Unsere geistige...*, s. 2-5.

¹¹³ H. Frank, *Der Führer und das Recht*, „*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*”, V/1937, s. 290-295.

¹¹⁴ *Verordnung zur Durchführung des Vierjahresplanes vom 19. Oktober 1936* (RGBI I, s.887), o tym więcej np. W. Treue, *Dokumentation: Hitlers Denkschrift zum Vierjahresplan 1936. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jg. 3, Heft 2, Berlin 1955, s. 184–210.

¹¹⁵ Zob. np. Okólnik z 17 stycznia 1934 r. adresowany do *Oberste Reichsbehörden* i władz pruskich, [w:] Nuremberg-Government-344.

¹¹⁶ M. Y. Sweezy, *The Structure of Nazi Economy*, Cambridge 1941, s. 36.

¹¹⁷ *Nürnberger Gesetzen* (RGBI. I, s. 1446).

¹¹⁸ *Reichsinnenministerium und Rassengesetzgebung. Aufzeichnungen von B. Lösener* „*Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*”, Oldenburg 1961 nr 3, s. 272-277.

¹¹⁹ O tym np. W. Strauss, *Das Reichsministerium des Innern und die Judenfrage*, „*VjHZ*”, z. 3, 9/1961, s. 273 i n.

i jeden z nich, wybrany przez *Führera*, uchwalono podczas obrad¹²⁰. W pewnym uproszczeniu droga legislacyjna w hitlerowskich Niemczech wyglądała następująco¹²¹:

1. *Führer* zarządał konieczność przygotowania aktu prawnego¹²²;
2. Odpowiedni resort opracowywał projekt aktu prawnego¹²³;
3. Kancelaria Rzeszy nadawała mu ostateczny kształt po uzgodnieniu z właściwym kompetencyjnie ministerstwem;
4. *Führer* zatwierdzał lub ewentualnie zalecał poprawki;
5. Akt prawny obowiązywał od razu lub po upływie określonego terminu *vacatio legis*.

Zgodnie z przedstawionym powyżej opisem procedury prawodawczej należy wyraźnie wskazać, iż ogromny wpływ na jej przebieg miała zasada wodzostwa i decyzyjność jednostki. Wytyczne, które wydawał wódz, a odnoszące się do tworzonego ustawodawstwa, były niemal świętością i bezwzględnie ich przestrzegano w projektowanych aktach normatywnych.

Przedstawiony stan faktyczny ścieżek legislacyjnych miał doprowadzić do osiągnięcia i utrzymania wspomnianego wcześniej „porządku konkretnego”, w ramach którego jedynym suwerenem był *Führer*.

1.3. Administracja publiczna III Rzeszy

Na wstępie należy zaznaczyć, że akty prawa III Rzeszy nie określały kompetencji organów władzy państwowej. NSDAP i inne instytucje nazistowskiego państwa nie miały podstaw prawnych swojego funkcjonowania. Kierowano się przede wszystkim zasadą

¹²⁰ Zob. B. Meyer, „*Jüdische Mischlinge*“, *Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945*. 2. Aufl., Hamburg 2002, s. 30 i n.

¹²¹ O tym pisze m.in. F. Ryszka, *Państwo...*, s. 291.

¹²² Zob. R. Höhn, *Das Gesetz als Akt der Führung*, „*Deutsches Recht*”, 1934, s. 433-440.

¹²³ Zob. np. C. Schmitt, *Der Zugang zum Machthaber, ein zentrales verfassungsrechtliches Problem*, [w:] *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924-1954*, Berlin 1958, s. 431-440.

uproszczenia administracji (*Vereinfachung der Verwaltung*)¹²⁴ oraz narodowo-socjalistycznym pojęciem legalności. W efekcie tegoż administracja państwowa została w sposób całkowity podporządkowana porządkowi narodowemu (*Volksordnung*), który panował w III Rzeszy¹²⁵.

1.3.1. Administracja centralna hitlerowskich Niemiec – geneza i ewolucja

Instytucjonalny system administracji centralnej III Rzeszy konstruowany był w oparciu o niektóre instytucje administracji centralnej Republiki Weimarskiej. Tworzenie jej struktur w III Rzeszy związane było jednak przede wszystkim z całkowitym odrzuceniem najważniejszych zasad ustroju Niemiec weimarskich – zasady federacyjności państwa, zasady kolegialności terenowych organów stanowiących oraz zasady trójpodziału władz. Ustawy ujednolicające strukturę administracyjną państwa uchwalone w 1933 roku¹²⁶ miały na celu stopniową likwidację federalizmu (przykład ustawy o przebudowie Rzeszy z 30 stycznia 1934 roku¹²⁷) poprzez ograniczenie roli parlamentów krajowych. Ostatecznie jednak wszystkie *Landtagi* zostały zniesione, a ich kompetencje przyznane rządowi i parlamentowi centralnemu. Dawne kraje związkowe stały się jednostkami administracyjnymi, na czele których stał namiestnik Rzeszy (*Reichsstatthalter*). Należy oczywiście pamiętać o wyjątkowym statusie Prus, gdzie kompetencje namiestnika zastrzeżono dla kanclerza Rzeszy.

W tym miejscu warto wskazać, o czym będzie więcej w następnych częściach pracy, że instytucję namiestnika Rzeszy wprowadzono przepisami ustawy z dnia 7 kwietnia 1933 roku¹²⁸, w pierwszym paragrafie jest mowa, iż „zadaniem namiestników jest prowadzenie polityki wytyczonej przez kanclerza”. W roku 1935 została uchwalona następna ustawa namiestnicza¹²⁹, która przyznawała w § 6 jeszcze większe uprawnienia, a mianowicie

¹²⁴ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Vereinfachung der Verwaltung* vom 28. August 1939 (RGBl. I, s. 1535).

¹²⁵ O. Koellreutter, *Deutsches Verwaltungsrecht*, Berlin 1936, s. 69-87.

¹²⁶ *Vorläufige Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich* vom 31. März 1933 (RGBl. I s. 153).

¹²⁷ *Gesetz über den Neuaufbau des Reichs* vom 30. Januar 1934 (RGBl. I, s. 75).

¹²⁸ *Zweites Gesetz über Gleichschaltung der Länder mit dem Reich* (RGBl. I, s. 173).

¹²⁹ *Reichsstatthaltergesetz. Vom 30. Januar 1935* (RGBl. I, s. 65).

„namiestnik był odpowiedzialny za przygotowanie ustaw krajowych, przy udziale rządu krajowego”, choć miało to tylko charakter prowizoryczny.

Pełna centralizacja administracji rządowej nastąpiła w wyniku przyznania Hitlerowi kompetencji kanclerza oraz prezydenta Rzeszy. Miało to miejsce w 1934 roku po śmierci Hindenburga, formalnie normowała to ustawa z 1 sierpnia 1934 roku¹³⁰.

W nowym stanie prawnym Hitler jako wódz narodu niemieckiego skupiał w swoim ręku zarówno całość uprawnień legislatywy (na mocy ustawy o pełnomocnictwach), jak i egzekutywy (jako kanclerz posiadający wszystkie kompetencje prezydenta oraz wódz narodu niemieckiego)¹³¹. Rząd, jakkolwiek istniał i formalnie posiadał wszystkie uprawnienia przysługujące mu na mocy konstytucji weimarskiej, w rzeczywistości stał się jedynie urzędem o charakterze pomocniczym, swoistym komitetem doradczym *Führera*¹³².

Führer realizował swoje zamierzenia w kwestii władzy administracyjnej za pomocą najważniejszych organów pomocniczych, jakimi były Kancelaria NSDAP w Monachium oraz Kancelaria Prezydenta (po przyznaniu mu kompetencji prezydenta Rzeszy w 1934 roku).

W opinii Ludwika Krajewskiego w III Rzeszy nie przestrzegano zasady wydawania aktów normatywnych wyłącznie na mocy upoważnienia ustawowego, za to był tam respektowany drugi warunek praworządności, czyli zgodność aktów administracyjnych z ustawami¹³³. Podobnie uważa M. Maciejewski stwierdzając, że ta zasada cały czas w niemieckim porządku prawnym obowiązuje¹³⁴. W rzeczywistości akty prawne w III Rzeszy nie były wydawane zgodnie z przyzwoleniem ustawowym i trudno jednoznacznie określić je jako zgodne z ustawą. Dekrety *Führera* w rozumieniu prawa ustrojowego są rozstrzygnięciem nadzorczym i mają z formalnego punktu widzenia delegację ustawową, jednak ze względu na cel ich wydawania trudno byłoby określić je jako zgodne z ustawą.

Analizując strukturę administracji centralnej III Rzeszy, należy zwrócić również uwagę na szczególnie istotne przeobrażenia strukturalne, których celem było realizowanie zasady wodzostwa.

¹³⁰ *Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutsches Reich vom 1. August 1934* (RBG I, s. 747).

¹³¹ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 102.

¹³² *Ibidem*, s.101.

¹³³ L. Krajewski, *Podstawy ustroju...*, s. 85.

¹³⁴ M. Maciejewski, *Polscy uczeni prawnicy międzywojenni o ustroju i prawie Trzeciej Rzeszy*, „Miscellanea Historico-Iuridica” z. 2, Białystok 2016., s. 108.

Zmiany w administracji centralnej miały na celu uzyskanie jak największej kontroli nad społeczeństwem i stopniowo realizowano ten cel. Oprócz ministrów z teką i bez teki – powołano Ministerstwo ds. Uświadomienia Narodowego i Propagandy¹³⁵ (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) oraz Ministerstwo Nauki, Oświaty i Wychowania (*Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*)¹³⁶. Wprowadzono nowe, dotąd niefunkcjonujące instytucje¹³⁷, jak np. *Reichskulturkammer* – Izbę Kultury Rzeszy.

Proces biurokratyzacji i rozrostu „wszerz” struktur administracji centralnej w hitlerowskich Niemczech rozpoczął się 5 lutego 1938 roku w chwili tworzenia w Kancelarii Rzeszy Tajnej Rady Gabinetowej (*Geheimer Reichskabinett*)¹³⁸, określanej również mianem tajnej rady spraw zagranicznych. Należy przy tym wspomnieć, iż Rada nie odegrała większego znaczenia, poza tworzeniem niektórych struktur administracji centralnej. Z drugiej strony warto zaznaczyć także, że za czasów panowania Hitlera kompetencje niektórych ministrów były tak wielkie, jak nigdy przedtem¹³⁹.

System podzielonych tradycyjnie resortów o ukształtowanych uprawnieniach był systemem nieadekwatnym z punktu widzenia realizacji celów założonych przez nazistów. Centralizacja zarządzania państwem w warunkach wojny i potrzeby gospodarki wojennej wymagały innych struktur administracji centralnej, niż tradycyjne ministerstwa o określonych kompetencjach. W roku 1938 rozpoczęto tworzenie struktury administracji komisarycznej. Miała ona zapewnić całkowitą centralizację administracji z pominięciem dawnych struktur administracji centralnej w postaci resortów. Organy administracji komisarycznej posiadały charakter celowościowy – po to, by spełnić określone założenia. Jediną wytyczną ich funkcjonowania była realizacja założonego celu, który decydował o wyborze adekwatnych środków. Działalność administracji komisarycznej wyłączona była spod jakiegokolwiek kontroli prawnej stwierdzającej legalność jej funkcjonowania. Cechowała się

¹³⁵ Rozporządzenie P. Hindenburga, *Erlass die Errichtung eines Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda vom 13 märz 1933.* oraz A. Hitlera *Erlass über die Errichtung des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda. Vom 13. März 1933* (RGB1 I, s.104 i 449).

¹³⁶ Rozporządzenie P. Hindenburga, *Erlass über die Errichtung des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung“ vom 1. Mai 1934* (RGB1 I, s.97).

¹³⁷ J. Wulf, *Theater and Film im Dritten Reich. Eine Dokumentation*, wyd. I., Reinebek bei Hamburg 1964, s. 290-295.

¹³⁸ *Erlass über die Errichtung eines Geheimen Kabinettsrats vom 5. Februar 1938* (RGB1 I, s.112).

¹³⁹ H. Lammers, *Die Staatsführung im Dritten Reich, T. II: Der Führersstaat, Reichsverwaltungsblatt, 1939*, s. 588-590.

nieograniczonym blankietem pełnomocnictw w zakresie postawionych przed nią zadań. Prawną podstawą tworzenia organów komisarycznej administracji centralnej były *Führererlasse*¹⁴⁰.

Rok 1938 zainicjował kształtowanie się organów administracji komisarycznej. Za pierwszy chronologicznie organ administracji centralnej o charakterze komisarycznym uznać można wspomnianego Pełnomocnika Planu Czteroletniego (*Beauftragter für den Vierjahresplan*). Typową dla koncepcji administracyjnego sterowania gospodarką była kontrola cen i zarobków oraz nadzór nad eksportem, a także importem. Plan Czteroletni był sukcesem gospodarczym i oznaczał bezpośrednie zarządzanie zmilitaryzowaną gospodarką państwa. Nie stanowił on modelu totalitaryzmu nacjonalizującego gospodarkę, lecz rodzaj kapitalizmu państwowego, w którym państwo reglamentowało funkcjonowanie gospodarki. Franciszek Ryszka uważa, że polityka gospodarcza III Rzeszy oscylowała między kapitalizmem państwowym a reglamentowanym kapitalizmem prywatnym. To właśnie nowe wyzwania związane z militaryzacją gospodarki i koniecznością koordynacji jej działań na potrzeby wojenne były najważniejszymi czynnikami kreacyjnymi centralnej administracji komisarycznej¹⁴¹ i z poglądem tym oczywiście należy się zgodzić. Kolejnymi istotnymi organami administracji komisarycznej były m.in. Inspektor Generalny do Spraw Komunikacji Samochodów (*Generalinspekteur für das Kraftfahrwesen*)¹⁴² powołany zarządzeniem Hitlera w dniu 16 stycznia 1942 roku oraz Generalny Pełnomocnik do Spraw Zatrudnienia, powołany zarządzeniem Hitlera z dnia 21 marca 1942 roku¹⁴³ (*Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz*).

Analizowane zarządzenia Hitlera dot. uproszczenia administracji uniemożliwiały złożenie skargi do sądu administracyjnego i poważnie ograniczały możliwość zaskarżenia decyzji administracyjnej do organu wyższego. Dotyczyło to również możliwości zaskarżenia decyzji podatkowych do Trybunału Skarbowego (wymagana była tu zgoda prezydenta wyższego urzędu finansowego). Zarządzenie o uproszczeniu administracji poddawało zwierzchności administracyjnej państwa wszystkie organizacje działające w trybie korporacji

¹⁴⁰ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 150.

¹⁴¹ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 290 i n.

¹⁴² *Erlass des Führers über die Bestellung eines Generalinspektors des Führers für das Kraftfahrwesen vom 16 Januar 1942* (RGB1 I, s.25).

¹⁴³ *Erlass des Führers über einen Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz vom 21. März 1942* (RGB1 I, s.179).

publicznych, takie jak organizacje społeczne, gospodarcze oraz kulturalne (faktycznie będące już przybudówkami NSDAP)¹⁴⁴.

Tworzenie organów centralnej administracji komisarycznej następowało w drodze aktów prawa wydawanych przez Hitlera mających charakter pełnomocnictwa *ad personam* – istniejący urząd był przekształcany lub powoływano nowy urząd dla konkretnej osoby. Akt prawa konstytuujący jego powstanie określał jego zadania i cele, pomijając jednak kwestię środków realizacji tych zadań. Uznaniowość pełnomocniczych struktur administracji w zakresie realizacji zadań powiązana była z wyjęciem ich spod kontroli legalności podejmowanych działań. Powstała swoista „superadministracja” – administracja komisaryczna, na rzecz której traciły znaczenie ministerstwa i rząd Rzeszy. Rozwój administracji komisarycznej związany był z realizacją zasady wodzostwa w administracji, a także zasad celowości, militaryzacji i „uspójniania” struktur państwa ze strukturami NSDAP.

Ostateczne zmiany strukturalne w strukturze administracji centralnej Rzeszy przyniosła ustawa o obronie Rzeszy z 4 września 1938 roku¹⁴⁵ (*Reichsverteidigungsgesetz*). Instytucjonalizowała ona nowe organy administracji centralnej, które w okresie wojny miały zastępować rząd Rzeszy lub poszczególnych ministrów. Przepisy ustawy w § 3 i 4 tworzyły urzędy Generalnego Pełnomocnika Gospodarki oraz Generalnego Pełnomocnika Administracji Rzeszy (*Generalbevollmächtigter für die Reichsverwaltung*). Patrząc szeroko w kompetencji Generalnego Pełnomocnika Administracji leżało jednolite kierownictwo całej administracji cywilnej z wyłączeniem administracji gospodarczej. Miał on również uprawnienia nadzorcze nad ministrami spraw wewnętrznych, sprawiedliwości oraz nauki i wychowania.

Zakres kompetencji Generalnego Pełnomocnika do spraw Gospodarki (*Generalbevollmächtigter für die Wirtschaft*) również został określony ramowo. Podporządkowano mu ministrów gospodarki, rolnictwa i pracy oraz komisarzy Rzeszy do spraw lasów i kształtowania cen. Pełnomocnik miał prawo wydawać rozporządzenia będące aktami prawa powszechnie obowiązującego w powierzonych mu zakresach władzy, nawet jeżeli byłyby sprzeczne z dotychczasowymi ustawami.

¹⁴⁴ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 315.

¹⁴⁵ *Grundlage für den Erlass war das unveröffentlichte Reichsverteidigungsgesetz vom 4. September 1938* (RGB1 I, s.513).

Urzędy generalnych pełnomocników Rzeszy do spraw administracji i gospodarki tworzyły zatem superadministrację centralną, nadrzędną w stosunku do resortów. Ustawa o obronie Rzeszy wprowadzała do rządu nowe ciało – Radę Obrony Rzeszy, w skład której wchodził: zastępca *Führera*, szef Kancelarii Rzeszy, szef Naczelnego Dowództwa *Wehrmachtu* (OKW) oraz szefowie dowództwa wojsk lądowych, marynarki wojennej i minister lotnictwa, a także obaj generalni pełnomocnicy. Rada Obrony Rzeszy miała w praktyce przejąć kompetencje rady ministrów – dawnego kolegium rządowego.

Dalsza centralizacja rządowej administracji komisarycznej nastąpiła 30 sierpnia 1939 roku. Wyodrębniono wtedy Ministerialną Radę Obrony Rzeszy jako organ wykonawczy Rady Obrony Rzeszy. Skład tego organu był ograniczony w porównaniu do składu Rady Obrony Rzeszy. Uczestniczyli w niej Göring, pod którego prezydencją funkcjonowała rada, zastępca *Führera*, szef Kancelarii Rzeszy, a także obaj generalni pełnomocnicy oraz szef Naczelnego Dowództwa *Wehrmachtu*. Organ ten został wyposażony w pełnię kompetencji ustawodawczych, o ile wódz nie przekazał kompetencji rządowi lub nie skierował danej sprawy do *Reichstagu*.

Powstanie Ministerialnej Rady Obrony Rzeszy było aktem centralizacji administracji rządowej na najwyższym szczeblu. Na poziomie administracji terenowej organami Ministerialnej Rady Obrony Rzeszy byli komisarze obrony Rzeszy ustanowieni w przepisach rozporządzenia z dnia 1 września 1939 roku¹⁴⁶. Zasięg terytorialny działania komisarzy obrony odpowiadał wojskowym okręgom obrony, których było piętnaście. Komisarzami obrony zostali namiestnicy okręgów lub nadprezydenci rejencji (prowincji). W swojej kompetencji komisarze obrony mieli sterowanie całością struktur administracji cywilnej w danym okręgu. Wyłączone z ich kompetencji były poczta, kolej oraz administracja finansowa.

W 1942 roku podjęte zostały kolejne kroki na drodze do utożsamiania struktur państwa ze strukturami partii. Na mocy rozporządzenia z dnia 16 listopada 1942 roku¹⁴⁷ *gauleiterzy* NSDAP (namiestnicy okręgów Rzeszy lub nadprezydenci prowincji) formalnie uzyskali status organu administracji komisarycznej o szerokich kompetencjach. Oznaczało to

¹⁴⁶ *Verordnung über die Bestellung von Reichsverteidigungskommissaren vom 1. September 1939* (RGB I, s.1565).

¹⁴⁷ *Verordnung über die Reichsverteidigungskommissare und die Vereinheitlichen der Wirtschaftsverwaltung vom 16 November 1942* (RGB I, s. 649).

poważne osłabienie instytucji prezydenta rejencji. „Upaństwowienie” partii w obrębie struktur administracji terenowej było ważnym etapem ewolucji administracji III Rzeszy w okresie wojennym. 28 maja 1937 roku uchwałą (I D 1075/36) Trybunału Rzeszy kierownictwo okręgu NSDAP (*NSDAP-Gauleitung*) zostało uznane jako równorzędna władza państwowa¹⁴⁸. Wzmocnienie pozycji *gauleiterów* osłabiało status prezydentów rejencji.

Jednym z najważniejszych organów administracji komisarycznej na szczeblu centralnym był Pełnomocnik Rzeszy do spraw Wojny Totalnej (*Reichsbevollmächtigter für totalen Kriegseinsatz*). Został nim mianowany Goebbels na mocy niepublikowanego zarządzenia (*Erlass*) Hitlera z dnia 25 lipca 1944 roku¹⁴⁹.

System administracji komisarycznej miał wprowadzić szybkość i efektywność w działalności administracji, aby zapewnić realizację woli wodza. Przyczynę powstania takiego systemu można upatrywać w procesie centralizacji administracji, który miał w sposób zupełny wykluczyć możliwość podważenia pozycji wodza¹⁵⁰. Czas dezintegracji struktur państwowych III Rzeszy oraz chaosu wojennego był okresem, w którym w coraz większym stopniu ich rolę przejmowała SS¹⁵¹.

1.3.2. Administracja terenowa III Rzeszy

Administracja terenowa nazistowskich Niemiec ukształtowała się w wyniku procesu rozpoczętego przyjęciem omówionego szeregu ustaw określanych jako ustawy ujednociające w latach 1933-1935. Akty te likwidowały, jak już wspomniano, federacyjność państwa, znosiły parlamenty krajowe (*Landtagi*), zaś rządy krajowe podporządkowywały nowym

¹⁴⁸ Uchwała Trybunału Rzeszy I D 1075/36, [w:] P. Diehl-Thiele, *Partei und Staat im Dritten Reich. Untersuchungen zum Verhältnis von NSDAP und allgemeiner innerer Staatsverwaltung 1933-1945*, München 1969, s. 124.

¹⁴⁹ Szczegółowe badanie w tym zakresie przeprowadził, P. Longerich, *Joseph Goebbels und der Totale Krieg. Einne Unbekannte Denkschrift des Propagandaministers vom 18 Juli 1944.*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte Nr. 35, z. 2, München 1987, s. 290 i n.

¹⁵⁰ H. Rossinger, *Führertum und Verwaltungsgerichtsbarkeit*, Leipzig 1936, s. 154.

¹⁵¹ H. Bucheim, *Anatomie des SS-Staates*, Freiburg 1965, s. 65 i n.

organom władzy – namiestnikom Rzeszy. Ustawa o ujednoczeniu struktury władz miała również na celu uregulowanie kwestii urzędniczej, w myśl zasady, że każdy urzędnik musi podporządkować się wobec państwa narodowo-socjalistycznego¹⁵². Dokonywano tzw. czystki i pozbywano się osób, które były przeciwko państwu¹⁵³.

Nowa struktura administracyjnego podziału państwa przekształcała kraje związkowe w jednostki administracyjne – kraje Rzeszy¹⁵⁴. Omówiona we wcześniejszym podrozdziale ustawa ustanawiała wspomnianego namiestnika Rzeszy (*Reichsstatthalter*) jako stały organ, w stosunku do którego rząd krajowy był jedynie organem wykonawczym. Namiestnicy stojący na czele jednostek administracyjnych – krajów Rzeszy – byli mianowani i odwoływani przez *Führera*. Mieli oni szerokie kompetencje zarówno w zakresie władzy wykonawczej, skupiając administrację zespoloną, jak i władzy prawodawczej. Rozporządzenia te wymagały kontrasygnaty właściwego ministra. Nadzór personalny nad namiestnikami sprawował minister spraw wewnętrznych. Namiestnik Rzeszy podlegał również nadzorowi partyjnej centrali NSDAP¹⁵⁵.

Ustawa o namiestnikach Rzeszy była wyrazem zasady wodzostwa. Z jednej strony legislacyjne kompetencje namiestnika przysługiwały mu osobiście i nie mogły zostać przez niego przeniesione aktem administracyjnym na inne osoby, z drugiej zaś namiestnik był całkowicie podporządkowany wodzowi, który zachowywał takie prerogatywy jak powoływanie członków rządów krajowych i wyższych urzędników krajowych. Namiestnikowi zostały podporządkowane niższe szczeble administracji państwowej¹⁵⁶.

Docelowy model przyszłego podziału administracyjnego kraju, zaprojektowany przez nazistów, prezentowały ustawy z 14 kwietnia 1939 roku (ustawa o strukturze administracji w Okręgu Rzeszy Kraju Sudetów oraz ustawa o strukturze administracji w Marchii Wschodniej – *Ostmark*). Okręg (*gau*), będący do tej pory jednostką podziału

¹⁵² H. Sell, *Grossdeutsches Beamtenrecht*, „Die Verwaltungs-Akademie”, 1940, cz. II, z. 31, s. 2-8.

¹⁵³ Zob. H. Frank, *Recht und Verwaltung...*, s. 19-20, por. H. Pfeifer, *Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung. Historisch systematische Gesetzessammlung nach dem Stande vom 16. April 1941. Mit Einführungen, Erläuterungen, Verweisungen und Schrifttumsangaben. Bearbeitet und herausgegeben*, Wien 1941, s. 20 i n.

¹⁵⁴ Więcej zob. F. Neumann, *Behemot...*, s. 14, 561 i n.

¹⁵⁵ Więcej zob. U. Herbert, *Werner Best...*, s. 123.

¹⁵⁶ Ciekawą analizę tego tematu przeprowadził V. Zimmermann, *Die Sudetendeutschen im NS-Staat: Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938-1945)*, Essen 1999, s. 141-149.

administracyjnego partii, miał być (jako tzw. *Reichsgau*, czyli Okręg Rzeszy) podstawową jednostką podziału administracyjnego państwa i partii. Stanowisko namiestnika takiego okręgu miało funkcjonować w warunkach unii personalnej struktur państwa i partii (należy pamiętać,

że namiestnik okręgu Rzeszy miał być jednocześnie *gauleiterem* NSDAP)¹⁵⁷. Jednostkami struktury wewnętrznej były rejencje i powiaty. Na czele rejencji stali prezydenci natomiast na czele powiatów starostowie (*Landrat*). Nadzór nad starostą powiatowym sprawował namiestnik oraz minister spraw wewnętrznych. Taki podział administracyjny państwa realizowany w *Sudetenlandzie* miał się stać podziałem wzorcowym dla całej Rzeszy¹⁵⁸.

W obrębie administracji terenowej III Rzeszy pewne znaczenie miały organy określane mianem samorządowych. Był to burmistrz, a w przypadku większych miast nadburmistrz. Burmistrzowie i nadburmistrzowie pochodzili z nominacji i posiadali pewną władzę administracyjno-polityczną. O ich całkowitym podporządkowaniu scentralizowanemu państwu, w znacznej mierze tożsamemu z partią, świadczy fakt, że każdy burmistrz oraz nadburmistrz podlegał asyście pełnomocnika-delegata NSDAP, którego powoływał osobiście zastępca *Führera*. Organem kolegiальnym o charakterze doradczym i opiniodawczym burmistrza było kolegium honorowych radców gminy w liczbie od 12 do 36 osób.

Władzę zwierzchnią i nadzór nad samorządem sprawował minister spraw wewnętrznych. Wobec faktu zniesienia wszystkich kolegiальных instytucji uchwałodawczych, a w przypadku pozostałych instytucji kolegiальных ograniczenia ich do roli opiniodawczej i zastąpienia zasady wybieralności zasadą mianowania, samorząd terytorialny w postaci instytucji burmistrzów oraz nadburmistrzów w rzeczywistości nie istniał, podobna sytuacja miała miejsce w przypadku samorządu korporacyjnego organizacji gospodarczych i społecznych.

Omawiając administrację państwa hitlerowskiego, warto przedstawić również przykład Prus¹⁵⁹, które były podzielone na dziesięć prowincji, na czele których stał nadprezydent powoływany przez kanclerza Rzeszy na wniosek premiera rządu pruskiego.

¹⁵⁷ Rozwiązań wprowadzonych na terenach Austrii i Sudetów nie rozciągnięto na pozostałe terytoria Rzeszy jedynie z powodu przedłużającej się wojny (zob. F. Neumann., *Behemot...*, s. 563).

¹⁵⁸ P. Majewski, *Niemcy Sudeccy 1848-1948. Historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007, s. 406.

¹⁵⁹ O tym szczegółowo pisze, S. Hafner, *Prusy bez legendy: Zarys dziejów*, wyd. I polskie, Warszawa 1996, s. 145 i n.

Było to stanowisko o randze politycznej odpowiadającej namiestnikowi okręgu Rzeszy. Prowincje pruskie podzielono na rejencje, na czele których stał prezydent mianowany przez premiera rządu pruskiego na mocy delegacji kanclerza. Ostatnim szczeblem podziału terytorialnego

w przypadku Prus był powiat na czele ze starostą (*Landratem*) nominowanym przez nadprezydenta danej prowincji. Podział administracyjny Prus nie był spójny z podziałem pozostałej części tzw. *Altes Reich*. Szczególnie silna pozycja Prus w III Rzeszy umożliwiała utrzymywanie tych odrębności. Dodatkowo Berlin jako stolica Rzeszy posiadał status podobny do statusu prowincji. Władzę polityczną w Berlinie sprawował jako *gauleiter* Goebbels, natomiast policyjną nadburmistrz i prezydent policji¹⁶⁰.

Ujednoczenie administracji państwowej objęło również administrację sądownictwa¹⁶¹. Do 1933 roku sądy powszechne w Niemczech, tj. sądy lokalne, sądy krajowe oraz wyższe sądy krajowe podlegały krajowym ministerstwom sprawiedliwości. Wyjątkiem był Sąd Rzeszy, nad którym zwierzchność miało Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeszy. Decyzje władz państwowych dotyczące samorządu nie mogły być zaskarżane do sądów administracyjnych¹⁶².

Sądownictwo administracyjne i postępowanie administracyjne uległo praktycznej likwidacji po wejściu w życie zarządzenia Hitlera z 28 sierpnia 1938 roku¹⁶³. Akt ten faktycznie znosił możliwość odwołania się od decyzji organu niższej instancji do organu wyższej instancji. W prawie podatkowym, budowlanym i wodnym jedyną drogą odwoławczą stał się sprzeciw wniesiony do organu, który podjął daną decyzję. Po jego odrzuceniu nie istniała żadna droga odwoławcza. Już po 6 listopada 1939 roku zlikwidowano powiatowe sądy administracyjne i odpowiadające im krajowe sądy administracyjne. Pozostałe sądy w rejencjach jako tzw.

¹⁶⁰ K. Jeserich w swojej monografii twierdził, iż wzorzec pruski nie był dopasowany do innych krajów niemieckich; K. Jeserich, *Die deutschen Landkreise*, Berlin 1937, s. 80 i n.

¹⁶¹ Interesujące badania w tym zakresie przeprowadził A. Wrzyszczyk, *Tworzenie okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1940*, „Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego” nr 8 Kraków 2003, s. 247 i n. oraz tenże, *Sądownictwo SS i policji w Generalnym Gubernatorstwie (stan badań)*, „Studia Iuridica Lubliniensa” nr 19 Lublin 2003, s. 361 i n.

¹⁶² B. v. Derschau, *Die Deutsche Gemeindeordnung in den eingegliederten Ostgebieten*, Berlin 1941, s. 24 oraz s.141 i n.

¹⁶³ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Vereinfachung der Verwaltung vom 28 August 1938* (RGB1 I, s.1535).

niższe sądy administracyjne, orzekały nadal w składzie trzyosobowym, któremu przewodniczył prezydent rejencji. W 1941 roku zlikwidowano niektóre wyższe sądy administracyjne, w tym Trybunał Administracyjny Prus oraz Trybunał Administracyjny w Wiedniu. W ich miejsce na mocy zarządzenia Hitlera z 3 kwietnia 1941 roku¹⁶⁴, utworzony został Trybunał Administracyjny Rzeszy, który miał być jedynym najwyższym sądem administracyjnym w państwie (§ 3). Jego zadaniem było również spełniać rolę nadzorczą nad decyzjami administracji terenowej¹⁶⁵. Przepisy dotyczące uregulowań administracyjnych nie mogły być sprzeczne z wolą i dyrektywami *Führera*. Prawa jednostki zostały całkowicie uzależnione od praw wspólnoty¹⁶⁶.

Kompetencje niższych sądów administracyjnych (*untere Verwaltungsgerichte*) obejmowały rozpatrywanie decyzji, które trafiały tam po wykorzystaniu ścieżki odwoławczej w urzędach konkretnych rejencji. Instancją odwoławczą były wyższe sądy administracyjne, z których większość została zlikwidowana w 1941 roku¹⁶⁷.

Zgodnie z poglądami teoretyków prawa, którzy popierali nazistowską ideologię, administracja wiązała się ściśle z sądownictwem (przede wszystkim polegało to na wspólnej realizacji założeń ideologicznych państwa hitlerowskiego, które odzwierciedlone były w zmienianych przepisach)¹⁶⁸. Powszechna koncepcja niezawisłości sędziowskiej odeszła w zapomnienie. Sędziowie mieli respektować wolę *Führera*¹⁶⁹.

¹⁶⁴ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Errichtung des Reichsverwaltungsgerichts vom 3. April 1941*, (RGB1 I, S.201).

¹⁶⁵ H. Pfeifer, *Vereinfachung und Vereinheitlichung der Verwaltung*, "Verwaltungsarchiv", 1942, s. 26-35.

¹⁶⁶ W. Frick, *Neubau des Reichs*, [w:], *Deutsche Verwaltung*, nr 13, Berlin 1936, s. 366.

¹⁶⁷ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 177-178.

¹⁶⁸ Szerzej na ten temat: W. Gehl, *Der nationalsozialistische Staat: Grundlagen und Gestaltung Urkunden des Aufbaus-Reden und Vorträge. 3. H., Vom 11. September 1934 bis 31. Januar 1937*, Breslau 1937 oraz U. Schmid, tł. P. Pieńkowska-Wiederkehr, *Estetyka dyskursu nacjonalistycznego w Polsce 1926-1939*, Warszawa 2014, a także Z. Fenichel, *Rozwój prawa we współczesnych Niemczech (na marginesie dwóch niemieckich prac prawniczych)*, [w:] *Gl. Prawa* Nr 3-5/1939, s.114-123.

¹⁶⁹ W. Stuckart, *Nationalsozialistische Rechserziehung*, Frankfurt 1935, s. 196.

Podsumowanie

Omówienie systemu prawno-ustrojowego III Rzeszy, wyjaśnienie koncepcji *Mustergau*, zwrócenie uwagi i analiza kluczowych aktów prawnych oraz źródeł jest punktem wyjścia do dalszych rozważań podjętych w pracy.

Znaczenie administracji i prawa administracyjnego nabrało sensu politycznego. Szło to w parze z całkowitą kontrolą społeczeństwa i brakiem poczucia pewności prawa – Minister Spraw Wewnętrznych W. Frick właśnie tak postrzegał legalność administracji¹⁷⁰.

Realizacja zasady wodzostwa i wprowadzenie nieznanego dotąd pojęcia, jakim była administracja komisaryczna, nazywana również pełnomocniczą, ciekawie obrazuje rozrost administracji centralnej. Bezpośrednim celem takiego procesu było zwiększenie nadzoru z ramienia wodza nad szeregiem instytucji i przeprowadzanych w związku z tym reform. Dotyczy to również namiestników, którzy zarządzali poszczególnymi okręgami.

Najwyższym prawem były akty wydawane przez *Führera*, mogące regulować wszelkie sfery życia, dopiero w dalszej kolejności były respektowane ustawy i inne rozwiązania prawne, np. wprowadzane prawo przez *gauleitera* na danym terytorium.

Proces ustawodawczy niewiele miał wspólnego z procesem prawodawczym, jaki jest nam znany obecnie. Najlepszym przykładem jest opisany problem uchwalania ustaw norymberskich i związanych z nim formalnych regulacji. Wszystko zaczynało się i kończyło na jednej osobie.

Realizacja powyższych działań wiązała się więc z podłożem ideologicznym państwa nazistowskiego.

Zasady, które były podstawą formowania się niemieckiej administracji publicznej w latach 1933-1945, były zasadami ustrojowymi III Rzeszy lub do nich pochodnymi. W literaturze, czego starano się dać przykład, za konstytucyjne reguły struktury i funkcjonowania administracji publicznej III Rzeszy uważane są: zasada centralizacji

¹⁷⁰ O. Koellreutter, *Grundriss dr allgemeinen Staatslehre*, Tübingen 1933, s. 157-158.

oraz militaryzacji administracji, zasada wodzostwa, zasada celowości, zasada władztwa jednoosobowego, a także nominacji.

Podsumowując, centralizacja i militaryzacja administracji rozpoczęta likwidacją niemieckiego federalizmu postępowała aż do okresu upadku państwa (lata 1944-1945). Jej istotą było skupienie całości władzy wykonawczej na szczeblu centralnym w rękę jednej osoby, której przysługiwały kompetencje zarówno kanclerza, jak i głowy państwa, a także rzeczywistego ustawodawcy, a po 1944 roku również najwyższego sędziego. Wodzostwo jako zasada ustrojowa była również zasadą integracji administracji publicznej Niemiec po 1933 roku. W skali państwa wyraża to pozycja *Führera*, zaś w skali terenowej instytucja namiestników Rzeszy.

Wodzostwo i centralizacja oznaczały wyłączność jednoosobowych organów władztwa administracyjnego; wszystkie stanowiące organy kolektywne zostały zniesione. Samorząd terytorialny we współczesnym rozumieniu tego słowa nie istniał, jego surogatem stały się organy pochodzące z nominacji, posiadające bardzo niewielki zakres kompetencji.

Zasada celowości, którą najlepiej wyrażała instytucja administracji komisarycznej i pełnomocniczej, polegała na odrzuceniu zasady legalizmu działań administracji na rzecz tworzenia organów administracji, które miały realizować określone zadania.

Syntetyczne przedstawienie struktury administracyjnej III Rzeszy oraz źródeł i hierarchii aktów prawnych pozwala lepiej zrozumieć specyfikę rozwiązań prawno-organizacyjnych, jakie wprowadzono na terenach Austrii i Kraju Sudetów.

Rozdział II.

Struktura prawno-ustrojowa III Rzeszy na wcielonym terytorium Austrii

2.1. Historyczny przypadek tworzenia *Mustergau* – aneksja Alzacji i Lotaryngii do Rzeszy Niemieckiej

Przypadek przyłączenia Alzacji i Lotaryngii do Rzeszy Niemieckiej jest bardzo istotny z punktu widzenia późniejszej realizacji polityki państwa hitlerowskiego. Dotyczy on co prawda zupełnie innej epoki i działań państwa zasadniczo inaczej zorganizowanego i rządzonego niż państwo Hitlera, jednakże metoda implementowania porządku prawnego oraz rozwiązań organizacyjnych na terenach Alzacji i Lotaryngii przypominają w wielu aspektach sposoby działania państwa hitlerowskiego. Włączenie Alzacji i Lotaryngii było zatem punktem wyjścia do późniejszej koncepcji stworzenia tzw. *Mustergau*¹⁷¹, która ostatecznie ukształtowała się w III Rzeszy wraz z przeprowadzonymi przez nią aneksjami¹⁷².

Jakkolwiek o wygranej wojnie z Francją oraz aneksji Alzacji i Lotaryngii decydowała militarna dominacja Prus, to wobec faktu, że w wojnie 1870 roku brały udział również wojska z terenów południowoniemieckich, Bismarck nie mógł wcielić nowych nabytków terytorialnych bezpośrednio do Prus.

Myślano nawet o włączeniu tych terenów do Bawarii. Ostatecznie jednak wygrała koncepcja zarządu Alzacją i Lotaryngią sprawowanego bezpośrednio przez Berlin przy jednoczesnym pozbawieniu tych terenów faktycznej autonomii oraz likwidacji władz

¹⁷¹ S.Fisch, *Das Elsass im Deutschen Kaiserreich (1870/71–1918)*, [w:] M. Erbe, *Das Elsass. Historische Landschaft im Wandel der Zeit*, Stuttgart 2002, s. 89-103.

¹⁷² A. Baumann, *Die Erfindung des Grenzlandes Elsass-Lothringen*, [w:] *Geteilte Regionen - geteilte Geschichtskulturen? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, s. 47 i *Schriften des europäischen Netzwerks Erinnerung und Solidarität*, Oldenbourg, München 2013, s. 162-183 oraz pisał o tym R. Kaczmarek, M. Kucharski, A. Cybula, *Alzacja-Lotaryngia a Górny Śląsk. Dwa regiony pogranicza 1648–2001*, Katowice 2001, s. 67.

samorządowych. W rezultacie zaanektowane departamenty Alzacji i Lotaryngii uzyskały jednak status Kraju Rzeszy (*Reichsland*), a jego kierownictwo zajmowało wyróżnioną pozycję w naczelnych władzach II Rzeszy. Początkowo Bismarck zapowiadał nawet przyznanie mieszkańcom tych terenów szerokiej autonomii i ustanowienie samorządu terytorialnego o dużych uprawnieniach.

Ostatecznie parlament Rzeszy 9 czerwca 1871 roku uchwalił ustawę dotyczącą unii Alzacji i Lotaryngii z Rzeszą Niemiecką¹⁷³, określającą datę 1 stycznia 1873 roku jako dzień, w którym na terytoriach wcielonych miał zacząć obowiązywać ustroj Rzeszy. W praktyce zarządzenia cesarza wprowadzały już znacznie wcześniej elementy ustroju Rzeszy na wcielonych terytoriach, o czym traktował § 2 powyższej ustawy. W ten sposób ustanowiono pierwotną administrację wojskową Alzacji i Lotaryngii, oddając zarząd nowego Kraju Rzeszy w ręce gubernatora wojskowego, którym został Karl Bismarck-Bohlen. Właściwą ustawę dotyczącą wprowadzenia Konstytucji Rzeszy Niemieckiej w Alzacji i Lotaryngii uchwalono 25 czerwca 1873 roku¹⁷⁴.

Ustawa ta nadawała wszystkim mieszkańcom stworzonego poprzez aneksję Kraju Rzeszy obywatelstwo Niemiec. Nowy Kraj Rzeszy został podzielony na trzy okręgi: Dolna Alzacja, Górna Alzacja oraz Lotaryngia (§ 2). Na czele tych okręgów stali prezesi (*Bezirkpräsidenten*), zaś na czele całego Kraju Rzeszy stał *Oberpräsident*. Należy podkreślić, że tytuły te pochodziły z pruskich wzorców organizacji administracji terenowej, w których istniały takie jednostki podziału terytorialnego, jak prowincje i rejencje na czele z prezesami (*Präsidenten*) oraz nadprezesami (*Oberpräsidenten*). Ujednoczenie struktury organizacyjnej administracji anektowanych terytoriów nastąpiło zatem poprzez zastosowanie form prawno-organizacyjnych administracji terenowej Prus (prowincja/rejencja/powiat na czele odpowiednio z nadprezesem, prezesem i landratem, przy czym były to jednoosobowe organy terenowej administracji rządowej, a nie samorządowej). W przypadku Kraju Rzeszy obejmującego trzy okręgi: Dolnej i Górnej Alzacji oraz Lotaryngii administrację finansową tych terenów szybko zespolono z resztą kraju, podporządkowując ją Urzędowi Finansów Rzeszy, a na czele powiatów stanęli dyrektorzy. Na mocy ustawy z 1 stycznia 1874 roku

¹⁷³ *Gesetz betreffend die Vereinigung von Elsaß und Lothringen mit dem Deutschen Reiche. Vom 9. Juni 1871* (RGBl., nr 25, s. 212 – 213).

¹⁷⁴ *Gesetz betreffend die Einführung der Verfassung des Deutschen Reichs in Elsaß-Lothringen. Vom 25. Juni 1873* (RGBl., nr 18, s. 161).

oficjalnie używano nazwy „Kraj Rzeszy”, region ten otrzymał prawo obsadzenia w parlamencie 15 mandatów. Pierwszy nadprezes urzędował od 1879 roku i otrzymywał instrukcje bezpośrednio z Kancelarii Rzeszy, w której powołano specjalny III Wydział dla nadzoru nad Krajem Rzeszy. Kanclerz Rzeszy, podkreślając konieczność ujednoczenia tych terenów z Niemcami (chodziło tu przede wszystkim o jednolitość etniczną i prawnoustrojową), hamował jakiegokolwiek próby rozwoju samorządu terytorialnego na tym terenie.

Kolejnym źródłem prawa ustrojowego w nowym Kraju Rzeszy było rozporządzenie cesarskie z 29 października 1874 roku¹⁷⁵. Powoływało ono do życia tzw. Wydział Krajowy (*Landesausschuss*), w którego skład wchodził członkowie trzech sejmików krajowych, po 10 z każdego z nich. Wydział był organem doradczym nadprezydenta w sprawach ustaw krajowych, które nie były konstytucyjnie zastrzeżone jako wyłączna kompetencja parlamentu Rzeszy¹⁷⁶. W Alzacji i Lotaryngii tryb powstawania ustaw krajowych przy współdziałaniu cesarza, *Bundesratu* i Wydziału Krajowego finalnie ukształtował się w ciągu trzech lat¹⁷⁷. Ustrój Kraju nabrał ostatecznego kształtu dopiero w 1879 roku, kiedy to 4 lipca weszła w życie ustawa powołująca organ w postaci namiestnika cesarskiego w Strasburgu i znosiła jednocześnie odpowiedni wydział w urzędzie kanclerskim. Akt ten przekazywał nadzorcze uprawnienia cesarskie namiestnikowi powołanemu przez cesarza. Namiestnik ten przejmował w stosunku do Kraju Rzeszy uprawnienia uprzednio przysługujące kanclerzowi i nadprezydentowi. Organem wykonawczym dla namiestnika stało się Ministerstwo Kraju Rzeszy.

Organizacja administracji terenowej uwzględniała hierarchiczne podporządkowanie jej namiestnikowi – powoływał on niższych urzędników, zaś wyższych desygnował cesarz za kontrasygnatą namiestnika. Namiestnik reprezentował Kraj Rzeszy również na posiedzeniach *Bundesratu* – w tym przypadku reprezentowali go powoływani przez niego komisarze¹⁷⁸. Namiestnik, powołany w 1879 roku Edwin Manteuffel, pruski konserwatysta, rozvodził się

¹⁷⁵ *Erlass vom 29. Oktober 1874 wurde eine Volksvertretung des Reichslandes eingerichtet, der Landesausschuss* (RGI., I., s. 492), (*Gesetzblatt für Elsaß-Lothringen* 1874, I., s. 37).

¹⁷⁶ S. Ch. Preibusch, *Verfassungsentwicklungen im Reichsland Elsass-Lothringen 1871–1918*, [w:] *Berliner Juristische Universitätschriften*, Berlin 2006, s. 96.

¹⁷⁷ W. Jakóbczyk, *Niemcy 1815-1919. Między partykularyzmem a federalizmem*, Warszawa-Poznań 1984, s. 207.

¹⁷⁸ Zob. ciekawy opis [w:] R. Morsey, *Die Oberste Reichsverwaltung unter Bismarck 1867-1890 (Neue Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung)*, Münster 1957, s. 182.

nad perspektywami przyznania Krajowi Rzeszy identycznej pozycji w zakresie stanowienia prawa lokalnego i autonomii, jaką posiadały inne kraje II Rzeszy, w praktyce jednak nie czynił niczego dla ich rozwoju¹⁷⁹. W 1881 roku potwierdził zasadność istnienia przepisów, które namiestnikowi cesarskiemu nadawały uprawnienia wodzowsko-dyktatorskie w przypadku sytuacji kryzysowych. Następny powołany namiestnik również przeciwstawił się próbom nadania rejonowi autonomii i był zwolennikiem germanizacji ludności tych terenów oraz odebrania jej prawa tworzenia jakichkolwiek struktur samorządowych, a nawet sugerował ustanowienie na tych terenach dyktatury wojskowej¹⁸⁰. Dopiero w 1911 roku Alzacja i Lotaryngia uzyskały niezależność i pełne prawo głosu w *Bundesracie*, które to wykonywał dotychczas namiestnik¹⁸¹.

Ustanowienie takich form administracji terenowej i zarządu na wcielonych do Rzeszy terenach Alzacji i Lotaryngii z jednej strony dobrze ilustruje militarystyczny ekspansjonizm Prus, a z drugiej tendencję do ustanawiania na terytorium II Rzeszy (w tym w jej nowych nabytkach terytorialnych) struktury organizacyjnej odpowiedniej dla administracji terenowej opartej na pruskich wzorcach ustrojowych – co również zauważa Franciszek Ryszka¹⁸² i potwierdza Czesław Madajczyk¹⁸³. Wzorce te cechował system rządów opartych na autorytecie charyzmatycznego przywódcy oraz tworzenie hierarchii organów jednoosobowych podporządkowanych cesarzowi. Kluczowym organem w przypadku Kraju Rzeszy był namiestnik cesarza. Niektóre z tych rozwiązań zostały wykorzystane w 1939 roku po inkorporacji Austrii i *Sudetenlandu*.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 184.

¹⁸⁰ Zob. W. Jakóbczyk, *Niemcy 1815-1919...*, s. 209.

¹⁸¹ F. Mentz, *Die Ortsnamenverdeutschung in Elsaß-Lothringen*, [w:] *Zeitschrift des allgemeinen deutschen Sprachvereins*, 31. Jahrgang 1916, s. 4 i 40–46. W czasie II wojny model zarządzania przez III Rzeszę terytorium Alzacji i Lotaryngii różnił się od pozostałych wcielonych krajów. O tym więcej np. T. Janasz, *Alzacja i Lotaryngia w latach 1940-1945*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, Poznań 1969, T. XX1, z. 1, s. 49 i n. oraz F. Ryszka, *Spór o wprowadzenie niemieckiego prawa cywilnego na tzw. „tereny włączone” (w czasie okupacji)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, nr XI Poznań 1959, z1 s. 105 i n., o innych modelach polityki III Rzeszy na terenach okupowanych pisał również, Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*s. 510 i n., o tym również, L. Herzog, *Grundzuge der deutschen...*, s. 89 i n.

¹⁸² F. Ryszka, *Państwo...*, s. 322.

¹⁸³ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, s. 64 i n.

2.2. Sytuacja ustrojowo-prawna Austrii w latach 1918-1939

Badanie procedury wcielania terenów Austrii do III Rzeszy wymaga zarysowania jej sytuacji ustrojowo-prawnej w latach 1918-1939.

W procesie ekspansji hitlerowskich Niemiec zarówno Austria, traktowana jako integralna część Rzeszy, jak i Czechosłowacja (w przypadku której propaganda nazistowska podkreślała kwestię Niemców sudeckich) miały szczególne znaczenie. Kraje te uzyskały suwerenność w wyniku rozpadu imperium Habsburgów w 1918 roku. Związek tych narodowości z niemiecką kulturą oraz historią był bardzo silny. Przez setki lat oba narody żyły w jednej monarchii, będąc poddanymi kolejnych przedstawicieli dynastii Habsburgów, a znaczenie króla Czech jako elektora Rzeszy określała już w 1356 roku Złota Bulla Karola IV.

W XIX wieku trwała rywalizacja między Austrią Habsburgów i Prusami Hohenzollernów, m.in. przejawiająca się w ekspansji terytorialnej, mająca za cel przewodnictwo w Związku Niemieckim (powołanym w 1815 roku) i – w konsekwencji – polityczne zjednoczenie Niemiec. Wygrane przez Prusy wojny z Habsburgami były jednym z kluczowych przesłanek późniejszego zjednoczenia Niemiec pod egidą Prus, zjednoczenia, które nie objęło jednak Austrii¹⁸⁴. Cesarstwo Habsburgów, po kilkuset latach istnienia, w 1918 roku uległo rozkładowi.

Bezpośrednio po upadku monarchii Habsburgów, 12 listopada 1918 roku na posiedzeniu tymczasowego Zgromadzenia Narodowego uchwalono ustawę¹⁸⁵, w której proklamowano powstanie Niemieckiej Austrii¹⁸⁶. O ile artykuł pierwszy ustawy przyjętej przez Zgromadzenie w Wiedniu podkreślał republikański i demokratyczny charakter nowej republiki, o tyle drugi artykuł tej ustawy stanowił, że Austria jest częścią składową Republiki Niemieckiej. Poparcie dla integracji Austrii i Niemiec po zakończeniu I wojny światowej było w Austrii silne – w przypadku parlamentarzystów szczególnie entuzjastycznie nastawieni do tego rozwiązania byli socjaldemokraci i wszechniemcy (minister spraw zagranicznych

¹⁸⁴ R. Dzieszyński, *Sadowa 1866*, wyd. I., Warszawa 2007, s. 34.

¹⁸⁵ *Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich* (StGB1. 5/1918).

¹⁸⁶ Więcej o tym pisze m.in. K. Glaubauf, *Die Volkswehr von 1918–20 und die Gründung der Republik*. Stöhr-Verlag, wyd.I., Wien 1993, s. 95 i n.

zwrócił się do szwedzkiego posła z prośbą o akceptację decyzji Austrii, która jest zgodna z myślą prawa i zasadą narodów do samostanowienia)¹⁸⁷. Zjednoczenie jednak nie było wtedy możliwe z uwagi na silny opór państw Ententy, a także władz powstającej wówczas Czechosłowacji, w której interesy nacjonalizm wielkoniemiecki godził szczególnie silnie. Pod naciskiem państw Ententy w lutym 1919 roku Zgromadzenie Ustawodawcze przyjęło ustawę zmieniającą nazwę państwa na Republikę Austrii i anulującą drugi artykuł ustawy z dnia 12 listopada 1918 roku¹⁸⁸.

Konstytucja Austrii została uchwalona w dniu 1 października 1920 roku i pierwotnie nosiła tytuł „Ustawa z dnia 1 października 1920 roku, na mocy której tworzy się Republikę Austrii jako państwo federalne”¹⁸⁹. Założenia ustawy zasadniczej nowej republiki oparte zostały na koncepcjach teoretyka prawa Hansa Kelsena¹⁹⁰. Konstytucja ta opierała się na zasadach suwerenności i zwierzchnictwa narodu (art. 1), demokracji przedstawicielskiej oraz podziału władzy. W myśl jej unormowań Republika Austrii stanowiła państwo związkowe (art. 2) – federację (w jej skład wchodziły landy – kraje związkowe: Dolna Austria, Wiedeń, Górna Austria, Salzburg, Styria, Karyntia, Burgenland, Tyrol i Vorarlberg). Organem władzy prawodawczej był dwuizbowy parlament złożony z Rady Narodowej (*National Rat*) i Izby Związkowej. Deputowanych do Rady Narodowej wybierano w wyborach bezpośrednich¹⁹¹. Drugą Izbą parlamentu była Izba Związkowa (*Bundesrat*) składająca się z przedstawicieli krajów związkowych wybieranych przez sejmy krajowe (art. 25 i n.). W procesie ustawodawczym fundamentalne znaczenie miała Rada Narodowa, prerogatywą Izby Związkowej było jedynie weto odraczające wejście w życie ustaw. Uchwalona konstytucja określała republikański ustrój Austrii i była kompromisem pomiędzy obu głównymi partiami oraz między rządem centralnym a rządami krajowymi. Przede wszystkim spór toczył się o charakter ustrojowy republiki. Socjaliści chcieli państwa scentralizowanego, które

¹⁸⁷ Ciekawą analizę dot. tego problemu przeprowadził M. Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie*, Wien 2013, s. 1051.

¹⁸⁸ *Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich* (StGBI. 5/1918). Więcej o tym m.in. K. Fiedor, *Niemcy i Austria po I wojnie światowej w 1919 roku*, [w:] L. Kuberski, M. Lis (red.), *Rok 1918 w Polsce i państwach sąsiednich. Osiedziesięciolecie zakończenia pierwszej wojny światowej z perspektywy śląskiej*, Opole 2002, s. 25 i n.

¹⁸⁹ *Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird, Bundes-Verfassungsgesetz* (StGBI. 450/1920.)

¹⁹⁰ *Konstytucja Austrii*, tł. P. Czarny, B. Naleziński, Warszawa 2004, s. 45 i n.

¹⁹¹ *Bundesgesetz über die Geschäftsordnung des Nationalrates vom 19. November 1920* (BGBI. 10/1920).

wykluczałyby separatyzm poszczególnych prowincji. Natomiast obóz chrześcijańsko-demokratyczny popierał system federacyjny, tak jak chciały tego sejmy krajowe. Ostatecznie ustalono, że rządy krajowe ograniczą swoją politykę do spraw wewnętrznych.

Na czele państwa stał prezydent federalny wybierany przez połączone izby parlamentu (art. 60). Władzę wykonawczą sprawował rząd federalny na czele z kanclerzem (art. 69 i 70). Z uwagi na taki charakter ustroju znaczne kompetencje w zakresie władzy wykonawczej należały do rządów krajów związkowych. Akt ten był przejawem kompromisu między partiami, rządem centralnym i rządami krajowymi¹⁹².

Zgodnie z art. 115-118 Konstytucji kraje związkowe posiadały własne sejmy krajowe mogące ustanawiać konstytucje oraz ustawy, jak również powoływać własny rząd. Z uwagi na fakt istnienia zapisów konstytucji stanowiących, iż sprawy niezastrzeżone dla władz federalnych leżą w kompetencji władz krajów związkowych, zarówno sejmy, jak i rządy krajowe zyskały silną pozycję w systemie władzy publicznej¹⁹³. W Austrii, podobnie jak w Republice Weimarskiej, nadzór nad sądami sprawowali ministrowie rządów krajowych. Reforma administracyjna Austrii wcielała koncepcję przewidującą istnienie równoległych struktur samorządowych i państwowych. Istniał między nimi podział kompetencji. Należy tu wymienić urzędy polityczne, tzw. *landesfürstlichen, landesherrliche Behörden*. Budowały je: powiaty, okręgi i namiestnictwa. Samorząd lokalny posiadał urzędy autonomiczne. Jego zasięg obejmował miał gminy, powiaty i okręgi¹⁹⁴.

Administracja terenowa w Austrii funkcjonowała na szczeblach gminy i powiatu. W powiatach administracja ta miała charakter dualistyczny – organami administracji samorządowej była rada powiatu (organ uchwałodawczy) i wydział powiatu (organ wykonawczy) na czele z marszałkiem powiatu. Organem administracji rządowej na tym szczeblu był natomiast starosta powiatowy.

W przypadku gminy administracja publiczna była administracją wyłącznie samorządową. Rada gminy stanowiła kolegialny, wybierany w wyborach powszechnych organ uchwałodawczy, zaś zarząd gminy z burmistrzem był organem wykonawczym. Rada gminy była wyłaniana w wyniku pięcioprzymiotnikowych wyborów, zaś konstytucja

¹⁹² K. Glaubauf, *Die Volkswehr 1918–20...*, s.89-107.

¹⁹³ H. Wereszycki, *Historia Austrii*, wyd. II, Wrocław 1986, s. 290.

¹⁹⁴ H. Wolfram, *Österreichische Geschichte. Ueberreuter*, Wien 1994–2006, T. 2, s. 98-123.

federalna z 1920 roku pozostawiała tryb wyboru burmistrza do rozstrzygnięcia konstytucjom krajów związkowych.

Władza sądownicza należała do sądów i trybunałów. Austriacka konstytucja gwarantowała niezależność władzy sądowniczej i niezawisłość sędziów (art. 87). Sądy powszechne tworzyły strukturę trójinstancyjną. Były to sądy rejonowe (*Amtsgerichte*), sądy krajowe (*Landgerichte*) oraz na szczeblu kraju wyższe sądy krajowe (*Oberlandesgerichte*). Stanowią one w dzisiejszym nazewnictwie odpowiedniki sądu rejonowego, okręgowego i apelacyjnego.

Siedzibą sądów wyższych krajowych była stolica kraju związkowego. Na szczeblu federalnym działał Sąd Najwyższy (*Oberster Gerichtshof*) będący sądem kasacyjnym. Powołano sądownictwo konstytucyjne w postaci Trybunału Konstytucyjnego. Zgodnie z zapisami konstytucji Austrii powołano także sądownictwo administracyjne w postaci senatów krajowych, które były sądami administracyjnymi na szczeblu krajów związkowych i sądu kasacyjnego z siedzibą w Wiedniu – Najwyższego Trybunału Administracyjnego, który powołano na mocy ustawy z 6 lutego 1919 roku o utworzeniu niemiecko-austriackiego sądu administracyjnego¹⁹⁵. Dwa szczeble sądownictwa administracyjnego obejmowały zatem sądy administracyjne na szczeblu krajów związkowych i sąd odwoławczy o charakterze kasacyjnym w Wiedniu. Zarówno krajowe senaty, jak i federalny Trybunał Administracyjny miały za zadanie kontrolę legalizmu działań administracji publicznej (art. 119). Ustrój Austrii określony normami konstytucji z 1920 roku może być nazywany jako system parlamentarno-gabinetowy ze słabą pozycją prezydenta.

Podobnie jak w prawie wszystkich krajach Europy Środkowej (wyjątkiem była Czechosłowacja), ustrój Austrii już w drugiej połowie lat 20. zaczął ewoluować w kierunku autorytaryzmu określanego mianem austrofaszyzmu¹⁹⁶. Nadmienić wypada w tym miejscu,

¹⁹⁵ *Gesetz über die Errichtung eines deutschösterreichischen Verwaltungsgerichtshofes vom 6. Februar 1919* (StGB1. 88/1919).

¹⁹⁶ Więcej o austrofaszyzmie np. H. Krüger, *Faschismus oder Ständestaat. Österreich 1934–1938*. Dissertation Universität Kiel 1970, s. 50 i n., A. Staudinger, *Austrofascistische österreich-Ideologie*, [w:] E. Talos. W. Neugebauer, *Austrofascismus. Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934–1938*, Wien 2005., J. Borejsza, *Rzym a wspólnota faszystowska. O penetracji faszyzmu włoskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*, Warszawa 1981., E. Czerwińska-Schupp, *Faszizm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna*, [w:] Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna T.I, Poznań 2012, s. 87-100.

iż od pierwszych lat republiki istniały w Austrii dwa zwalczające się ugrupowania faszystowskie: austrofasyzm, zwany faszyzmem czarnym bądź klerykalnym, i narodowy socjalizm. Ze zmagania między nimi zwycięsko wyszedł austrofasyzm. Główny składnik ideologii austrofaszystowskiej, idea przestrukturalizowania państwa w sensie zawodowo-stanowym, była żywa w Austrii już od 1918 roku. Zainteresowanie nią wzrosło w połowie lat dwudziestych XX wieku pod wpływem kryzysu gospodarczego i kryzysu demokracji. W kręgach akademickich, episkopatu i Obozu Chrześcijańsko-Społecznego dużym uznaniem cieszyła się wizja harmonijnej struktury społecznej, opartej na zasadach korporacjonizmu, mająca służyć realizacji dobra wspólnego i odnowie moralnej społeczeństw, zawarta w encyklice *Rerum novarum* Leona XIII (1891 r.) i w encyklice *Quadragesimo anno* Piusa XI (1931 r.).

Zauważyć należy, że nacjonalizm w ideologii austrofasyzmu spełniał rolę pozytywną z punktu widzenia sił politycznych w Europie – stał na straży samodzielności narodowej Austrii, ratował kulturę niemiecką przed zalewem narodowego socjalizmu, zapobiegał przechodzeniu katolików do szeregów NSDAP. Austriackiej ideologii przypisywano zadanie umacniania nadwyrężonej rozpadem monarchii świadomości narodowej Austriaków i poczucia tożsamości. Nie mogła ona jednakże odegrać istotnej roli społecznej, gdyż masy z chwilą rozwiązania parlamentu były wyłączone z życia publicznego. Upieranie się przy przynależności Austrii do narodu niemieckiego nie sprzyjało, lecz tłumilo formułowanie się austriackiej świadomości narodowej. W porównaniu z ideologią nazistowską ideologia austriacka była słaba i defensywna.

Można zatem stwierdzić, iż faszyzm w Austrii nie wykształcił charyzmatycznych przywódców, w istocie brakowało wodza, gdyż Dollfuss i Schuschnigg nie dążyli do władzy dyktatorskiej na wzór Hitlera, jako kanclerze działali w ramach rządu, który zachował charakter kolektywny. Największa różnica między austrofasyzmem a narodowym socjalizmem i faszyzmem włoskim tkwiła w obszarze jurysdykcji. Choć w praktyce miały miejsce akty terroru, rząd austriacki nie tylko nie dążył do przekształcenia państwa prawa w państwo policyjne, ale nie stawiał sobie za zadanie wypracowania totalitarnej doktryny prawnej. Przeszkodą był tu Kościół, który stał na straży państwa autorytarnego i który w imię religii hamował zwrot rządu w stronę faszystowskiej dyktatury.

Państwo stanowe pozostawało państwem prawa, w którym policja i siły bezpieczeństwa podlegały sądownictwu. Wymieniony zespół czynników sprawiał, że reżim

austriacki miał charakter bardziej pluralistyczny niż w Niemczech i we Włoszech oraz był mniej wszechogarniający i brutalny niż pozostałe. Nie dążył do jednowładztwa nad duszami i umysłami ludzi, nie zmuszał ich też do przyjęcia nowego systemu wartości. Chodziło głównie o utrzymanie w posłuszeństwie jednostek i grup społecznych kosztem ograniczania oraz łamania ich praw politycznych, społecznych, a także obywatelskich. Od mas oczekiwał bierności politycznej. System władzy w Austrii w latach 1934–1938, tzw. „Państwo Stanowe”, mimo cech zbieżnych z obydwoma faszyzmami, można zakwalifikować jako centralistyczną, administracyjną dyktaturę, stanowiącą typowy przykład rządów autorytarnych.

Pierwszym krokiem w procesie zmiany ustroju była nowelizacja konstytucji dokonana w grudniu 1929 roku¹⁹⁷. Wzmocniła ona ustrojową pozycję prezydenta wobec parlamentu; uzyskał on wówczas prawo wydawania rozporządzeń z mocą ustawy w okresach między jego sesjami oraz prawo rozwiązywania parlamentu; stał się również zwierzchnikiem sił zbrojnych. Na mocy tej nowelizacji głowa państwa miała być wybierana nie przez połączone izby parlamentu, co jest typowe dla systemów parlamentarno-gabinetowych typu kanclerskiego, lecz w głosowaniu powszechnym, co bardzo wzmocniało pozycję ustrojową wybranego w ten sposób prezydenta¹⁹⁸.

Początek lat 30. to okres wzrostu znaczenia ruchu nazistowskiego w Austrii. Austriacka partia narodowosocjalistyczna pozostawała pod bezpośrednim wpływem Hitlera. W 1932 roku wybory do sejmów krajowych i rad gminnych wygrali narodowi socjaliści. Nowym kanclerzem został Engelbert Dollfuss, który doprowadził do ostatecznego demontażu austriackiego parlamentaryzmu w marcu 1933 roku. Po faktycznym zawieszeniu działalności parlamentu nie ogłoszono terminu następnych wyborów. Rząd Dollfussa zaczął tworzyć prawo zezwalające na rządzenie państwem na podstawie rozporządzeń wydanych jeszcze w okresie trwania pierwszej wojny światowej (w 1917 roku), zawierających odpowiednie przepisy kompetencyjne. Analogia do niemieckiej ustawy o pełnomocnictwach jest tu w pełni uzasadniona. Wdrożenie pozaparlamentarnego modelu rządów, w którym gabinet łączy władzę ustawodawczą i wykonawczą, wymagało likwidacji faktycznego znaczenia austriackiego Trybunału Konstytucyjnego, który miał w stanie prawnym z 1929 roku szerokie kompetencje. Przed rokiem 1938 austriacki sąd konstytucyjny został pozbawiony znaczenia,

¹⁹⁷ *Bundesverfassungsgesetz vom 7. Dezember 1929, betreffend einige Abänderungen des Bundes-Verfassungsgesetzes vom 1. Oktober 1920 (Zweite Bundes-Verfassungsnovelle)* (BGBl. Nr. 367/1925).

¹⁹⁸ H. Wereszycki, *Historia...*, s. 292.

a następnie zlikwidowany. W lipcu 1933 roku zdelegalizowano Niemiecką Narodowosocjalistyczną Partię Robotniczą Austrii (*Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei Österreichs*, DNSAPÖ). Kanclerz Dolfuss nie zamierzał podporządkować Austrii Hitlerowi, jego celem była konstrukcja specyficznej formy autorytaryzmu, określanego mianem austrofaszyzmu. Dopelnieniem budowy nowego ustroju było przyjęcie w kwietniu 1934 roku nowej faszystowsko-korporacyjnej konstytucji¹⁹⁹ (ogłoszona została 1 maja, stąd jej potoczna nazwa „konstytucja majowa”). Konstytucja ta została przyjęta w sposób nielegalny z punktu widzenia obowiązującego prawa (brak wymaganego *quorum* w parlamencie oraz brak referendum obligatoryjnego w takim przypadku na mocy stanu prawnego z 1929 roku).

W dniu 25 lipca 1934 roku podczas próby puczu dokonanego przez hitlerowców Dollfuss zginął, zaś kanclerzem został Kurt Schuschnigg. W tym okresie o losach Austrii decydowała już jednak wyłącznie sytuacja międzynarodowa. Po spotkaniu z Hitlerem 12 lutego 1938 roku Schuschnigg zgodził się na objęcie przez prominentnego działacza hitlerowskiego, Arthura Seyssa-Inquarta, stanowiska ministra obrony. W pierwszych dniach kwietnia Schuschnigg ustąpił, a stanowisko kanclerza objął Seyss-Inquart mianowany przez zastraszonego prezydenta Miklasa. Wkrótce potem Seyss-Inquart wydał ustawę o włączeniu Austrii do Rzeszy. W dniu 10 kwietnia odbyło się referendum, które praktycznie jednomyślnie potwierdziło *Anschluss* Austrii do Wielkiej Rzeszy, co stanowiło koniec I Republiki Austriackiej²⁰⁰.

Jeżeli chodzi o strukturę podziału obszaru Austrii i organizacji terenowej administracji rządowej oraz samorządowej, można uznać, iż wywodzą się one z instytucji i tradycji państwa habsburskiego, w którym kraje koronne posiadały własne organy uchwałodawcze w postaci sejmów krajowych i wykonawcze w postaci wydziałów krajowych. Po 1866 roku funkcjonowały rozbudowane struktury samorządu na szczeblu powiatu (zarówno administracja rządowa, jak i samorządowa) i gminy (gdzie istniała wyłącznie administracja samorządowa)²⁰¹. Rozbudowany system administracji samorządowej i autonomii krajów związkowych (opartej od początku XX wieku na systemie wyborów powszechnych i czteroprzymiotnikowych w przypadku wyborów do sejmów krajów koronnych Austro-

¹⁹⁹ *Bundesverfassungsgesetz vom 30. April 1934 über außerordentliche Maßnahmen im Bereich der Verfassung* (BGBl. Nr. 255/1934).

²⁰⁰ H. Wereszycki, *Historia...*, s. 295-300.

²⁰¹ W. Mróz, *Administracja rządowa i samorządowa w Europie w dobie nowożytnej*, Przemysł 2003, s. 122.

Węgier) był możliwy jedynie w państwie, które nie zwalczało pluralizmu narodowościowego i w pewnej mierze pluralizmu światopoglądowego oraz politycznego. Można uznać, że Austria w latach 1920-1938 była państwem o strukturze zdecentralizowanej.

Struktura organizacyjna austriackiego sądownictwa również ukształtowała się w monarchii habsburskiej, zarówno w zakresie sądownictwa powszechnego, jak i jednoinstancyjnego sądownictwa administracyjnego (z wyłączeniem sądownictwa konstytucyjnego kształtującego się w Czechach i w Austrii po I wojnie światowej). Istnieje tu wyraźna analogia z systemem sądownictwa powszechnego w Republice Weimarskiej, ukształtowanym w oparciu o ustrój sądów w II Rzeszy, a następnie przejętym przez III Rzeszę.

Omówienie ustroju i administracji publicznej międzywojennej Austrii musi uwzględniać również ogólny zarys ówczesnej sytuacji politycznej na arenie międzynarodowej.

Istnienie niepodległej Austrii zostało zagwarantowane i prawnie umocowane w aktach publicznego prawa międzynarodowego ustanawiających w Europie porządek zwany wersalskim. W skali światowej, w celu zabezpieczenia światowego pokoju i pokojowego rozwiązywania konfliktów, została powołana Liga Narodów – poprzedniczka ONZ. Zarówno porządek wersalski, jak i Liga Narodów, przetrwały jedynie niecałe 20 lat, a państwo hitlerowskie wraz z Włochami Mussoliniego i Japonią Hirohito pogrzebały tę próbę traktatowego unormowania stosunków międzynarodowych²⁰².

Akty prawa międzynarodowego gwarantujące istnienie niepodległej i niezależnej od Niemiec Austrii mają kluczowe znaczenie w analizie legalizmu *Anschlussu*. Istnienie niepodległej i niezawisłej Austrii było przez twórców porządku wersalskiego traktowane jako ważny element powojennego porządku. Miało to na celu osłabienie Niemiec, a tym samym zapobieżenie mogącemu nastąpić w przyszłości rozwojowi tendencji ekspansjonistycznych w tym kraju.

Niemcy zostały zobowiązane do poszanowania odrębności i niezawisłości Austrii zarówno w art. 80 traktatu pokojowego z Niemcami podpisanego 28 czerwca 1919 roku w Wersalu, jak również w art. 88 traktatu pokojowego zawartego w Saint-Germain z Austrią

²⁰² W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych 1815-1945*, wyd. II., Warszawa 2006, s. 342.

(stwierdzono w nim, że „niepodległość Austrii jest niezbywalna, chyba że za zgodą Rady Ligi Narodów”) ²⁰³, czego oczywiście nie wypełniły.

2.3. Transformacja ustrojowo-prawna zaanektowanych do III Rzeszy terenów Austrii

Konstytucja Weimarska (art. 2. w związku z art. 61 ust. 2) ²⁰⁴ odnosiła się do kwestii połączenia byłych państw, a przede wszystkim prowincji niemieckich oraz Austrii ²⁰⁵. Do momentu przeprowadzenia *Anschlusu Deutschösterreich* miał głos doradczy w Rzeszy ²⁰⁶. Należy również mieć na uwadze, iż połączenie Austrii z Rzeszą Niemiecką było jednym z głównych celów partii narodowosocjalistycznej.

Zaraz po dokonaniu aneksji została uchwalona przez rząd Rzeszy ustawa o odpowiedzialności członków dawnych federalnych i austriackich rządów federalnych i ich pomocników ²⁰⁷, która była nieprzychylna wobec osób działających przeciwko lub niechących współpracować z Rzeszą. Było to swego rodzaju szybkie „legalne” rozprawienie się z ewentualnymi przeciwnikami politycznymi. Po wejściu w życie ustawy *Ostmarkgesetz* z dnia 14 kwietnia 1939 roku ²⁰⁸ – o której szczegółowo w następnym podrozdziale – nastąpiła oficjalna zmiana nazwy państwa i rozwiązanie austriackiego rządu, które miało miejsce w dniu 1 maja 1939 roku. Hitler zmienił nazwę kraju ²⁰⁹, aby całkowicie podkreślić, że Austria

²⁰³ *Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919).*

²⁰⁴ *Verfassung des Deutschen Reichs "Weimarer Reichsverfassung" vom 11. August 1919 (RGBl. I, s. 1383).*

²⁰⁵ G. Anschütz., *Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11 August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis*, Berlin 1933, s. 280 i n.

²⁰⁶ art. 2 Konstytucji Weimarskiej: „Inne terytoria mogą zostać włączone do Rzeszy w drodze ustawy, jeśli zwracają się o swoich obywateli na mocy prawa”; Artykuł 61, ustęp 2 tejże Konstytucji: „Po tym przyłączeniu się do Rzeszy Niemieckiej, *Deutschösterreich* otrzymuje prawo do udziału w *Reichsrat* z liczbą głosów odpowiadającej jego ludności. Do tego czasu przedstawiciele niemieckiej Austrii mają głos doradczy”.

²⁰⁷ *Gesetz über die Verantwortlichkeit von Mitgliedern ehemaliger österreichischer Bundes - und Landesregierungen und ihrer Helfer vom 17. August 1938 (RGBl. I, s. 1045-1046).*

²⁰⁸ *Gesetz über den Aufbau der Verwaltung in der Ostmark Vom 14. April 1939 (RGBl. I, s. 777).*

²⁰⁹ E. Niekisch, *Das Reich des niederen Dämonen*, Hamburg 1953, s. 65 i n.

stała się jednym z krajów Rzeszy. Bormann wspominał i nazywał te tereny imperialnymi okręgami alpejskimi i dunajskimi²¹⁰.

Można zauważyć, iż praktycznie od początku aneksji badanych ziem naziści zaczęli realizować swoje zamierzenia polityczne. Najważniejsze było jednak przeprowadzenie sprawnej i odpowiedniej reorganizacji ustrojowo-prawnej²¹¹. Zastanawiano się nad wieloma możliwościami podziału kraju, jednak zawsze uwzględniano szczególną pozycję Wiednia. Kwestię tę regulowała wydana ustawa o zmianach terytorialnych w Kraju Austrii z dnia 1 października 1938 roku²¹². Z badań wynika, iż nad ostatecznym ukształtowaniem się nazwy kraju zastanawiano się dosyć długo. Zostało wydanych co najmniej kilkanaście rozporządzeń dotyczących wdrażania ustawy wyjściowej i ostatecznie zdecydowano się na nazwę *Reichsgaue der Ostmark*, a do 8 kwietnia 1942 roku te tereny określano jako *Alpen- i Donau-Reichsgaue*. Właśnie ta nazwa w latach późniejszych oficjalnie funkcjonowała w dokumentach urzędowych. Rozwiązania prawno-ustrojowe na badanych terenach zdają się potwierdzać przyjętą tezę, że przeprowadzenie transformacji w Austrii i *Sudetenlandzie* było dla nazistów swoistym pilotażem w dalszych dokonywanych aneksjach, co znajduje potwierdzenie w wielu dokumentach archiwalnych²¹³.

Zreformowanie i ujednoczenie prawa zarówno w Austrii, a potem w *Sudetenlandzie*, było dla państwa hitlerowskiego kwestią priorytetową²¹⁴. Niektóre regulacje i rozwiązania prawne dla badanego obszaru, m.in. dotyczące prawa cywilnego, gospodarczego, handlowego, ale też związane z prawem rodzinnym i kwestiami dotyczącymi życia codziennego każdego obywatela, musiały być jak najszybciej wprowadzone, tak aby nie powodować niepotrzebnego niezadowolenia społecznego (analizując częste zmiany w Dzienniku Urzędowym Rzeszy w tamtym okresie można zauważyć niezwykle intensywność wprowadzania nowych regulacji).

²¹⁰ Więcej w tym zakresie: N. Schausberger, *Der Anschluss*, [w:] *Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*, Graz, Wien, Köln, Verlag Styria 1983, s. 470-495.

²¹¹ O dokonaniach i zmianach ustrojowych np. E. Wiederin, *Marz 1938 – staatsrechtlich betrachtet*, [w:] *Nationalismus und Recht: Rechtsetzung und Rechtswissenschaft in Österreich unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*, Wien 1990, s. 220-280.

²¹² *Gesetz über Gebietsveränderungen im Lande Österreich vom 1. Oktober 1938* (RGBl. I, s. 1333).

²¹³ Kancelaria Rzeszy: BAB Reichskanzlei R. 43 II Nr. 1361 – ws. m.in. reorganizacji terenów wcielonych do Rzeszy.

²¹⁴ W roku 1938 został powołany specjalny komisarz ds. Zjednoczenia Austrii z Rzeszą (*Reichskommissar für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Reich*), a był nim Josef Bürckel.

Następnym etapem wprowadzanej transformacji ustrojowej było przeprowadzenie zmian i przegląd struktur w administracji państwa. Bazując na zebranych materiałach należy uznać, że zmiany te miały swoje korzenie w reformie administracyjnej, która była przeprowadzona w 1935 roku na obszarze Kraju Saary²¹⁵.

Wydane zarządzenie z dnia 30 stycznia 1935 roku²¹⁶ dało podstawę do połączenia Kraju Saary z Rzeszą. Stopniowe „przejmowanie” organów i instytucji państwowych wraz ze zmianą podziału administracyjnego²¹⁷ i wprowadzaniem przepisów prawa materialnego oraz procesowego nie odbyło się bez chaosu prawno-administracyjnego²¹⁸. Idąc za przykładem przeprowadzonej reformy, hitlerowcy chcieli wyeliminować pewne błędne metody transformacji ustrojowej, które w opisywanym przypadku aneksji Kraju Saary okazały się bardzo nieskuteczne. Przede wszystkim – szeroko analizując – chodziło tu o wprowadzanie zmian instytucjonalnych i prawno-administracyjnych według dokładnie opracowanego modelu, które skutkowałyby jak najszybszym podporządkowaniem danego kraju – i właśnie uniknięcie związanych z tym problemów natury prawnej, które zaistniały w momencie połączenia z Krajem Saary.

Wydaje się, że państwo hitlerowskie, dokonując swoistej integracji administracyjnej z Austrią, przynajmniej po części wzorowało się również na rozwiązaniach prawnych przyjętych w ustawie o Wielkim Hamburgu i innych dostosowań terytorialnych z dnia 26 stycznia 1937 roku²¹⁹. W § 1 art. 1 przedmiotowego aktu jest zapisane, iż Hanzeatyckie Miasto Hamburg jest okręgiem administracyjnym i organem samorządowym. Administracja miasta Hamburga jest podzielona na administrację rządową i miejską (§ 2 art. 1). Na czele miasta stoi *Reichsstatthalter* (§ 3 art. 1). W art. 2 jest wymieniony zakres zadań, które należą tylko do administracji rządowej (m.in. sprawy dotyczące policji, rolnictwa, transportu, szkolnictwa) oraz *Reichsstatthalterów* tego obszaru. W kolejnych art. 3, 4 i 5 są regulacje dot. samorządu, finansów oraz przepisów końcowych. Ogólnie rzecz biorąc wynika z nich, że

²¹⁵ Zob. np., K. A. Wojtaszczyk, M. Jarosińska (red.), *Kraje Związkowe Republiki Federalnej Niemiec. Cz. I, Badenia Wirtembergia, Bawaria, Brandenburgia, Kraj Saary, Meklemburgia - Pomorze Przednie*, Warszawa 1998.

²¹⁶ *Verwaltung des Saarlandes vom 30. Januar 1935* (RGBl. I 1935, S. 66-68.) oraz zob. *Zweiten Gesetz zur Überleitung der Rechts-pflege auf das Reich vom 5. Dezember 1934* (RGBl. I, s. 1214-1215).

²¹⁷ *Gesetz über die vorläufige Verwaltung des Saarlandes vom 30. Januar 1935* (RGBl. I, s. 491).

²¹⁸ *Verwaltung zur Überleitung der Rechtspflege im Saarland vom 22. November 1935* (RGBl. I, s. 1351-1352).

²¹⁹ *Gesetz über Groß-Hamburg und andere Gebietsbereinigungen vom 26. Januar 1937* (RGBl. I, s. 91-94).

miasto Hamburg było w pełni uzależnione od III Rzeszy. Wszystkie ważniejsze decyzje strukturalne, organizacyjne, kadrowe i budżetowe były podejmowane przez gubernatora Rzeszy tego terenu, często w porozumieniu z właściwym ministrem nadzorującym²²⁰.

Zmiany w administracji i reforma ustrojowa na terenach przyłączonej Austrii postępowały bardzo dynamicznie, czego przykładem jest ustanowienie właśnie instytucji namiestnika danego okręgu. Jego rola – co zostało już wcześniej przedstawione – była znacząca, miał on bowiem realizować wolę i instrukcję narzucane przez kierownictwo partii narodowosocjalistycznej²²¹.

Interesującym przykładem obrazującym transformację ustrojowo-prawną na badanym obszarze jest reforma struktury korpusu urzędniczego²²². Wszyscy urzędnicy dostali stosowny przydział i tzw. nadzorcę, mieli również złożyć przysięgę, jednak osoby pochodzenia żydowskiego, które przeciwstawiły się temu, miały być wydalone ze służby urzędniczej i pozbawione prawa do wykonywania zawodu. Można zauważyć, że dyskryminacja rasowa miała miejsce już od samego początku i z biegiem lat stopniowo się nasilała. Do problemu owej dyskryminacji nawiązują między innymi badania wybitnej znawczyni tematu Diemut Majer, która w swojej monografii²²³ przeprowadza szczegółowe analizy dotyczące traktowania osób innej narodowości.

Włączenie armii austriackiej do Wehrmachtu²²⁴, wprowadzenie ustawy o flagach²²⁵ oraz oczywiście wspomniana we wcześniejszych częściach pracy ustawa o prawie

²²⁰ Zob. więcej: H. P. Ipsen: *Hamburgs Verfassung und Verwaltung – von Weimar bis Bonn*. Appel, Hamburg 1956 oraz H. Martens, *Hamburgs Weg zur Metropole. Von der Groß-Hamburg-Frage zum Bezirksverwaltungsgesetz (Beiträge zur Geschichte Hamburgs*. Bd. 63), Hamburg 2004.

²²¹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (BAB Reichsinnenministerium R 1501 Nr. 5413 s. 39) oraz podobny dokument Kancelarii Rzeszy (BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1358a, s. 73-75).

²²² *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Vereidigung der Beamten des Landes Österreich vom 15. März 1938* (RGBl. I, S. 245-246).

²²³ D. Majer, *Narodowo obcy w Trzeciej Rzeszy. Przyczynek do narodowo-socjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa*, Warszawa 1989 r., s. 85 i n.

²²⁴ R. Luza, *Österreich und die großdeutsche Idee in der NS-Zeit*. Wien, Köln, Graz 1977 (*Forschungen zur Geschichte des Donauraumes*), s. 48. Również zob. P. Gschaider, *Das österreichische Bundesheer 1938 und seine Überführung in die deutsche Wehrmacht*. Wien 1967, s. 120 i n.

²²⁵ *Reichsflaggengesetz vom 15. September 1935* (RGBl. I, s. 1145).

zabezpieczającym jedność partii i państwa²²⁶ to kolejne przykłady dokonywanych zmian prawno-organizacyjnych.

W oparciu o przeprowadzane analizy przedmiotowych materiałów można wnioskować, iż ujednoczenie wszystkich sfer życia następowało od administracji centralnej²²⁷.

Warto zauważyć, iż naziści zdawali sobie sprawę z chaosu prawnego, jaki wiązał się z wprowadzaniem stosownych ustaw i rozporządzeń, czego przykładem był problem przyłączenia Kraju Saary. Potwierdzeniem tej tezy jest korespondencja pomiędzy H. Lammersem a ówczesnym ministrem spraw wewnętrznych Rzeszy W. Frickiem. Lammers zwraca uwagę na to, iż tempo wprowadzanych zmian prawnych musi być zwiększone²²⁸. W. Frick w odpowiedzi twierdzi, że „należy się spodziewać, że każda administracja dołoży wszelkich starań, aby jak najszybciej rozpocząć reformy w Austrii i zakończyć je z największą możliwą szybkością. Jednak takie podejście musiałyby prowadzić do nieznosnych warunków, a i tak już administracja austriacka, w związku z aneksją oraz ideologicznym dostosowaniem przechodzi fundamentalną transformację (...)”²²⁹. Przedstawiona korespondencja, która dotyczy omawianego obszaru, idealnie obrazuje powagę i intensywność wprowadzanych zmian. Podążając za odpowiedzią Fricka widzimy, że zdaje on sobie sprawę z przeprowadzanej reformy, ale też z uwagi na wskazane w piśmie przesłanki jest świadomy, że wskazywana reforma nie może być dokonana *ad hoc*.

Hitler w początkowej fazie zmiany ustrojowej nakazał dokonać przeglądu prawa i struktur administracyjnych²³⁰. Z materiałów źródłowych wynika, iż jedynym właściwym ministrem, który zwracał uwagę na problem wprowadzanej legislacji w Austrii, był właśnie W. Frick²³¹. Jego zdaniem nadmierna prędkość i niestaranność w przygotowywaniu aktów normatywnych może rodzić ryzyko niestosowania bądź omijania pewnych przepisów przez Austriaków²³². Analizując i badając poszczególne okresy oraz zakres wprowadzanych zmian

²²⁶ *Gesetz gegen die Neubildung von Parteien vom 14. Juli 1933* (RGBl. I, s. 479).

²²⁷ F. Neumann, *Behemot...*, s. 58.

²²⁸ Dokument Kancelarii Rzeszy: BAB Reichskanzlei, R 43 II Nr. 1353c, s. 42-48.

²²⁹ Dokument skierowany do Kancelarii Rzeszy: BAB Reichskanzlei, R. 43 II Nr. 1353c, s. 124-126.

²³⁰ List sekretarza stanu Wilhelm Stuckarta do władz Kancelarii Rzeszy: BAB Reichsinnenministerium R 1501 Nr. 5396 / alt. R 18 Nr. 396, s. 141-143.

²³¹ BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353c, s. 136-139.

²³² *Ibidem*, s. 133.

ustrojowych – nie tylko w państwie hitlerowskim – nasuwa się wniosek, iż szybkość i rewolucyjność przy wprowadzaniu poszczególnych zmian jest obarczona ryzykiem niestosowania ich bądź – co gorsza – wykorzystaniem przeciwko ustawodawcy²³³.

Interpretacja aktów normatywnych, takich jak rozporządzenie w sprawie przejęcia Banku Austrii przez *Reichsbank*²³⁴ lub ustanowienia Biura Wymiany Zagranicznej w Wiedniu, jak również dekretu *Führera* w sprawie ujednoczenia austriackiej administracji pocztowej²³⁵, pozwala stwierdzić, iż choć intensywność i zakres dokonywanych zmian legislacyjnych były znaczne, to III Rzesza przynajmniej początkowo „panowała” nad systemem prawnym wcielonych ziem Austrii.

Hitler, wydając tzw. drugi dekret o wprowadzeniu niemieckiego prawa Rzeszy w Austrii²³⁶, zobowiązał tamtejsze władze do stosowania analogicznych przepisów Rzeszy na terenie Austrii. W przypadku, gdy nie było podstaw do zastosowania prawa austriackiego, cały czas trwała procedura stosownej integracji i stopniowego wprowadzania prawa niemieckiego na teren Austrii. W badaniach odnotowano dwa przypadki zastosowania tej regulacji – w odniesieniu do dekretów o pieczęci cesarskiej²³⁷ oraz o suwerenności Rzeszy²³⁸.

Ważne były również zmiany ustrojowo-prawne na niższym szczeblu administracji. Zamysłem palatynów państwa hitlerowskiego była całkowita integracja i zmiana systemu prawno-ustrojowego w Austrii. W związku z tym w dniu 15 września 1938 roku wydano rozporządzenie o wprowadzeniu niemieckiego porządku prawnego w Kraju Austrii. Już 31

²³³ Por. T. Jankowski, *Przeobrażenia prawno-polityczne Trzeciej Rzeszy*, [w:] GA. Nr 18/1937.

²³⁴ *Verordnung zur Übernahme der Österreichischen Nationalbank durch die Reichsbank vom 17. März 1938* (RGBl. I, s. 254).

²³⁵ *Erlass des Führers und Reichskanzlers zur Überleitung der österreichischen Post- und Telegraphenverwaltung auf das Deutsche Reich (Deutsche Reichspost) vom 19. März 1938* (RGBl. I, s. 261-262) por. H. Pfeifer, *Rechtsvereinheitlichung und Verwaltungsvereinfachung im Großdeutschen Reich. (Idee und Ordnung des Reiches. Gemeinschaftsarbeit deutscher Staatsrechtslehrer. Herausgegeben von Ernst Rudolf Huber)*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg 1942. s. 42.

²³⁶ *Zweiter Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Einführung deutscher Reichsgesetze in Österreich vom 17. März 1938* (RGBl. I, s. 255).

²³⁷ *Verwaltung Erste VO über das Hoheitszeichen des Reichs vom 5. November 1935* (RGBl. I, s. 1287).

²³⁸ *Erlass über die Reichssiegel 1937 vom 16. März* (RGBl. I, s. 307-309).

maja 1938 roku²³⁹ został ustanowiony tzw. kodeks miejski dla terenów Austrii, który przewidywał utworzenie nowego porządku administracyjnego. Miało to na celu całkowite upartyjnienie szczebla samorządowego. Przede wszystkim dotyczył on zmian w organizacji i strukturach administracji samorządowej, co miało następować praktycznie od momentu jego wejścia w życie.

Wspomniana wcześniej ustawa o zmianach terytorialnych miała istotne znaczenie dla zmian organizacyjnych i samorządowych. Wprowadzenie jej miało przede wszystkim na celu dokonanie zmian w okręgach administracyjnych. Na podstawie jej zapisów można zauważyć, że siedem *Reichsgaue* wyłonilo się z byłych austriackich prowincji, tj. *Oberdonau*, *Niederdonau*, *Styria*, *Karyntia*, *Tyrol (Vorarlberg)*, *Salzburg i Wiedeń*²⁴⁰. Naziści praktycznie przez cały okres istnienia państwa hitlerowskiego wydawali nowe rozporządzenia regulujące kwestie samorządności.

Zmiany strukturalne postępowały bardzo intensywnie²⁴¹. Tyrol Wschodni przypadł Karyntii, Kleine Walsertal, należący wcześniej do prowincji Vorarlberg, został przydzielony do bawarskiego Okręgu administracyjnego Schwaben, a także gminy Jungholz i Mittelberg, które pierwotnie należały do Tyrolu – do Bawarii, Šumava, dawniej część Czechosłowacji – spadła do Oberdonau, południowe Morawy, dawniej również części Czechosłowacji – do Niederdonau²⁴².

²³⁹ *Verwaltung über die Einführung der Deutschen Gemeindeordnung im Lande Österreich* (RGI. I, s. 1167-1171), por. Pismo ministra Stuckarta do Kancelarii Rzeszy: BAB Reichsinnenministerium R 1501 nr 5399/alt. R 18 nr 399, s. 48-50.

²⁴⁰ *Gesetz über den Aufbau der Verwaltung in der Ostmark. (Ostmarkgesetz) vom 14. April 1939* (RGI. I, s. 777-780), zob. H. Pfeifer, *Die Ostmark. Eingliederung...*, s. 83-84.

²⁴¹ Zob. ciekawy przykład reorganizacji terytorialnej: List sekretarza stanu Wilhelma Stuckarta do szefa Kancelarii Rzeszy H. Lammersa: BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353a, s. 48-60. Przedmiotowy list z 6 sierpnia 1938 roku dotyczy potrzeby reorganizacji obszaru Saarpfalz. Stuckart prosi w nim o zgodę na przeprowadzenie tego procesu. Pomimo wprowadzenia licznych, wcześniej omówionych aktów prawnych dotyczących zmian administracyjnych i okręgów, postępował także proces wprowadzenia reform w zależności od potrzeby „zagospodarowania” danego obszaru. Takie decyzje były konsultowane jednak z instytucjami nadzorującymi., zob. G. Botz, *Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich. Planung und Verwirklichung des politisch-administrativen Anschlusses (1938-1940), ergänzte Auflage*. Wien 1976. 3. Auflage 1988 (*Schriftenreihe des Ludwig-Boltzmann-Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung*, s. 49. i s. 50-59., por. H. Pfeifer, *Rechtsvereinheitlichung...*, s. 15-18.

²⁴² BAB Reichskanzlei, R 43 II Nr 1353a, s. 47-60.

Jak już wspomniano, Wiedeń zachował swój status prawny, uznane zostały też miasta Graz, Innsbruck, Klagenfurt, Krems, Linz, Salzburg, Sankt Pölten, Steyr, Villach, Wiener Neustadt. Karyntia miała siedzibę w Klagenfurcie, z byłej prowincji Dolnej Austrii²⁴³ powstał Okręg Niederdonau²⁴⁴ z siedzibą w Wiedniu, druga część Dolnej Austrii utworzyła Okręg Oberdonau z siedzibą w Linz. Styria miała siedzibę w Grazu, a Tyrol w Vorarlberg²⁴⁵.

Nowoutworzony powiat Linz objął 40 gmin. Od powiatu tego odłączono gminy Weißkirchen, a także Urfahr oraz Leonfelden. Miasto Linz wzbogaciło się natomiast o gminy Ebelsberg i Sankt Magdalena oraz część miasta Steyregg²⁴⁶. Populacja w Okręgu Linz kształtowała się w ten sposób, iż w 1934 roku wynosiła 115 338 osób, by w ciągu 5 lat zmaleć do 103 044. Natomiast w Salzburgu liczba ludności w latach 1934-1939 zwiększyła się z 69 767 do 75 019 osób²⁴⁷, przede wszystkim na skutek aneksji.

Niektóre z sudeckich obszarów niemieckich, takie jak gminy Beinhöfen, Tannenbruck, Naglitz i Weißenbach na zachód od Gmünd dołączono do terenów Niederdonau. W ten sam sposób na tereny Oberdonau trafiły obszary na zachód od gmin Beinhöfen, Tannenbruck,

²⁴³ Przy opisie tego obszaru również można wskazać, iż do Burgenlandu dołączono miasta Eisenstadt i Rust, a także okręgi administracyjne Eisenstadt, Mattersburg, Neusiedl am See i Oberpullendorf, Güssing, Jennersdorf i Oberwart. Niederdonau powiększyło się o okręgi administracyjne Bruck ad Leitha, a także częściowo o Floridsdorf, Hietzing-Umgebung, Korneuburg, Mödling oraz Tulln. Do Niederdonau dołączona została gmina Behamberg z powiatu Amstetten, a do Stryrii gminy Okręgu sądowego Bad Aussee z powiatu Gröbmung.

²⁴⁴ W skład Okręgu Niederdonau weszły gminy Andersdorf, Breitenlee, Eßling, Franzensdorf, Gernsdorf, Glinzendorf, Groß Enzersdorf, Großhofen, Mannsdorf, Mühlleiten, Ober Hausen, Probstdorf, Raasdorf, Rutzendorf, Schönau, Seyring, Süßenbrunn oraz Witta, a także przyłączone z powiatu administracyjnego Florids gminy Bisamberg, Enzersfeld, Flandorf, Hagenbrunn, Klein Engersdorf, Königsbrunn oraz częściowo Lang Enzersdorf. Z Korneuburg przyłączono gminę Stammersdorf. W skład przedmiotowego okręgu weszły także powiaty Klosterneuburg bez gminy Kritzendorf z powiatu Tulln oraz gminy Okręgu sądowego Schwechat bez gminy Enzersdorf., Zob. *VO-Blatt Niederdonau 1938 – 1939 a Landeshauptmannschaft für Niederdonau, Verordnungsblatt für den Amtsbereich des Landeshauptmannes von Niederdonau. 1938 Nr. 1 - 1939 Nr. 18*, Wien (Landeshauptmannschaft Niederdonau) 1938 – 1939.

²⁴⁵ *Müllers Ortsbuch Ostmark 1944 Friedrich Müller: Müllers Ortsbuch für die Ostmark (Ergänzung zu Müllers Großes Deutsches Ortsbuch). III. Auflage, Wuppertal-Nächstebreck 1944*, s. 265 i n.

²⁴⁶ *Gemeindeverzeichnis Ostmark 1940 Statistisches Amt für die Reichsgaue der Ostmark, (red.): Gemeindeverzeichnis für die Reichsgaue der Ostmark auf Grund der Volkszählung vom 17. Mai 1939 nach dem Gebietstand vom 1. Januar 1940. Ausgabe 2., Wien 1940*, s. 210 i n.

²⁴⁷ *Statistik des Deutschen Reichs. Band 325: Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich*, Berlin 1940.

Naglitz i Weißenbach, Groß Zmietsch, Krizowitz, Chraitianberg i Alt Spitzenberg²⁴⁸. Na zmiany w strukturze administracyjnej w Dolnej Austrii wskazuje również rozporządzenie gubernatora prowincji z 12 października 1938 roku w sprawie włączenia terenów gmin Lang-Engersdorf i Krikendorf do miasta Korneuburg w Okręgu Niederdonau²⁴⁹.

Dawna prowincja Styria²⁵⁰ wraz ze statutowym miastem Graz i okręgami administracyjnymi Bruck an der Mur, Deutschlandsberg, Feldbach, Fürstenfeld, Gröbming, Hartberg, Judenburg, Leibnitz, Leoben, Liezen, Mürzzuschlag, Murau, Radkersburg, Voitsberg i Weiz dołączyły do III Rzeszy jako 17 miast statutowych wraz z okalającymi je okręgami²⁵¹. Zgodnie z danymi Urzędu Statystycznego *Reichsgau Ostmark* z prowincji tej wyłączono Okręg administracyjny Gmunden, który został przyłączony do Oberdonau. Güssing, Jennersdorf i Oberwart z prowincji Burgenland trafiły do Styrii²⁵².

W skład kraju związkowego Tyrol weszły okręgi administracyjne Imst, Innsbruck-Land i Innsbruck miasto, Kitzbühel, Kufstein, Landeck, Lienz, Reutte i Schwaz. 27 lipca 1938 roku nastąpiło tymczasowe włączenie Okręgu administracyjnego Lienz z byłej prowincji Tyrol w dawną prowincję Karyntia. Ostateczne włączenie Lienz do Karyntii nastąpiło 15

²⁴⁸ *Gesetzblatt Österreich 1938- 1940, Staatsdruckerei Wien* (red.) *Gesetzblatt für das Land Österreich*. 1938 Nr. 1 - 1940 Nr. 25., Wien 1938 - 1940.

²⁴⁹ Nowy okręg administracyjny Amstetten składał się np. z Amstetten i Waidhofen wraz z miastem Ybbs. Siedzibą administracji zostało miasto Amstetten. Gmina Behamberg z Okręgu administracyjnego Amstetten została przyłączona do miasta Steyr znajdującego się w prowincji Oberdonau²⁴⁹. Gminy Hollenstein an der Ybbs, Sankt Georgen am Reith, Waldmat i Ybbsitz wyłączono z Amstetten do powiatu Scheibbs. Niederdonau objął 61 gmin. Zob. *VO-Blatt Niederdonau 1938 – 1939 a, Landeshauptmannschaft für Niederdonau, Verordnungsblatt für den Amtsbereich des Landeshauptmannes von Niederdonau*. 1938 Nr. 1 - 1939 Nr. 18, Wien 1938 – 1939.

²⁵⁰ *Mapa Graz, Stadt der Volkserhebung, Reichsgau Steiermark z 01.01.1945 r., National Archiv Linz*.

²⁵¹ *Gemeindeverzeichnis Großdeutsches Reich 1944, Statistisches Reichsamts, Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Großdeutsche Reich auf Grund der Volkszählung 1939. Statistik des Deutschen Reichs. Band 550. Verbesserte zweite Auflage*, Berlin 1944.

²⁵² *Statistisches Amt für die Reichsgaue der Ostmark, Gemeindeverzeichnis für die Reichsgaue der Ostmark auf Grund der Volkszählung vom 17. Mai 1939 nach dem Gebietstand vom 1. Januar 1940. Ausgabe 2., Wien 1940, s. 125 i n.*

października 1938 roku²⁵³. Tyrol także został połączony z Okręgiem administracyjnym Vorarlberg²⁵⁴, nastąpiło to 5 marca 1940 roku²⁵⁵.

Analizując zmiany ustrojowo-prawne, które zachodziły w samorządzie, należy dostrzec, iż Ministerstwo Spraw Wewnętrznych III Rzeszy, a tym samym Kancelaria Rzeszy, miała poprzez osobę namiestnika wpływ na to, jakie decyzje zapadają na najniższym szczeblu administracyjnym. Namiestnik decydował o tym, co się dzieje w okręgu, jednak był związany instrukcjami wydawanymi przez Kancelarię Rzeszy. Struktury policyjne, takie jak SS, funkcjonowały poza jego obszarem kompetencji nadzorczych²⁵⁶.

Ciekawym przypadkiem jest zarządzenie wydane przez Hitlera, które odnosi się do stosowania prawa niemieckiego w sytuacji braku stosownej regulacji w systemie prawa austriackiego. W związku z pewnymi wątpliwościami, jakie pojawiły się w odniesieniu do przedmiotowego aktu, warto przyjrzeć się jednemu z materiałów archiwalnych. W liście²⁵⁷ z dnia 8 kwietnia 1938 roku do Kancelarii Rzeszy sekretarz stanu ministerstwa spraw wewnętrznych Hans Pfundtner podnosi kwestię, iż z powodu niejasności w stosowanych przepisach i wątpliwości interpretacyjnych związanych z porządkami prawnymi obu krajów potrzebuje stosownej wykładni dotyczącej ustaw o bezrobociu oraz o radach powierniczych²⁵⁸. Wprowadzenie norm prawnych jednego kraju, praktycznie w całości do porządku innego i w tak krótkim okresie, gdzie unormowanie prawne dotyczyło kwestii często bardzo szczegółowych, musiało rodzić problemy natury wykładniczej. Jest to wyraźnie udokumentowany przykład chaosu prawnego.

²⁵³ *Mapa Okręgu Tyrol i Vorarlberg wraz ze zmianami 1939-1945. National Archiv Linz.*

²⁵⁴ Stan Vorarlberg składał się z trzech okręgów administracyjnych Bludenz, Bregenz i Feldkirch z siedzibą administracji w Bregenz. Bruck am Ziller i Steinberg z powiatu Kufstein oraz Kolsaß i Kolsaßberg z powiatu Innsbruck zostały przyłączone do Schwaz. Reichsgau Tyrol i Vorarlberg objął dzielnicę miasta Innsbruck oraz dzielnice Bludenz, Bregenz, Feldkirch, Imst, Innsbruck, Kitzbühel, Kufstein, Landeck, Reutte i Schwaz.

²⁵⁵ *VO - Blatt Vorarlberg 1938 – 1940, Landeshauptmann von Vorarlberg, Verordnungsblatt des Landeshauptmannes von Vorarlberg, ab 1938 Nr. 2: ... für den Amtsbereich des Landeshauptmannes von Vorarlberg. 1938 Nr. 1 – 1940 Nr. 1.*

²⁵⁶ L. von Köhler, *Grundlehren des deutschen Verwaltungsrechts*, Stuttgart 1935, s. 133.

²⁵⁷ BAB Reichskanzlei, R 43 II Nr. 1353c, s. 52-57.

²⁵⁸ W kazusie tym chodziło o wyjaśnienie pierwszeństwa w stosowaniu ustaw.

Wątpliwości wskazane powyżej zostały rozwiązane tymczasowo poprzez wydanie kolejnego dekretu²⁵⁹, który wskazywał, iż w przedmiocie braku zastosowania prawa imperialnego (prawa obowiązującego w III Rzeszy) mogą wydawać stosowne regulacje m.in. gubernatorzy.

Masowe wprowadzenie prawa Rzeszy groziło doprowadzeniem administracji Austrii do granic jej wydajności. Już na początku procesu integracji niektóre obszary administracyjne zostały szybko podporządkowane III Rzeszy. W tych obszarach *Reichsstatthalter* w Austrii i austriacki rząd stanowy nie mieli prawa zabierać głosu. Odpowiedzialni ministrowie Rzeszy działali w swoim obszarze kompetencyjnym całkowicie swobodnie, wprowadzając na terenach Austrii reformy i zmiany ustawodawcze²⁶⁰.

Niezwykłe istotnym dokumentem archiwalnym jest list Hitlera do Seyssa-Inquarta²⁶¹, w którym wskazuje komisarza Rzeszy jako tego, „(...) którego zadaniem jest reintegracja Austrii”. Materiał ten traktować można jako kolejne uzasadnienie tezy, iż zaanektowanie oraz przeprowadzenie sprawnej i szybkiej transformacji ustrojowej na omawianym obszarze było, przynajmniej w początkowych latach, głównym celem nazistów.

Należy wspomnieć, iż w celu zbliżenia ustawodawstw obu krajów przewidywano ścisłe porozumienie między ministrem spraw wewnętrznych Rzeszy, komisarzem Rzeszy ds. Zjednoczenia Austrii z Rzeszą Niemiecką i gubernatorem Rzeszy w Austrii.

Administracyjna integracja Austrii z III Rzeszą odbywała się na dwa sposoby: po pierwsze dawne organy władzy federalnej w Austrii zostały zniesione, a po drugie dokonywano zmian i podstaw prawnych do stosownych wprowadzanych rozwiązań prawnych.

Wprowadzanie szczegółowych zapisów i chęć usankcjonowania praktycznie każdej sfery życia nie odniosło do końca zamierzonego skutku. Na podstawie przytoczonych przykładów i dokumentów archiwalnych stwierdzić można, że rozporządzenia, które wydawano jako obowiązujące prawo na szczeblu regionalnym, były coraz to bardziej niejasne

²⁵⁹ *Verordnung über die Einführung des Reichsrecht in den Gemeinden Jungholz und Mittelberg vom 27. Mai 1939* (RGBl. I, s. 971-973).

²⁶⁰ G. Botz, *Die Eingliederung Österreichs...*, s. 59 i n.

²⁶¹ BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1357c, s. 33.

oraz zawile prawnie²⁶² – jak np. te, które dotyczyły nagłych zmian instytucjonalnych w administracji – co wiązało się z problemem zawłości stosowania właściwych porządków prawnych i ich obowiązywania w czasie.

Materiałem wykazującym istotę przeprowadzenia reformy ustrojowo-prawnej w Austrii, m.in. utworzenia *Mustergau*, jest korespondencja²⁶³ sekretarza stanu Hansa Pfundtnera z ministerstwa spraw wewnętrznych Rzeszy do Ministra Finansów Rzeszy z dnia 1 grudnia 1939 roku. Według niego przeprowadzanie reformy ustrojowo-prawnej daje możliwość stworzenia okręgu idealnego, który będzie obejmował wszystkie ziemie wcielone do III Rzeszy – o czym była już mowa we wcześniejszych punktach pracy.

Założeniem państwa hitlerowskiego była również całkowita reforma struktury sądownictwa zarówno w Austrii, jak i *Sudetenlandzie*. Wiązało się z tym również przeprowadzenie reformy prawa karnego – zarówno materialnego, jak i procesowego.

Na uwadze należy mieć także wcześniej wspomnianą reformę urzędniczą, która została dokonana zarówno dekretem *Führera*²⁶⁴ o zaprzysiężeniu urzędników kraju Austrii z dnia 15 marca 1938 roku oraz rozporządzeniem o reorganizacji austriackiej służby cywilnej²⁶⁵. Przedmiotowe akty prawne miały na celu usunięcie osób niezgadających się z realizowanymi założeniami politycznymi.

Na podstawie dokonanej analizy możemy stwierdzić, iż zmiana ustrojowo-prawna na poszczególnych szczeblach struktury państwa austriackiego zachodziła bardzo dynamicznie, lecz nie zawsze zgodnie z pierwotnymi zamierzeniami. Szereg wprowadzanych nagłych zmian prawnych nie zawsze skutkowało do końca przemyślanymi – dla obu porządków ustrojowych – rozwiązaniami prawnymi. Jednocześnie, pomimo uchybień, wcielanie specyficznych form ustrojowo-prawnych było sprawnym zabiegiem dla szybkiego ujednolicenia owych porządków prawnych.

²⁶² Takie rozporządzenia można zobaczyć w Archiwum Narodowym w Wiedniu.

²⁶³ Szerzej niezwykle cenne informacje można znaleźć w następujących artykułach i źródłach historycznych: BAB Reichskanzlei, R 43 II Nr. 1357, s. 1-2, oraz G. Botz, *Die Eingliederung Österreichs...*, s. 55, BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1357c, s. 41 i s. 52-55., a także BAB Reichskanzlei, 43 II Nr. 1353, s. 35 oraz s. 38-49.

²⁶⁴ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Vereidigung der Beamten des Landes Österreich vom 15. März 1938* (GBI f d LÖ. Nr. 3 / 1938).

²⁶⁵ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die österreichische Landesregierung“ vom 15. März 1938* (GBI f d LÖ. Nr. 4 / 1938).

2.4. Ustawa *Ostmarkgesetz* jako podstawa prawna przemian ustrojowo-prawnych na zaanektowanym terytorium Austrii

Kształtowanie się ówczesnej sceny politycznej na arenie międzynarodowej oraz dokonywane zmiany wewnątrz państwa austriackiego, o czym wspomniano we wcześniejszych punktach pracy, miały oczywisty wpływ na przeobrażenia ustrojowo-prawne tego kraju²⁶⁶. Można zauważyć, że w latach 20. XX wieku międzynarodowa scena polityczna była zainteresowana tym, co dzieje się w Europie Środkowej, o czym świadczy m.in. artykuł w dzienniku *The New York Times* z 17 lipca 1919 roku²⁶⁷, który zawiera informację dotyczącą planów połączenia Rzeszy Niemieckiej z Austrią, a także dziennik *Lidove Noviny*²⁶⁸ opisujący tę sytuację oraz ciekawa pozycja Wilhelma Braunedera, w której także jest zawarte owe spostrzeżenie²⁶⁹.

Niemcy jeszcze przed dokonaniem aneksji współpracowali z niektórymi organizacjami i instytucjami publicznymi²⁷⁰. Zagarnięcie Austrii miało przynieść przede wszystkim stosowne korzyści gospodarcze²⁷¹. Hitler wcielenie terytorium Austrii uzasadniał troską o swoich rodaków mieszkających właśnie na tym obszarze²⁷².

Na początku lat 30. XX wieku rząd austriacki zachowywał swego rodzaju wstrzeźliwość przed jakąkolwiek współpracą i dyplomacją z państwem hitlerowskim. Dowodem tego może być wizyta Hansa Franka w Austrii w maju 1933 roku, która została publicznie odwołana przez ówczesny rząd austriacki²⁷³, co później poskutkowało nałożeniem sankcji gospodarczych przez Niemców. Austria była zaliczana do krajów tzw. *Altreichu*²⁷⁴,

²⁶⁶ Patrz – podrozdział 2.2.

²⁶⁷ *The New York Times* (17 lipca 1919 r.).

²⁶⁸ *Lidove Noviny* (Nr. 71 1920r.).

²⁶⁹ W. Brauner, *Deutsch-Österreich 1918. Die Republik entsteht*, Wien/München 2000, s. 85 i n.

²⁷⁰ A. Szefer, *Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji 1933-1938*, Kraków 1967, s. 45 i n.

²⁷¹ Co również zauważa E. Jędrzejewski [w:] *Hitlerowska koncepcja...*, s. 224.

²⁷² J. Gehl, *Austria, Germany and the Anschluss 1931-1938. Foreword by Alan Bullock*, London 1963, s. 55.

²⁷³ W. Goldinger, *Der geschichtliche Ablauf der Ereignisse in Österreich von 1918 bis 1945*, [w:] H. Benedikt, *Gesichte der Republik Österreich*, Wien 1954, s. 203.

²⁷⁴ J. Gumkowski, T. Kułakowski, *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, Warszawa 1965, s. 95 i n.

więc dokonanie swoistej „uzurpacji” tych terenów było kwestią priorytetową. Ujednoczenie struktury ustrojowo-prawnej musiało nastąpić w jak najszybszym czasie.

Podstawowym aktem normatywnym, w oparciu o który dokonano aneksji Austrii, była ustawa *Ostmarkgesetz*. Miała ona rangę ustawy konstytucyjnej. W pierwszym artykule stwierdzała ona, że ustawa rządu Austrii z dnia 13 marca 1938 roku jest ustawą Rzeszy Niemieckiej (art. 1). Dalsze przepisy ustawy instytucjonalizowały powszechne referendum, mające w dniu 10 kwietnia zdecydować o ponownym zjednoczeniu Austrii z Rzeszą Niemiecką. Dodatkowe pozory legalizacji aneksji Austrii miało zapewnić referendum²⁷⁵. Odbyło się ono zarówno na terenach Niemiec, jak i włączonych terytoriach dawnej Austrii.

Kontrowersje związane z jego wynikami wynikają z faktu, iż około 10% wyborców zostało wskutek różnych działań pozbawionych prawa głosu. Niezależnie od poszczególnych zdarzeń należy stwierdzić, iż ludność gremialnie poparła aneksję. Oficjalnie frekwencja w referendum wyniosła 99,71%, a samą aneksję poparło 99,73% ludności tych terenów²⁷⁶. W procedurze legalizacji aneksji Austrii i włączenia jej terytoriów do III Rzeszy referendum z 10 kwietnia odegrało ważną rolę. Jego następstwem było uznanie aneksji Austrii przez Francję i Wielką Brytanię.

Ustawa była bardzo zwięzłym aktem legislacyjnym (aneks nr 2 niniejszej rozprawy). Składała się z trzech artykułów podzielonych na paragrafy, które z kolei dzieliły się na

²⁷⁵ Ze względu na różnorodną nomenklaturę stosowaną w literaturze warto w tym miejscu rozróżnić pojęcie referendum i plebiscytu. Referendum przyjmuje znaczenie jako zaakceptowane przez ogół uprawnionych do głosowania na danym obszarze określonego rozwiązania legislacyjnego, czy też zgody na określone działanie lub propozycję. Plebiscyt ma dwojakie znaczenie. Na gruncie prawa konstytucyjnego słowo plebiscyt traktowane jest na równi z referendum, zaś w prawie międzynarodowym jest on instytucją o bardziej doniosłym znaczeniu. Przyjmuje się go za procedurę konsultacji mieszkańców określonego terytorium (samostanowienia narodów)

w celu wyrażenia zgody na włączenie terytorium do określonego państwa, utworzenia nowego lub zaakceptowania międzynarodowego rozstrzygnięcia. W związku z tym, że w większości przypadków w literaturze używane jest pojęcie referendum, w odniesieniu do *Anschlusses*, w przedmiotowej pracy również podtrzymano tę praktykę. G. Cornu, *Vocabulaire juridique*, Paris 2003, s. 752; E. Zieliński, *Referendum w państwie demokratycznym*, [w:] D. Waniek, M. T. Staszewski (red.), *Referendum w Polsce współczesnej*, Warszawa 1995, s. 9 oraz 37–39, również o tym P. Krzywoszczyński, *Zagadnienia narodowościowe w perspektywie polskich plebiscytów i referendów* (1920, 1921, 1946), *Annales UMCS Sectio G Ius*, Lublin 2011, s. 33-34.

²⁷⁶ O. Jung, *Plebiscit und Diktatur: die Volksabstimmungen der Nationalsozialisten*, Tübingen 1995, s. 121.

punkty. Pełna nazwa ustawy to *Gesetz über den Aufbau der Verwaltung in der Ostmark*, czyli ustawa

o strukturze administracji w Marchii Wschodniej (*Ostmark*). Artykuł pierwszy ustawy jest zatytułowany „Okręgi Rzeszy” (*Reichsgaue*). Na jego podstawie (art. 1 § 1 ust. 1) na terytorium byłej Austrii utworzone zostały następujące okręgi Rzeszy (*Reichsgau*): Wiedeń – *Wien*, obejmujący terytorium miasta Wiednia, *Karyntia* (obejmująca terytorium dawnego kraju związkowego Karyntia) ze stolicą w Klagenfurcie, *Niederdonau* – Dolny Dunaj (dawna Austria Dolna) z siedzibą władz Okręgu w Krems, *Oberdonau* – Górny Dunaj (dawna Austria Górna) z siedzibą władz Okręgu w Linzu, *Salzburg* obejmujący dawny kraj związkowy Salzburg z siedzibą władz w Salzburgu, Styria – *Steiermark* obejmujący terytoria dawnego kraju związkowego Styria, którego siedzibą władz ustanowiono Villach oraz Tyrol – *Tirol* obejmujący dawne terytoria Tyrolu z siedzibą władz w Innsbrucku. Terytorium dawnego kraju związkowego *Vorarlberg* zostało tymczasowo podporządkowane władzom administracyjnym (namiestnik Rzeszy Tyrolu). Dawny kraj związkowy *Burgenland* został przyłączony do innych okręgów Rzeszy.

Paragraf drugi artykułu 1 omawianej ustawy stanowił, że nowo utworzone okręgi Rzeszy są jednostkami podziału administracyjnego (*Verwaltungsbezirke*) i samodzielными podmiotami prawa administracyjnego (*Selbstverwaltungskörperschaften*)²⁷⁷. Natomiast paragraf trzeci mówił o tym, że na czele okręgu Rzeszy stoi namiestnik Rzeszy (*Reichsstatthalter*), którego powoływał Hitler. W swoich działaniach namiestnik, zwany też niekiedy w literaturze przedmiotu gubernatorem Rzeszy, podlegał nadzorowi ministra spraw wewnętrznych Rzeszy (art. 1 § 4 ust.1). Namiestnik posiadał także uprawnienie do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy – aktów powszechnie obowiązującego prawa miejscowego oraz aktów prawa wewnętrznego w postaci rozporządzeń (art. 1 § 5 ust. 1). Akty te mogły zostać uchylone przez organ nadzoru, jakim był minister spraw wewnętrznych Rzeszy. Rozporządzenia z mocą ustawy obowiązujące na terytorium *Ostmarku* wymagały kontrasygnaty właściwego ministra, który był organem nadzoru administracyjnego sprawującego władzę nad namiestnikiem (art. 1 § 4 ust. 1).

Podsumowując, ustanowiono dwa rodzaje nadzoru nad namiestnikami: ministra właściwego do spraw wewnętrznych oraz poszczególnych ministrów w zakresie wydawania

²⁷⁷ Instytucja prawa niemieckiego (ale nie nazistowskiego) – swego rodzaju publiczna korporacja, która ma prawo samodzielnie zarządzać swoimi sprawami.

przez namiestnika aktów z zakresu ich kompetencji. Taka niejasna i zawiła struktura podziału kompetencji w strukturze administracji była charakterystyczna dla konstrukcji administracji państwa hitlerowskiego. Dokonując wykładni przedmiotowego aktu, można zauważyć stosowanie zasady wodzostwa, czyli bezpośrednią kontrolę i nadzór właśnie m.in. nad takimi instytucjami państwowymi, jakim był namiestnik okręgu.

Ustawa stanowi, że rozporządzenia namiestnika Rzeszy nie mogą być niezgodne z aktami prawa Rzeszy obowiązującymi na terenie całego kraju (art. 1 § 5 ust. 1). Jej zapisy stanowiły również, że uprawnienie do wydawania aktów prawa miejscowego oraz wewnętrznego nie może zostać przeniesione przez namiestnika na innych urzędników (art. 1 § 3 ust. 3). Na mocy zapisów art. 1 § 3 ust. 2 miał on uprawnienia do sprawowania nadzoru nad całością struktur administracji zespolonej w okręgu Rzeszy, na czele którego stał.

Specjalny przepis kompetencyjny ustawy nadawał namiestnikowi Rzeszy wszystkie kompetencje dawnych austriackich organów władzy, zarówno naczelnych, jak i terenowych, wyłączając te kompetencje, które inne akty prawa przyznają ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych Rzeszy (art. 1 § 4 ust. 1). W zakresie lokalnej administracji podporządkowywał namiestnikowi Rzeszy całość struktur administracji na terenie dawnej Austrii. Wyłączone z jurysdykcji namiestnika zostały natomiast struktury administracji specjalnej (wojskowej: SS oraz RSHA²⁷⁸, której podlegały SD oraz Sipo), a także administracja wymiaru sprawiedliwości, finansów i kolei (art. 1 § 4. ust. 2).

Namiestnik na mocy przepisów ustawy *Ostmarkgesetz* sprawował również nadzór nad organizacjami i instytucjami gospodarczymi oraz kulturalnymi, mającymi charakter samorządu zawodowo-korporacyjnego (art. 1 § 3 ust. 2). Namiestnik stanowił organ nadzoru nad wszystkimi starostami powiatowymi – *Landratami* stojącymi na czele powiatów (*Kreise*), jak i komisarzami oraz burmistrzami czy wójtami obwodów urzędowych, a po 21 grudnia 1939 roku nad organami administracji komunalnej Wiednia, włącznie z prawem uchylania aktów prawa wewnętrznego wydawanych przez te organy (art. 1 § 7) i (art. 1 § 8 ust. 1-5).

Administracja terenowa miała zatem charakter scentralizowany. Starostowie stojący na czele powiatów wiejskich i miejskich odpowiadających dawnym powiatom (*Kreis*) byli podporządkowani namiestnikowi, a instrukcje oraz polecenia służbowe namiestnika były

²⁷⁸ RSHA (niem. *Reichssicherheitshauptamt* - Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy).

w stosunku do nich wiążące. Nie pochodzili oni z wyborów, lecz z jego nominacji. Najniższym szczeblem struktury administracyjnej były utworzone na mocy wspomnianego rozporządzenia (w miejsce gminy) obwody urzędowe (*Amtsbezirke*), na czele z komisarzem oraz mianowanymi przez niego wójtami lub burmistrzami (art. 2 § 9 ust. 1-3). Komisarz był mianowany przez namiestnika. Zdaniem E. Jędrzejewskiego instytucja komisarzy Rzeszy w obwodach urzędowych (*Amtsbezirke*) stanowiła jedną z istotnych różnic między strukturą administracji terenów wcielonych w postaci *Reichsgaue* (Okręgi Rzeszy), a organizacją administracji w tzw. starej Rzeszy – z którym to poglądem należy się zgodzić (dotyczyła ona przede wszystkim zasięgu nadzoru mianowanego komisarza nad danym obszarem, w zależności oczywiście od decyzji namiestnika danego obszaru).

Warto zwrócić uwagę, że namiestnik Rzeszy (*Reichsstatthalter*), skupiający władzę zarówno wykonawczą nad całością struktur administracji (z wyłączeniem pewnych działów administracji specjalnej), jak i dysponujący władzą prawodawczą (w odniesieniu do swojego okręgu), stał się instytucją *explicite* wyrażającą wcielanie w życie nazistowskiej zasady wodzostwa. Namiestnik (z zachowaniem niezbędnych proporcji) był *Führerem* w swoim okręgu.

Artykuł drugi ustawy zatytułowany został „administracja powiatów miejskich i wiejskich” (*Verwaltung der Land- und Stadtkreise*). Przedstawiony akt normatywny znosił jednocześnie dawny podział administracyjny – dzielił terytorium Austrii na powiaty (*Kreis*) miejskie i wiejskie (art. 3 § 9 ust. 1). Na ich czele stał odpowiednio *Landrat* – starosta powiatowy (w okręgach miejskich burmistrz – nadburmistrz o uprawnieniach *Landrata*) mianowany przez namiestnika (art. 2 § 9 ust. 1-3). Zarówno w skali okręgów Rzeszy, jak i w skali powiatów, ustawa znosiła wszystkie organy kolegialne władzy publicznej pochodzące z wyborów. Przedstawicielem namiestnika w strukturach administracji państwowej na mocy ustawy był specjalny urzędnik – *Gauhauptmann* (art. 1 § 8 ust. 3).

Przepisy art. 3 ustawy, czyli przepisy końcowe (*Schlussbestimmungen*), zawierały wiele zapisów wprowadzających oraz określały specjalny status Wiednia jako odrębnego okręgu Rzeszy (art. 3 § 17 ust. 1). Należy też wskazać, iż przepisy w (art. 3 § 13 ust. 1-2) zrównały status urzędników i nauczycieli (nauczyciele byli w Rzeszy traktowani jako funkcjonariusze publiczni, którzy poprzez swoje nauczanie i przekazywanie wiedzy musieli realizować założenia państwa hitlerowskiego – z tego punktu widzenia wprowadzenie jasnych regulacji dotyczących ich statusu było niezwykle istotne).

Analizując omawianą ustawę, należy zwrócić uwagę, że ze względu na fakt, iż ustawa *Ostmarkgesetz* miała rangę ustawy konstytucyjnej podpisana została przez Hitlera, ministra spraw wewnętrznych Fricka, zastępcę wodza i formalnego szefa NSDAP – Hessa, pełnomocnika ds. planu czteroletniego, marszałka Rzeszy premiera Prus – Göringa oraz ministra finansów Rzeszy – Grafa Schwerina von Krosugka. Ostatnim z podpisanych był szef Kancelarii Rzeszy Lammers. Naziści austriaccy ogłosili zatwierdzoną przez Hitlera ustawę, która włączała Austrię do Wielkiej Rzeszy jako Marchię Wschodnią. Wcielenie Austrii zostało oparte zatem na austriackiej ustawie o pełnomocnictwach. W kwietniu 1942 roku Lammers wydał zarządzenie, na mocy którego w stosunku do terenów określanych do tej pory jako *Ostmark* stosowana ma być nazwa *Alpengau* oraz *Donaugau* (okręgi Rzeszy Dunaj i Alpy). Celem tego zabiegu językowego miała być ostateczna eliminacja dawnych nazw austriackich krajów związkowych, które wciąż funkcjonowały jako nazwy siedmiu *Reichsgaue* – okręgów Rzeszy²⁷⁹. Ujednolicenie (*Gleichschaltung*) miało obejmować całość struktury społecznej: podział terytorialny, strukturę administracji, ideologię, kulturę wysoką i masową, jak również język. Wskazywano, iż jest on nośnikiem tradycji, więzi kulturowej oraz pamięci zbiorowej. Eliminując ostatecznie nazwę *Ostmark* i nazwy dawnych austriackich krajów związkowych, chciano zatrzeć w świadomości społecznej jakiegokolwiek ślady dawnego państwa austriackiego. Ustrój włączonych terytoriów Austrii w zakresie ich nowego podziału terytorialnego, organów terenowej administracji i zniesienia autonomii dawnych krajów związkowych został określony przez przepisy *Ostmarkgesetz*. Należy jednak podkreślić, że kształtowanie się ustroju wcielonych terenów, nazwanych początkowo *Ostmark*, było procesem złożonym. Polegał on przede wszystkim na stopniowym wprowadzaniu właściwych aktów normatywnych, które miały wyprzeć obowiązujący tam porządek prawny i w jak najkrótszym czasie podporządkować całą strukturę administracyjną państwa.

Należy wspomnieć, że narzucenie prawa materialnego III Rzeszy Austrii, miało istotny wpływ na kształtowanie się ustroju tego państwa. Obejmowało ono m.in. ustawy skierowane przeciw Żydom, ustawę zakazującą działania innych partii niż NSDAP oraz całość ustawodawstwa *Reichstagu* obowiązującego na terenie III Rzeszy przed *Anschluss* włącznie z zarządzeniami Hitlera, ustawami rządu Rzeszy, a także – formalnie rzecz biorąc – konstytucją weimarską. Ustrój to jednak nie tylko *litera legis*, ale również *usus*. W przypadku każdej zmiany ustroju na totalitarny (lub autorytarny) dokonującej się w gwałtowny sposób konieczna jest pacyfikacja sądów, które muszą zostać podporządkowane ośrodkowi

²⁷⁹ Zob. G. Botz, *Wien – vom „Anschluss” zum Krieg*, Wien-München 1978, s. 45 i n.

dyspozycji politycznej i stać się narzędziem realizacji polityki egzekutywy (tożsamej w analizowanym przypadku z legislatywą)²⁸⁰. W Austrii dokonano tego poprzez czystki w sądach oparte na ustawach z 1933 i 1934 roku – o czym będzie w dalszej części rozprawy.

Kontynuując analizę przedmiotowej ustawy, można wyraźnie zauważyć, że zachowała ona dawną strukturę podziału terytorialno-administracyjnego Austrii. Treść kryjąca się za tą fasadą jest już zasadniczo odmienna. W miejsce krajów związkowych – jednostek o dużej autonomii – utworzone zostały okręgi Rzeszy – struktury administracyjne o bardzo wysokim stopniu centralizacji. Nawet tam, gdzie w *Ostmarkgesetz* pojawia się słowo „samorząd”, mamy do czynienia z centralizacją, wozostwem, eliminacją organów kolegialnych i pochodzących z wyborów. Zrezygnowano w pełni z bogatej austriackiej tradycji samorządowej gminy i samorządowo-rządowego powiatu oraz przy zachowaniu nazw: powiat (*Kreis*) oraz burmistrz (*Bürgermeister*), utworzone zostały struktury scentralizowane, podporządkowane namiestnikowi, a poprzez niego *Führerowi* i oparte na zasadzie wozostwa. Nawet zachowanie dawnych nazw uznano za nieodpowiednie w nowych warunkach, skoro zdecydowano się na wprowadzenie jednostki w postaci *Amtsbezirk* – obwód urzędowy. Na czele tej administracji, o czym było wcześniej stali namiestnik, starostowie i burmistrzowie (*Landrat* i *Bürgermeister*) oraz pełnomocnicy obwodów. Docelowo organy te miały stanowić unię personalną z terenowymi organami NSDAP – *gauleiterami*, *kreisleiterami* i gminnymi szefami partii. Wzorem tego dokonano reorganizacji sądownictwa wprowadzono podział na trzy instancje będące dla siebie sądami odwoławczymi i nadzorujące sądy niższego szczebla w swoim okręgu (*Amtsgerichte*, *Landgerichte* oraz *Oberlandesgerichte*).

Reorganizacja administracji, związana z transformacją ustrojowo-prawną, jest widoczna praktycznie na każdym szczeblu struktury państwa. Kolejnym uzasadnieniem tezy, że ustawodawcy III Rzeszy szukali jak najlepszej koncepcji rozwiązań ustrojowych dla podporządkowania sobie w tym przypadku terenów wcielonej Austrii, jest pismo ministra spraw wewnętrznych Wilhelma Fricka do szefa Kancelarii Rzeszy z dnia 30 kwietnia 1938 roku²⁸¹. Przedstawia on w nim różne propozycje zmian w strukturze prawno-organizacyjnej państwa i poszerzenia okręgów administracyjnych. W przytoczonym dokumencie chodziło

²⁸⁰ C. Schmitt, *Legalność i prawomocność*, Warszawa 2015, s. 45-55.

²⁸¹ Pismo ministra spraw wewnętrznych Rzeszy do Kancelarii Rzeszy: BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353a, s. 47-60, oraz tamże, s. 67-92. Por. Pismo ministra spraw wewnętrznych Rzeszy do ministra gospodarki Rzeszy: BAB R 43 II Nr. 1353b, s. 149-150, oraz s. 151-153.

o m.in. tereny Tyrolu, które miały być połączone z obszarem Bawarii oraz integrację Górnej i Dolnej Austrii wraz z podziałem terenu Burgenlandu.

Bazując na mapie archiwalnej podziału administracyjnego miasta Linz z lat 1939-1942 oraz statucie miasta Linz z 1938 roku²⁸², widoczne jest stopniowe rozszerzanie granic miasta, pochłaniającego kolejne obszary (St. Magdalena, Keferfeld, Ebelsberg)²⁸³.

Ustawa *Ostmarkgesetz* oraz inne przytoczone dokumenty uzasadniają tezę, że ustawodawca hitlerowski wypracował i wprowadzał takie rozwiązania prawno-administracyjne, które pozwoliły w pełni podporządkować anektowane tereny i w jak najlepszy sposób odzwierciedlać model państwa idealnego *Mustergau*.

Podsumowanie

Reasumując, należy zaznaczyć, iż z prawnego punktu widzenia Rzesza Niemiecka i jej zajęte tereny znajdowały się w stanie trwałej transformacji od czasu przejścia władzy przez nazistów w 1933 roku, aż do końca istnienia państwa.

Wszystkie przeprowadzone przez państwo hitlerowskie zabiegi prawne głęboko ingerowały w system prawny Austrii. Efektem tego miała być zmiana porządku prawnego państwa austriackiego w sposób jak najbardziej zbliżony do niemieckiego. Najważniejszą ustawą była *Ostmarkgesetz*, która stała się regulatorem oraz narzędziem do wprowadzania zmian ustrojowo-prawnych.

Trzeba wszakże zauważyć, że mimo wydawanych różnych aktów prawnych, pełna integracja prawna Austrii z III Rzeszą nie okazała się skuteczna.

²⁸² *Gemeinde-Statut für die Landeshauptstadt Linz (1938)*, *Archiv der Stadt Linz*.

²⁸³ *Archivkarte von 1939-1942*, *Archiv der Stadt Linz*.

Rozdział III.

Struktura prawno-ustrojowa III Rzeszy na wcielonym terytorium *Sudetenlandu*

3.1. Charakterystyka sytuacji ustrojowo-prawnej Czechosłowacji w latach 1918-1939. Sprawa Niemców sudeckich na arenie międzynarodowej jako punkt wyjścia do przeprowadzenia aneksji

Rozważania nad systemem prawno-ustrojowym na terytoriach Czechosłowacji wcielonych do III Rzeszy wymagają uprzedniego nakreślenia tła historycznego oraz stanu prawnego, istniejącego na tych terytoriach przed inkorporacją. Istotny jest tu nie tylko ład prawny w rozumieniu prawa ustrojowego *sensu stricto*, lecz również zarys elementów prawa materialnego, o ile miały one znaczenie dla metod wprowadzania porządku prawnego III Rzeszy na danych terenach.

28 października 1918 roku Komitet Narodowy w Pradze uchwalił powstanie państwa czechosłowackiego. Bardzo trudno jednak było mówić o społeczeństwie czechosłowackim, raczej mówiło się o żyjących (i to obok siebie niż ze sobą) społeczeństwach: czeskim i słowackim. Istniały też odrębne kultury polityczne – czeska i słowacka. Czesi znajdowali się w lepszej sytuacji zarówno gospodarczej (prawie 4/5 przemysłu byłej monarchii habsburskiej zlokalizowane było na ziemiach czeskich), jak i społecznej. Chodziło przede wszystkim o to, iż po okresie odrodzenia narodowego, odrębność narodowa uznawana przez władze w Wiedniu była czynnikiem niepodlegającym dyskusji. Należy podkreślić, że zarówno *Sudetenland*, jak i włączony później Protektorat Czech i Moraw, nie obejmowały całości terytorium przedwojennej Republiki Czechosłowacji. Na terenach Słowacji powstało sprzymierzone z Niemcami i kolaborujące z nimi Państwo Słowackie pod przywództwem księdza Jozefa Tiso²⁸⁴.

W Europie Środkowej i Wschodniej praktyki zarządzania stosowane przez nazistów w odniesieniu do nabytków terytorialnych były zróżnicowane. Mógł to być model okupacyjny, specyficzne rozwiązania ustrojowe, m.in. takie jak utworzenie Protektoratu

²⁸⁴ P. Majewski, „*Niemcy Sudeccy*” 1848-1948..., s. 414.

Czech i Moraw oraz Generalnego Gubernatorstwa lub po prostu dokonanie aneksji innego państwa²⁸⁵.

Ustawą zasadniczą Republiki Czechosłowacji była Konstytucja uchwalona dnia 29 lutego 1920 roku²⁸⁶ i wzorowana głównie na Konstytucji III Republiki Francuskiej oraz Konstytucji USA. Można ją określić jako jedną z najbardziej liberalnych konstytucji dwudziestolecia międzywojennego. Był to zwięzły akt, gwarantujący szeroki zakres praw i wolności jednostki, a także praw mniejszości narodowych. Ustrój ówczesnej Czechosłowacji można określić jako demokrację gabinetowo-parlamentarną. Specyficzną cechą czechosłowackiej państwowości był tzw. czechosłowakizm. Czechosłowacka ustawa zasadnicza i ustawy okołokonstytucyjne wyrażały ideę istnienia jednego narodu i języka czechosłowackiego, co prowadziło do rozwiązań centralistycznych, m.in. w kwestii ludności Słowacji.

Władzę ustawodawczą w I Republice Czechosłowackiej sprawował dwuizbowy parlament (złożony z izby poselskiej i senatu) wybierany w pięcioprzymiotnikowych wyborach, który pełnił także funkcje kreacyjne: powoływał on – jako Zgromadzenie Narodowe – prezydenta na 7-letnią kadencję (§ 58). Izba Poselska składała się z 300 posłów (§ 8), a Senat ze 150 senatorów (§ 13). Ich kadencje trwały – odpowiednio – 6 (§ 11) i 8 lat (§ 16). Od 1938 do 1948 roku parlament obradował jednoizbowo jako Zgromadzenie Narodowe i liczył 300 deputowanych²⁸⁷. Proces legislacyjny mógł się rozpocząć zarówno w izbie poselskiej, jak i w senacie, w zależności czy była to inicjatywa grupy posłów, czy senatorów. W przypadku zmiany konstytucji i wypowiedzenia wojny, konieczna była większość kwalifikowana w ilości 3/5 posłów. W sytuacji odrzucenia rządowego projektu ustawy przez parlament, mógł on zostać skierowany do akceptacji w referendum²⁸⁸. Izba poselska posiadała również funkcje kontrolne w stosunku do władzy wykonawczej. Premier i ministrowie mogli być też pociągani

²⁸⁵ Szerzej na ten temat: D. Majer, *Narodowo obcy...*, s. 164 i n., Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, 64 i n., więcej o organizacji sądownictwa w Generalnym Gubernatorstwie: A. Wrzyszczyk, *Zarys organizacji sądownictwa niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, [w:] Zeszyty Majdanka, Tom 12, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin 1991, s. 5-28.

²⁸⁶ *Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se upojuje Ústavní listina Československé republiky* (sb. 121/1920).

²⁸⁷ N. Wójtowicz, *Nástup komunistické diktatury v Československu z pohľadu Polska*, [w:] *Február 1948 a Slovensko (Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 14. – 15. február 2008)*, Ondrej Podolec (red.), Bratislava *Ústav pamäti národa*, 2008, s. 63-83.

²⁸⁸ Referendum takie nigdy się nie odbyło. Zob. A. Małkiewicz, *Samobójstwo demokracji. Czechosłowacja w okresie II Republiki 1938-1939*, Wrocław-Zielona Góra 2013, s. 31.

do odpowiedzialności politycznej. Władzę wykonawczą sprawował prezydent i rząd. Prezydent w Czechosłowacji mógł rozwiązać jedną lub obie izby (§ 31). Bieżący zarząd państwem należał do zakresu obowiązków rady ministrów z premierem na czele. Za kształt personalny rządu odpowiadał premier, do jego obowiązków należało też określanie politycznego kierunku działalności rady ministrów, gdyż od tego zależało uzyskanie zaufania ze strony Izby poselskiej.

Władza sądownicza należała do sądów i trybunałów, a niezawisłość sędziów była gwarantowana przez konstytucję²⁸⁹. Na czele organów wymiaru sprawiedliwości stał Sąd Najwyższy (*Nejvyšší soud*). Działał na podstawie ustawy z dnia 2 listopada 1918 roku²⁹⁰, natomiast dla kontroli legalizmu działań administracji publicznej przewidziano powołanie, na mocy ustawy z 2 listopada 1918 roku²⁹¹, Najwyższego Trybunału Administracyjnego (*Nejvyšší správní soud*). W Czechosłowacji, tak samo jak w Austrii²⁹², powstało sądownictwo konstytucyjne w postaci Trybunału Konstytucyjnego (*Ústavní soud*)²⁹³. W swojej kompetencji miał on przede wszystkim badanie zgodności ustaw z konstytucją²⁹⁴. Instytucją sądową specyficzną dla systemu politycznego I Republiki Czechosłowackiej był z kolei Trybunał Wyborczy (*Volební soud*)²⁹⁵. Jego zadaniem (głównym) było m.in. prawo do rozstrzygnięcia o ważności wyborów parlamentarnych i samorządowych²⁹⁶. W 1923 roku utworzono Trybunał Stanu (*Státní soud*) mający w swojej kognicji sprawy karne związane z bezprawnym zamachem na ład konstytucyjny państwa, jego naczelne organy i integralność terytorialną oraz sprawy o zdradę stanu²⁹⁷.

W systemie sądownictwa powszechnego przedwojennej Czechosłowacji (poza Sądem Najwyższym) wyróżnić można sądy: okręgowe (*okresní soudy*), rejonowe (*krajské soudy*)

²⁸⁹ *Zákon ze dne 29 února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky* (Sb. 121/1921).

²⁹⁰ *Zákon ze dne 2. listopadu 1918, jímž se zřizuje nejvyšší soud* (Sb. 5/1918).

²⁹¹ *Zákon ze dne 2. listopadu 1918, o nejvyšším správním soudě a o řešení kompetenčních konfliktu* (Sb. 3/1918).

²⁹² Wcielając jako dwa pierwsze państwa na świecie koncepcje Hansa Kelsena w tym zakresie.

²⁹³ *Zákon ze dne 9. března 1920* (Sb. 161/1920). Zob. więcej: T. Langášek, *Ústavní soud Československé republiky a jeho osudy v letech 1920 – 1948*, Plzeň 2011, s. 50 i n.

²⁹⁴ I. Kruzliak, *Dylemat słowacki*, [w:] *Kwestia słowacka w XX wieku*, Gliwice 2002, s. 524-543.

²⁹⁵ *Zákon o volebním soudě* (sb. 125/1920).

²⁹⁶ Zob. więcej: M. Princ, *Soudnictví v českých zemích v letech 1848–1938 (soudy, soudní osoby, dobové problémy)*, Praha 2015, s. 119–125.

²⁹⁷ Zob. więcej: A. Czyż, S. Kubas, *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Katowice 2012, s. 39.

i wyższe (*vrchní soudy*). Funkcjonowały również sądy wyspecjalizowane, np. wojskowe (*vojenské soudy*) czy pracownicze (*pracovní soudy*)²⁹⁸.

Administracja centralna w I Republice Czechosłowackiej skupiona była wokół prezydenta i rady ministrów pod przewodnictwem premiera. Specjalny przepis kompetencyjny zawarty w § 64 konstytucji mówił, iż całość władzy wykonawczej, poza sprawami wyraźnie zastrzeżonymi dla prezydenta, należy do rady ministrów²⁹⁹.

Pierwotnie Czechosłowacja została podzielona na 21 żupanatów (okręgów), dzielących się na powiaty i gminy, przy czym z tego podziału wyłączona była Praga. Na czele żupanatu (*Župa*) stał żupan – organ administracji rządowej związany jednak z administracją samorządową na poziomie żupanatu. Żupan był przewodniczącym reprezentacji żupanackiej – kolegiального organu samorządowego będącego ciałem przedstawicielskim. Ciało to wybierało organ wykonawczy żupanatu – wydział, na czele którego stał żupan będący tym samym organem administracji publicznej – zarówno samorządowej, jak i rządowej³⁰⁰. Rozwiązania przyjęte w Czechosłowacji wykorzystywały model pruski. Istnieje wiele podobieństw między czeskim żupanem i pruskim landratem, z tą różnicą jednak, że landrat usytuowany był na szczeblu powiatu.

Jednostką podziału terytorialnego i administracji niższego rzędu był powiat (*okres*). W tym przypadku istniał również kolegialny organ samorządowy w postaci reprezentacji okręgu, wybierający organ wykonawczy – wydział, na czele którego stał starosta mający status organu administracji zarówno rządowej, jak i samorządowej. W gminach (*obec*) administracja publiczna miała wyłącznie samorządowy charakter – rada gminy i burmistrz pochodzili z wyborów powszechnych³⁰¹.

²⁹⁸ O tym bardziej szczegółowo pisze: P. Rusnok, *Vývoj organizace soudnictví v první ČSR*, Brno 2006, s. 37 i n.

²⁹⁹ Treść (§64) Konstytucji Republiki Czechosłowackiej z dnia 29 lutego 1920 r.: „*Veškerá moc vládní a výkonná, pokud ústavní listinou nebo zákony Československé republiky vydanými po 15. listopadu 1918 není a nebude výslovně vyhrazena prezidentovi republiky, přísluší, vládě*”.

³⁰⁰ 29. února 1920 vydán zákon o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé (Sb. 126/1920)., kwestie te były regulowane - od (Art. 2) do (Art. 13) przedstawionej ustawy.

³⁰¹ 29. února 1920 vydán zákon o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé (Sb. 126/1920)., Aspekty te były regulowane - w części drugiej omawianej ustawy od (§ 1).

Istotne zmiany podziału terytorialnego kraju i związanej z nim administracji samorządowej przyniosła przyjęta 14 czerwca 1927 roku ustawa samorządowa³⁰². Dzieliła ona obszar państwa na cztery kraje (likwidowała żupanaty) – Czechy ze stolicą w Pradze, Morawy i Śląsk ze stolicą w Brnie oraz Słowację ze stolicą w Bratysławie, a także Ruś Zakarpacką ze stolicą w Użhorodzie. Kraje te (w innej nomenklaturze – ziemie) nie były jednostkami autonomicznymi *sensu stricto* (z wyjątkiem Rusi Zakarpackiej). Posiadały jednak sejmy krajowe (organy uchwałodawcze) wyposażone w duże kompetencje. Mogły stanowić akty prawa miejscowego, uzupełniające prawo obowiązujące powszechnie i stanowione przez parlament w Pradze. Akty te wymagały kontrasygnaty ministra spraw wewnętrznych. Reprezentacje krajów (ziem) pochodziły w 2/3 z wyborów powszechnych, a w 1/3 ich posłowie wskazywani byli przez rząd centralny w Pradze. Reprezentacja kraju (ziemi) wybierała wydział – organ wykonawczy, na czele którego stał prezydent. Sprawował on nadzór nad aktami prawa stanowionymi przez reprezentację – miał prawo ich zawieszenia i oddania do kasacji ministrowi spraw wewnętrznych.

Analogiczna struktura władzy samorządowej funkcjonowała w okręgu – odpowiedniku powiatu, który był jednostką niższego szczebla w stosunku do kraju. Tu również organ kolegialny samorządowy – reprezentacja okręgu powoływała organ wykonawczy – wydział na czele ze starostą, kierującym zarówno reprezentacją kolegialnego organu stanowiącego, jak i wydziału (organu wykonawczego). W przypadku reprezentacji okręgu, analogicznie do reprezentacji kraju/ziemi, 2/3 jej członków wybierano w wyborach powszechnych, a 1/3 wskazywał rząd w Pradze. W przypadku gminy zarówno rada gminy, jak i organ wykonawczy na czele z wójtem/burmistrzem miały charakter samorządowy i pochodziły z wyborów powszechnych. W Czechach, na Morawach oraz na czeskim Śląsku reforma ta nie weszła w życie i podział administracyjny kraju był podziałem dwustopniowym wyróżniającym samorządową gminę wywodzącą się z tradycji habsburskiej oraz rządowy powiat na czele ze starostą i radą posiadającą wyłącznie charakter organu doradczego.

Reforma samorządowa Czechosłowacji z 1927 roku i utworzony w jej następstwie podział kraju, a także powołanie do życia związanych z nim struktur administracji terenowej, nasuwają refleksję o powieleniu w tych rozwiązaniach rozstrzygnięć stosowanych w monarchii austro-węgierskiej, do których twórcy tej koncepcji wyraźnie nawiązywali.

³⁰² *Zákon ze dne 14. července 1927 o organizaci politické správy č* (Sb. 125/1927)., więcej o reformie samorządowej: A. Czyż, S. Kubas, *Czechy i Słowacja...*, s. 39., oraz *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*, t. I, dok. 14, s. 88-120.

Faktyczna pełna autonomia Rusi Zakarpackiej pozwala sformułować tezę o niezwykle liberalnym i partycypacyjnym charakterze ustroju I Republiki Czechosłowackiej, przejmującej wiele cech z liberalnego federalizmu wielonarodowej monarchii Habsburgów. Pamiętajmy jednak również o zarysowanych wcześniej podobieństwach do rozwiązań pruskich.

Ostateczny i definitywny koniec I Republiki Czechosłowackiej został ogłoszony 16 marca 1939 roku wraz z podaniem do wiadomości przez Hitlera dekretu o utworzeniu Protektoratu Czech i Moraw (*Erlass des Führers und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mähren*). W wyniku konferencji w Monachium hitlerowskie Niemcy zaanektowały część integralnych obszarów Czechosłowacji zamieszkałych przez Niemców sudeckich³⁰³.

Droga prowadząca do jej całkowitego rozbioru i utworzenia nowej jednostki Rzeszy – Okręgu Rzeszy Kraju Sudetów – wiąże się z problemem polityki wewnętrznej I Republiki Czechosłowackiej, jaki stanowiła mniejszość niemiecka i jej polityczna aktywność już od 1919 roku ukierunkowana na uzyskanie autonomii, utworzenie niemieckiej republiki Sudetów lub przyłączenie tego terytorium do Niemiec³⁰⁴. Problemy powstałego w październiku 1918 roku (biorąc pod uwagę stan faktyczny) państwa czechosłowackiego związane

z tendencjami emancypacyjnymi Niemców sudeckich, stanowiących większość mieszkańców południowo-zachodniego pogranicza Czech i Moraw, dały o sobie znać już w tym samym roku, kiedy to powołując się na prawo narodów do samostanowienia, proklamowano na tych terytoriach *Deutschböhmen Sudetenland* (dawny zachodni Śląsk Austriacki, Morawy Północne i Czechy Wschodnie), *Böhmerwaldgau* (przylegający do Górnej Austrii i mający być do niej przyłączony Okręg Szumawski) oraz *Deutschsüdmähren* (Niemieckie Morawy Południowe, które miały być przyłączone do prowincji Dolna Austria)³⁰⁵. O niezrealizowaniu planów połączenia tych terytoriów z Austrią i przynależności państwowej terytoriów zamieszkałych przez Niemców sudeckich w aspekcie prawa międzynarodowego przesądził Traktat z Saint Germain, potwierdzając granice Austrii i nowopowstałej Republiki Czechosłowacji. Tym samym w obrębie państwa czechosłowackiego funkcjonowała bardzo

³⁰³ V. Zimmermann, *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Praha 2001, s. 123 oraz mapy, używa nazwy *vládní kraj*.

³⁰⁴ Więcej o tym ruchu chociażby: J. Brügel, *Češi a Němci 1918 – 1938*, wyd. 1, Praha 2006, s. 85 i n. czy E. Franzel, *Sudetendeutsche Geschichte*, Mannheim 1978, s. 65-70.

³⁰⁵ W. Brauneder, *Deutsch-österreich 1918...*, s. 121-123.

liczna, zwarta w aspekcie zamieszkiwania grupa etniczna – Niemcy sudeccy. W 1930 roku liczyła ona 3,2 miliona osób, co odpowiadało 22,3% mieszkańców Czechosłowacji³⁰⁶. Niemcy sudeccy w większości nie byli lojalnymi obywatelami państwa czechosłowackiego, mimo że Republika gwarantowała im wszystkie prawa i wolności umożliwiające kultywowanie odrębności etnicznych³⁰⁷. Ustawodawstwo Republiki Czechosłowacji zapewniało Niemcom sudeckim używanie języka niemieckiego jako języka urzędowego oraz posługiwanie się nim w szkołach na terenach przez nich zamieszkanym³⁰⁸. Partia Niemców sudeckich była ówczesnie bardzo silna. Świadczy o tym fakt, że osiągnęła ona dobry wynik w wyborach parlamentarnych w 1935 roku³⁰⁹. Jej przedstawiciele, jako reprezentanci mniejszości niemieckiej, objęli stanowiska rządowe i mieli realny wpływ na funkcjonowanie państwa³¹⁰.

Konrad Henlein, który przewodniczył od 1935 roku Partii Niemców Sudeckich (SdP), pewien swojej mocnej pozycji, przedstawił 24 kwietnia 1938 roku na zjeździe partyjnym w Karlovyh Varach ośmiopunktowy tzw. program karlsbadzki³¹¹ zawierający skonkretyzowane żądania pod adresem władz Czechosłowacji. Wśród żądań tych znajdowało się całkowite zrównanie praw ludności niemieckiej z prawami ludności czeskiej oraz utworzenie w obrębie państwa specjalnego terytorium autonomicznego dla etnicznych Niemców. Władze Czechosłowacji wciąż były gotowe do daleko idącego kompromisu, o czym świadczy fakt, że w maju 1938 roku przedstawiły SdP propozycję specjalnego aktu prawnego – tzw. statutu narodowościowego mającego regulować kwestie etniczne. W tym okresie Henlein był już na tyle zaangażowany w przygotowania do rozbioru Czechosłowacji,

³⁰⁶ Zob. A. Kastory, *Problem granicy czechosłowacko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu 1919 r.*, „Dzieje Najnowsze” z. 2, 1973, s. 27 i n.

³⁰⁷ Zauważa się, że „Czechosłowacka polityka narodowościowa była swego rodzaju udoskonaloną kopią polityki austriackiej, ponieważ kierowała się zasadą, że pokój narodowościowy jest niezbędnym warunkiem wewnętrznej spójności państwa, a nawet jego istnienia”. Zob. R. Heck, M. Orzechowski, *Historia Czechosłowacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 339.

³⁰⁸ V. Kural, *Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918-1938 z hlediska česko-německého*, „Slezský sborník”, z. 1, Opava 1991, s. 33 i n.

³⁰⁹ J. Sláma, K. Kaplan, *Die Parlamentswahlen in der Tschechoslowakei 1935-1946-1948*, München 1986, s. 19-30.

³¹⁰ D. Smelser, *Die Henleinpartei. Eine Deutung*, [w:] K. Bosl, *Die erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*, Oldenbourg-München-Wien 1979, s. 187–202.

³¹¹ A. Orzoff, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, Oxford UP 2009, s. 95 i n.

że *de facto* wszystkie kompromisowe propozycje władz czechosłowackich zostały zignorowane³¹². Jednym z pomysłów na „dogadanie się” z Henleinem było nawet oddanie Sudetów Niemcom³¹³.

23 lipca 1938 roku prezydent Edvard Beneš wyraził zgodę na przyjazd do Czechosłowacji komisji arbitrażowej, na czele której stał lord Runcinman. Jego misja rozpoczęła się w połowie sierpnia. W czasie jej trwania Henlein odrzucił trzeci i czwarty plan rozwiązania problemu Niemców sudeckich przedstawiony przez prezydenta Beneša. Niemcy prowadziły w tym okresie skoordynowane działania dyplomatyczne oraz propagandowe wymierzone w Czechosłowację, przeznaczone zarówno na użytek wewnętrzny, jak i adresowane do międzynarodowej opinii publicznej. Celem ich było przedstawienie sytuacji mniejszości niemieckiej w Sudetach jako uciskanej i terroryzowanej przez opresyjne państwo czechosłowackie. Jednocześnie nazistowscy propagandyści podkreślali znaczenie zasady samostanowienia i samookreślenia narodów jako podstawy prawa międzynarodowego³¹⁴. Partia Henleina w tym okresie jawnie zajmowała się sabotażem, dywersją i propagandą nazistowską oraz wielkoniemiecką. Najpoważniejszym ekscesem była podjęta 12 września 1938 roku próba zbrojnego puczu na terytoriach pogranicza czesko-niemieckiego. Próba puczu została szybko opanowana, a zaangażowani w nią członkowie SdP uciekli do Niemiec, gdzie utworzyli specjalne bojówki „*Sudetendeutsches Freikorps*”³¹⁵. W dniu wyjazdu angielskiej misji arbitrażowej czechosłowacki rząd podjął decyzję o delegalizacji partii SdP. Faktyczna kapitulacja Zachodu wobec żądań Hitlera związanych z Sudetami nastąpiła podczas jego spotkania z Nevillem Chamberlainem w Berchtesgaden 15 września 1938 roku. Podczas tego spotkania *Führer* przedstawił listę niemieckich żądań³¹⁶. W oparciu o nią Francja i Wielka Brytania przygotowały plan przekazania III Rzeszy tych regionów Czechosłowacji, które były zamieszkane w ponad 50 proc. przez Niemców. Plan ten został 19 września przedstawiony w formie ультymatywnej rządowi czeskiemu, który

³¹² R. Gebel, *Heim ins Reich! Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945)*, Oldenbourg-München 1999, s. 256.

³¹³ R. Heck, M. Orzechowski, *Historia...*, s. 359.

³¹⁴ D. Brandes, *Besinnungsloser Taumel und maßlose Einschüchterung. Die Sudetendeutschen im Jahre 1938*, [w:] *Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf 2004*, Düsseldorf 2004, s. 232.

³¹⁵ Oddziały paramilitarne były stałym elementem walki politycznej w Niemczech od momentu upadku II Rzeszy.

³¹⁶ V. Mastný, *Vzpomínky diplomata, ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*, Praha 1997, s. 78–79.

go odrzucił³¹⁷. Jednak wskutek silnej presji ze strony ambasadora francuskiego i brytyjskiego, prezydent Beneš 21 września 1938 roku wyraził zgodę na odstąpienie części terytoriów zamieszkałych przez Niemców sudeckich III Rzeszy³¹⁸.

Możliwa była zatem stała i nieograniczona eskalacja roszczeń. Czechosłowacja nie zdecydowała się powołać na przepisy art. 16 paktu Ligi Narodów (nakazującego udzielenie pomocy ofierze agresji) właśnie dlatego, że Beneš (zachęcany do tego przez M. Litwinowa, Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych ZSRR) zdawał sobie sprawę z faktu, że zarówno Francja, jak i Wielka Brytania są temu przeciwnie³¹⁹.

Rząd Syrový'ego odrzucił kolejne żądania Hitlera i ogłosił powszechną mobilizację. Chamberlain poinformował Hitlera o zgodzie na te warunki i stwierdził, że wszystkie roszczenia Niemiec mogą zostać zrealizowane w drodze pokojowej. Na tym etapie „negocjacji” z Hitlerem zakładano potwierdzenie aneksji w referendum, które miało się odbyć na przyłączanych do III Rzeszy terytoriach. Układ podpisany w nocy z 29 na 30 września sankcjonował zajęcie przez hitlerowskie Niemcy Sudetów w dniach od 1 do 10 października. Pozory legalizmu tej aneksji miały nadać referenda przeprowadzone na zajętych terytoriach, mające potwierdzić wolę mieszkańców przyłączenia tych terenów do III Rzeszy (jednak nigdy się one nie odbyły). Zawarty układ zakładał zrzeczenie się przez Niemcy dalszych roszczeń terytorialnych wobec Czechosłowacji. Spory terytorialne z Polską i Węgrami miały zostać rozstrzygnięte w drodze arbitrażu międzynarodowego. Wcześniej Polska wypowiedziała postanowienia traktatu arbitrażowego z 1925 roku, co zwiększyło osamotnienie geopolityczne Pragi³²⁰. Traktat monachijski był sprzeczny zarówno z duchem, jak i literą prawa międzynarodowego. Łamał on podstawową zasadę prawa, jaką jest nienakładanie obowiązków na państwo trzecie bez jego zgody (Czechosłowacja nie była w ogóle obecna na konferencji monachijskiej). Był to traktat podpisany pod bezpośrednią

³¹⁷ H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919-1939. Zarys historii dyplomatycznej*, wyd. II Warszawa 2001, s. 316.

³¹⁸ P. M. Majewski, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Warszawa 2001, s. 134., oraz *Mnichov v dokumentech nr. 1: Zrada západních mocností na Československu*, Praha 1958, s. 304 i n., oraz tenże, nr II: *Zrada české a slovenské buržoasie na československém lidu*, Praha 1958, s. 472 i n.

³¹⁹ E. Radl, *Valka Cechu s Nemci*, Praha 2003, s. 35-36.

³²⁰ I. Matanle, *World War II*, New York 1989, s. 20-23.

groźbą użycia siły, co może być kolejną przesłanką decydującą o jego nieważności. Koalicja zwycięskich mocarstw w 1945 roku uznała traktat monachijski za nielegalny³²¹.

Należy podkreślić, że aneksja części terytorium Czechosłowacji dokonała się w sposób odmienny niż miało to miejsce w przypadku Austrii. Tylko niektóre tereny wcielono bezpośrednio, tworząc z nich nowy Okręg Rzeszy – *Sudetengau*, a częściowo wcielając je do *Ostmark*. Rozbiór Czechosłowacji został dokończony przez Węgrów, którzy mając przyzwolenie Hitlera, na podstawie arbitrażu wiedeńskiego zajęli tereny Rusi Zakarpackiej i południowej Słowacji³²². Legalizacja rozbioru i aneksji miała z punktu widzenia nazistów jedynie charakter instrumentalny. Nieprzeprowadzenie referendum nie było jedynym postanowieniem paktu monachijskiego złamanym przez Niemcy. Był to koniec międzywojennej wspólnej państwowości Czechów i Słowaków³²³, a zarazem ostateczne pogwałcenie istotnych postanowień układu monachijskiego³²⁴.

Słowacja stała się państwem o ograniczonej suwerenności współpracującym z państwem hitlerowskim, natomiast większość terytoriów czeskich (w tym prawie całe Morawy) na mocy wspomnianego dekretu Hitlera z 15 marca 1939 roku uzyskały status wewnątrz europejskiej kolonii Niemiec, czyli Protektoratu Czech i Moraw, który był terytorium wcielonym pośrednio do Rzeszy. W planach hitlerowskich polityków był to status tymczasowy – po zakończeniu germanizacji i realizacji planów demograficznych wszystkie ziemie czeskie miały zostać wcielone do Wielkiej Rzeszy jako nowe okręgi Rzeszy (*Reichsgaue*)³²⁵.

³²¹ J. Piekalkiewicz, *Kalendarium wydarzeń II wojny światowej*, Warszawa 1985, s. 31-33.

³²² I. Lukeš, E. Goldstein, *The Munich crisis, 1938: prelude to World War II*, Routledge 1999, s. 48.

³²³ Warto natomiast zauważyć, że po 1939 we Francji, a potem Wielkiej Brytanii, działał rząd na wychodźstwie, zob. K. Malý i in., *Dějiny českého...*, s. 483.

³²⁴ O tym więcej pisał, J. Lukacs, *The Last European War September 1939 / December 1941*, New Haven, 2001, s. 90 i n. oraz V. Mastny, *The Czechs Under Nazi Rule: The Failure of National Resistance, 1939-1941*, New York 1971, s. 56-58.

³²⁵ J. Tomaszewski, *Czechosłowacja*, Warszawa 1997, s. 50 i n.

3.2. Transformacja ustrojowo-prawna *Sudetenlandu* po wcieleniu do III Rzeszy Niemieckiej – model dokonywanych zmian administracyjnych na przykładzie wybranych źródeł

Reforma administracyjna przeprowadzona w 1939 roku na terenie *Sudetenlandu* stanowiła element szerszej polityki władz nazistowskich wobec terenów odebranych Czechosłowacji, którą określa się terminem *Gleichschaltung*. Jej celem była jak najpełniejsza integracja ziem sudeckich ze „starą Rzeszą”. Niezwykle ważny wpływ na transformację terytorialną i prawną *Sudetenlandu* miały nastroje społeczne oraz sytuacja międzynarodowa.

Poparcie, a wręcz euforię społeczności lokalnej związaną z przyłączeniem terenów sudeckich do III Rzeszy obrazuje film archiwalny z 1938 roku przedstawiający delegację niemiecką z Hitlerem na czele³²⁶. Zdecydowana większość z prawie trzech milionów sudeckich Niemców z nieukrywaną radością przyjęła wejście Wehrmachtu. Hitler odwiedził Eger już 3 października, gdzie został powitany przez tłumy³²⁷. Niemcy witani byli z entuzjazmem m.in. dlatego, że od powstania państwa czechosłowackiego w 1918 roku sytuacja mniejszości niemieckiej na tym terenie była niekorzystna i przez lata się nie poprawiała. Położenia Niemców sudeckich nie polepszał również stan gospodarki, a odczuwalne wysokie bezrobocie odbijało się na nastrojach mieszkańców. W Sudetach istniały mocno rozwinięte organizacje narodowo-socjalistyczne, kontrolowane i koordynowane przez Konrada Henleina. Po aneksji nieustająco rozwijały się organizacje nazistowskie, co z biegiem czasu doprowadziło do rozwiązania starych organizacji, zakazania istnienia partii o linii innej niż nakazuje Rzesza, a w konsekwencji zlikwidowanie Sudeckiej Partii Niemiec (SdP) i włączenie jej do NSDAP.

Wielka Brytania jako sygnatariusz układu monachijskiego uznała zasadność roszczeń

³²⁶ Film przedstawia raport ruchu wojsk niemieckich w Czechosłowacji oraz przegląd wojsk przez Adolfa Hitlera i Hermanna Göringa w 1938 r., materiał znajduje się w National Archives at College Park w amerykańskim Maryland (sygn. T78/GG 12).

³²⁷ Zdjęcie przedstawia witanego owacjami Hitlera w Egerze 3 października 1938. Materiał znajduje się w *Deutsches Historisches Museum* (Inv. Nr.: Schönstein 9269).

Niemców sudeckich do zjednoczenia z Rzeszą. Interesująca jest także notatka³²⁸ ze spotkania ówczesnego premiera brytyjskiego Chamberlaina z Hitlerem, z której wynika, że ten drugi, zapytany o kwestię wcielenia Kraju Sudeckiego, zupełnie zmienił temat i ewidentnie zlekceważył swojego rozmówcę. Z kolei Stefan Stroiński w czasopiśmie „*Głos Narodu*”³²⁹ z 25 września 1938 roku stanowczo odradzał rządowi polskiemu jakiegokolwiek popieranie Niemców w kwestii aneksji (jednakże należy pamiętać, że do Polski zostało przyłączone Zaolzie). „*Wiener Zeitung*”³³⁰ (czasopismo austriackie) opisywało zakusy Niemców i odnosiło się do nich pozytywnie. Dla porównania ukazujący się do dziś czeski dziennik pt. „*Lidové Noviny*”³³¹ przed wybuchem II wojny światowej podchodził do kwestii aneksji bardzo pozytywnie. Po zakończeniu wojny Beneš zakazał gazecie ukazywania się w tym kształcie i zarządził jej cenzurę, co było pokłosiem wspierania okupanta w latach 1938-1945³³².

Nastroje na scenie międzynarodowej były zatem bardzo zróżnicowane. Powyższe przykłady miały na celu ukazanie pełniejszego obrazu zachodzących zmian prawno-organizacyjnych, w związku z wcielaniem *Sudetenlandu* do III Rzeszy.

Przemiany struktur administracyjno-prawnych na włączonych do III Rzeszy terenach *Sudetenlandu* (Okręgu Rzeszy Kraj Sudetów) zaszły wraz z wprowadzeniem *Sudetengaugesetz*³³³. Należy przypomnieć, co zauważa również Edward Jędrzejewski³³⁴, że wprowadzenie zmian administracyjnych na omawianym obszarze było w pewnym sensie początkiem ujednoczenia tych ziem z Rzeszą.

Transformacja ustrojowo-prawna, która dokonywała się na terenie *Sudetenlandu*, stała się także ważnym punktem w procesie tworzenia wzorcowego okręgu Rzeszy, jakim był

³²⁸ Notatka Chamberlaina z dnia 17 września 1938 r., opisująca jego pierwsze spotkanie z Hitlerem, które odbyło się dwa dni wcześniej. Materiał dostępny jest w The National Archives w Wielkiej Brytanii. (sygn. FO 371/21738).

³²⁹ „*Głos Narodu*”, Kraków, z 25 września 1938, nr 263.

³³⁰ „*Wiener Zeitung*” Mittwoch, 14. Dezember 1938, nr 344.

³³¹ „*Lidové noviny*”, čtvrtek 9. Březen 1939, nr 47.

³³² J. Pernes, *Svět Lidových novin 1893–1993: stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*. Praha 1993, s. 142-145.

³³³ *Gesetz über den Aufbau der Verwaltung im Reichsgau Sudetenland* (RGBl. I. s. 780).

³³⁴ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 233., por. H. Spanner, *Die Eingliederung der Ostmark ins Reich*, Hamburg 1941, s. 18 i n.

Mustergau. Karl Larenz³³⁵, znany niemiecki cywilista i filozof prawa, zauważał, że dokonywane zmiany prawno-organizacyjne miały być również wprowadzeniem takich rozwiązań, które będą obowiązywać po to, aby realizować ideologiczną politykę państwa.

Kwestią, która wymaga omówienia, jest administracyjno-terytorialne usytuowanie badanych obszarów. Analiza wybranych prowincji *Sudetenlandu*, podzielonych kolejno na powiaty i gminy, poczyniona na podstawie aktów prawnych, map archiwalnych, statystyk czy danych wskazanych we wspólnotowym katalogu Rzeszy Niemieckiej, pozwala określić charakter dokonywanych przekształceń administracyjnych.

Zmiany w strukturze administracyjnej były dynamiczne i skomplikowane. Polegały na częstej zmianie przynależności gmin czy powiatów do danych okręgów. Wiele gmin znalazło się na terenie innym niż wcześniej – część z obszarów *Sudetenlandu* trafiło na terytorium *Ostmarku* i odwrotnie. W większości przypadków przekształcenia te obejmowały jedynie przesunięcie granic. Dobrym przykładem są tu zmiany widoczne na archiwalnych mapach administracyjnych regionu Bawarii z lat 1938-1940³³⁶. Obrazują one stopniowe przesuwanie i rozszerzanie obszaru Rzeszy oraz zmian administracyjnych. Regiony te razem z tzw. przedmieściami niemieckich terenów sudeckich znalazły się zatem w zupełnie innym porządku prawnym w związku z wprowadzeniem ustawy o podziale niemieckich terytoriów sudeckich³³⁷.

Nowy podział administracyjny tych terenów już jako Okręgu Rzeszy Kraj Sudetów, opierał się na trzech rejencjach, którymi były Aussig, Eger i Troppau³³⁸. Aussig składał się z dwóch okręgów miejskich Aussig (Uście nad Łabą) oraz Reichenberg (Liberec) i powiatów Aussig, Bilin, Bohemian Leipa, Braunau, Brüx, Dauba, Deutsch Gabel, Dux, Friedland (Góry Izerskie), Gablonz, Hohenebel, Komotau, Leitmeritz, Reichenberg, Rumburg, Schluckenau, Teplitz-Schönau, Tetschen-Bodenbach, Trautenau i Warnsdorf.

³³⁵ K. Larenz, *Die Bedeutung der volksischen Sitte in Hegels Staatsphilosophie*, "Zeitschrift der Akademie für Deutsches Rechts" nr 98 1938, s. 110 i n.

³³⁶ *Archivkarte der Region Bayern 1938-1940*, Archiv der Stadt Linz.

³³⁷ *Gesetz über die Gliederung der sudetendeutschen Gebiete* (RGBl. I, s. 745-746 / GBlfdLÖ. Nr. 523 / 1939)

³³⁸ *Zob. Karte mit territorialen Veränderungen in Deutschland und in von Deutschland verwalteten Gebieten - Sudetenland 1945*, Archiv der Stadt Linz.

W Egerze również znajdowały się dwa okręgi miejskie Eger i Karlsbad oraz powiaty Asch, Bischoteinitz, Eger, Elbogen, Falkenau an der Eger, Graslitz, Kaaden, Carlsbad, Luditz, Marienbad, Mies, Neudek, Podersam, Preßnitz, Saaz, St. Joachimsthal, Tachau i Tepl.

Okręg administracyjny Troppau objął dzielnicę miejską Troppau i powiaty Bärn, Freiwaldau, Freudenthal, Grulich, Hohenstadt, Jägerndorf, Landskron, Moravian Schoenberg, Moravian Trübau, Neu Titschein, Sternberg, Troppau, Wagstadt i Zwittau. W powyższej jednostce administracyjnej nie zostały uwzględnione sudecko-niemieckie części Szumawy, czyli okręgi Bergreichenstein, Markt Eisenstein i Prachatitz, które od 1938 do 1945 roku znalazły się na terenie Okręgu administracyjnego Dolnej Bawarii. W związku z powyższym, Troppau straciło 1675,46 kilometrów kwadratowych z 90 332 mieszkańcami. Co więcej, okręgi Kâplitz i Krumau oraz wsie Bruck, Leitha, Gmünd, Horn, Neubistritz, Nikolsburg, Waidhofen i Znaim zostały włączone do *Ostmarku*³³⁹.

Praktykę wprowadzanych zmian administracyjnych III Rzeszy na zaanektowanych terenach *Sudetenlandu* można opisać na podstawie przeobrażeń terytorialnych dokonywanych w poszczególnych prowincjach³⁴⁰. W czeskich Litomierzycach, czechosłowacką nazwę 10 października 1938 roku zmieniono z Litoměřic na niemiecką Leitmeritz. Zgodnie z danymi wskazanymi we wspólnotowym katalogu Rzeszy Niemieckiej, praktyka zmiany nazw na niemieckie była powszechna i natychmiastowa³⁴¹.

Leitmeritz zostało podzielone na trzy okręgi sądowe Auscha, Leitmeritz i Lobositz. Właściwość miejscowa sądów została ustalona tak, by każdy z sądów sprawował wymiar sprawiedliwości nad podobnym powierzchniowo obszarem. Od tego momentu rozpoczęła się integracja ziem sudeckich z III Rzeszą, a miasto Leitmeritz stało się stolicą administracyjną powiatu³⁴². W ten sam sposób działano w pozostałych powiatach każdego z regionów.

³³⁹ J. Graw, *Die Stadt Zuckmantel /Kreis Freiwaldau und Umgebung in der Sudetenkrise 1938*. Cloppenburg 2004, s. 65 i n.

³⁴⁰ Mapa administracyjna Okręgu Rzeszy Kraj Sudetów z 1944 r. Materiał pochodzi z Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego z lat 1919-1949, <http://polski.mapywig.org/news.php>, [dostęp: 08.08.2019 r.].

³⁴¹ *Gemeindeverzeichnis Sudetendeutschland 1938 Publikationsstelle Berlin-Dahlem*, (red.), *Verzeichnis der sudetendeutschen Gemeinden und Gemeindeteile die auf Grund der Grenzfestlegung vom 20. 11. 1938 von der Tschechoslowakei an das Deutsche Reich gefallen sind*. Berlin 1938, s. 125 i n.

³⁴² F. Müller: *Ortsbuch für die Sudetengebiete, III. Auflage*, Wuppertal-Nächstebreck 1944, s. 85 i n.

Podstawową praktyką były zmiany nazw z czeskich na niemieckie, co wiązało się z koniecznością wymiany m.in. wszelkich tablic na budynkach instytucji państwowych czy nazw miejscowości.

Od 1 maja 1939 roku rozpoczęła się częściowa integracja powiatów Dauba i Leitmeritz. Z powiatu Leitmeritz odłączono gminę Schima, wcielając ją do powiatu Teplitz-Schönau. W 1945 roku powiat Leitmeritz obejmował 157 gmin³⁴³.

Podobnie jak Leitmeritz, czechosłowacka Česka Lípa 10 października 1938 roku zmieniła nazwę na Böhmisch Leipa. Powiat ten wszedł do III Rzeszy, a jego siedzibą administracyjną została Böhmisch Leipa w Okręgu Aussig. Okręg ten bywał określany w dokumentach jako Leipa lub Polzen³⁴⁴. Okręgi sądowe zostały podzielone na Böhmisch Leipa i Haida. W tym czasie nastąpiło włączenie sześciu gmin (Bösig, Neudorf, Nossadel, Weißwasser – wsie Leimgruben i Wasatschka, Wiska i Zolldorf – wieś Waldsteinruhe) z powiatu Deutsch Gabel do powiatu Böhmisch Leipa. W 1945 roku powiat ten obejmował 53 gminy. Po zajęciu przez III Rzeszę czechosłowacka nazwa Dubá została przemianowana na Daube. Była ona nowym powiatem utworzonym z części Böhmisch Leipa (gminy Binai, Bösig, Dobrin, Draschen, Dubus, Dürchel Groß Blatzen, Groß Wosnalitz, Hauska, Hirschberg, Markt, Hirschmantel, Horka, Jestrebitz, Kalken, Klein Bösig, Klum, Kortschen, Kroh, Leimgruben, Liebowis, Luken, Nedam, Neudorf, Nosadl, Pablitschka, Pawlowitz, Sakschen, Sattai, Schedowitz, Sebitsch, Siertsch, Tacha, Töschen, Tuhan, Tuhanzl, Vazacka, Wellhütte, Widim, Wiska, Wobern, Woken, Wolesschno, Wrchhaben, Zdiar, Zittnai i częściowo Zolldorf) oraz części powiatów Leitmeritz (Gemeinden Aujezd, Brotzen, Cakowitz, Chudolas, Jeschowitz, Kochowitz, Kreschow, Liboch, Malschen, Mastirowitz, Medonost, Moschnitz, Poceplitz, Radaun, Schelesen, Schnedowitz, Schwarzenitz, Strachel, Stratschen, Strizowitz, Sukorad, Tupadl, Wallach, Webrutz, Weleschitz i Zebus). Powiat ten objął 73 gminy.

Mnichovo Hradiště i Něm. Jablonné zostały przemianowane na Münchengrätz i Deutsch Gabel, a siedzibą powiatu stał się Deutsch Gabel. Okręgami sądowymi zostały Deutsch Gabel i Zwickau, dla Münchengrätz były to Münchengrätz i Weißwasser, powiat ten objął 64 gminy.

³⁴³*Gemeindeverzeichnis Großdeutsches...*, s. 382 i n.

³⁴⁴*Gemeindeverzeichnis Sudetendeutschland...*, s. 190 i n.

Przykład powiatu Leitmeritz pokazuje, jak zmieniała się populacja przed i po zajęciu Kraju Sudetów. W roku 1930 mieszkało tam aż 91 594 osób. Dziewięć lat później, po aneksji tych terenów przez III Rzeszę, populacja zmniejszyła się o ponad trzydzieści tysięcy (do 60 724)³⁴⁵. Na 157 gmin, tylko w 5 proc. z nich liczba populacji nieznacznie się zwiększyła. W pozostałych drastycznie spadła lub pozostała bez zmian. Był to efekt nazistowskiej polityki ujednociania, która powodowała masowe przesiedlenia, ucieczki mieszkańców na inne tereny (np. Protektorat Czech i Moraw) czy też zbrodniczych działań SS.

Okręg *Böhmisch Leipa* w 1930 roku liczył 70 065 ludności, by w 1939 roku spaść do liczby 48 319. Podobnie jak we wcześniej wspomnianym Leitmeritz, tylko w kilku na 59 gmin liczba ludności pozostała na tym samym poziomie³⁴⁶.

Powiat Lanškroun został przemianowany na Landskron, w tym samym mieście znajdowała się również siedziba administracji. Okręg administracyjny obejmował 43 gminy. Do Landskron dołączono gminę Lußdorf z powiatu Hohenstadt.

W tym samym czasie również nazwę miasta Liberec zmieniono na Reichenberg. Do miasta dołączone zostały wsie Alt Harz, Old Paul, Franz, Johannesthal, New Paul, Lower Hanichen, Upper Rosenthal, Röchlitz, Rosenthal i Ruppersdorf.

Mapy archiwalne Liberca (później Reichenberg) z lat 1938-1945 jednoznacznie wskazują, iż do końca II wojny światowej miało miejsce wyraźne poszerzenie granic miasta o nowe tereny (Rochlice, Růžodol, Starý Harcov, Františkov)³⁴⁷. W miarę powiększania się terytorium stolicy *Sudetenlandu*³⁴⁸, rosła liczba ludności tam zamieszkującej (co było ewenementem w skali całego okręgu, w którym populacja z roku na rok spadała) – od około

³⁴⁵ *Statistik des Deutschen Reichs. Band 456: Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich*, Berlin 1939, Teil II: Sudetendeutsche Gebiete und Memelland, s. 154 i n.

³⁴⁶ Więcej [w:] M. Rademacher, *Handbuch der NSDAP - Gaue 1928-1945. Die Amtsträger der NSDAP und ihrer Organisationen auf Gau und Kreisebene in Deutschland und Österreich sowie in den Reichsgauen Danzig-Westpreußen, Sudetenland und Wartheland*, Norderstedt 2000, s. 188.

³⁴⁷ *Stadtplan von Reichenberg (cz. Liberec), Státní okresní archiv Liberec (Mapy města), Státní okresní archiv Liberec*.

³⁴⁸ Więcej [w:] M. Rademacher, *Handbuch der NSDAP ...*, s. 98.

38 500 tysięcy w 1930 roku do niemal 57 000 tysięcy mieszkańców w roku 1945. Tendencja spadkowa była widoczna w całej prowincji, jak i na pozostałych zaanektowanych terytoriach.

Zauważyć można, że ujednoczenie administracji, również na terenach sudeckich, było dla Niemców niezwykle istotne. Całkowita i pilna chęć „zintegrowania” dwóch porządków ustrojowo-prawnych była widoczna zwłaszcza w wydawanych i umieszczanych w Dzienniku Rzeszy przepisach, właśnie w okresie aneksji badanych terenów, począwszy od roku 1938.

W związku z tym zadbano, by ujednoczanie i stosowanie prawa przebiegało w sposób jak najmniej problematyczny i sprawny. Do maja 1939 roku do *Sudetenlandu* oddelegowano aż 568 urzędników państwowych, aby czuwali nad stosowaniem prawa Rzeszy oraz stopniowym ujednoczeniem ustawodawstwa na tym terenie³⁴⁹. Co ciekawe, do dawnej Austrii w tym samym czasie trafiło 123 urzędników służby cywilnej, zobowiązanych do wykonywania zadań państwa w urzędach administracji rządowej³⁵⁰. W Sudetach byli to urzędnicy także spoza korpusu, zarówno ci na wysokich, jak i niskich stanowiskach³⁵¹. Różnica w ilości oddelegowanych urzędników wynikała przede wszystkim z różnic kulturowych oraz tego, iż prawo czeskie znacząco odbiegało od niemieckiej myśli prawnej. Większość urzędników trafiających do *Sudetenlandu* musiała także zmierzyć się z barierą językową, co nie było problemem na terenie Austrii. Wobec powyższego, jasna wydaje się tak duża dysproporcja w ilości oddelegowanych pracowników.

W liście z dnia 20 czerwca 1939 roku skierowanym przez W. Fricka Ministra Spraw Wewnętrznych Rzeszy do wyższych wojskowych III Rzeszy wskazano, iż cały personel zajmujący wyższe stanowiska kierownicze, a szczególnie osoby związane z funkcjami politycznymi, musi zostać zmieniony. W większości przypadków wyżsi urzędnicy w Kraju Sudetów byli Czechami, co powodowało, iż zgodnie z linią państwa, nie nadawali się na tak ważne posady i musieli zostać zastąpieni osobami ze „starej Rzeszy”. Warto wskazać, że zmiany te miały dotyczyć również policji. Co ważne, urzędnicy ze „starej Rzeszy”

³⁴⁹ R. Lerche., *Das deutsche Strafrecht im Reichsgau Sudetenland und im Protektorat Böhmen und Mähren nebst Ergänzungsband Oktober 1940 bis November 1941.*, Prag, Berlin, Leipzig 1940-1941, s. 200-218.

³⁵⁰ BAB Reichsinnenministerium, R 1501 nr 5396 / R 18 nr 396, s. 143.

³⁵¹ *Ibidem.*

pracujący na obszarze *Sudetenlandu* podlegali jedynie prawu wprowadzanemu przez III Rzeszę, ustawodawstwo czeskie nie było dla nich właściwe³⁵².

Powyższe przykłady wskazują też, że wymiany kadr w urzędach przebiegały bardzo dynamicznie³⁵³. Liczba urzędników państwowych administracji centralnej oraz wewnętrznej, tzw. „starej Rzeszy”, którzy zostali oddelegowani do Austrii oraz *Sudetenlandu* do dnia 15 maja 1939 roku, robi imponujące wrażenie³⁵⁴.

W październiku 1938 roku 60,75 proc. Czechów przyjęło obywatelstwo niemieckie, aby pozostać na zamieszkanym przez siebie terenie. Ci, którzy nie chcieli żyć pod rządami III Rzeszy, zostali przesiedleni do utworzonego później (od marca 1939 roku) Protektoratu Czech i Moraw³⁵⁵.

Wszelkie kwestie dotyczące obywatelstwa oraz tzw. prawa opcji zostały szczegółowo uregulowane w Traktacie między Rzeszą Niemiecką a Republiką Czechosłowacką w sprawie narodowości i kwestii okupacyjnych z dnia 20 listopada 1938 roku³⁵⁶. Czechosłowacy mieszkający w gminie włączonej do Rzeszy Niemieckiej nabywali obywatelstwo z mocą wsteczną, tj. od dnia 10 października 1938 roku. Natomiast osoby, które znajdowały się poza terytorium Czechosłowacji w dniu 10 października 1938, również otrzymywały obywatelstwo Rzeszy z datą jak powyżej. Było to powiązane z jednoczesną utratą obywatelstwa Czechosłowacji.

Rzesza formalnie pozostawiła jednak swoim obywatelom oraz osobom nieposiadającym obywatelstwa niemieckiego, a zamieszkującym na zaanektowanym terenie, prawo wyboru. Osoby spełniające kryteria wskazane w § 1 traktatu mogły wybrać obywatelstwo czechosłowackie zamiast niemieckiego do dnia 29 marca 1939 roku. Zgodnie przepisem w § 4 obywatele niemieccy mogli wybrać obywatelstwo Czechosłowacji również do 29 marca 1939 roku. Oba terminy zostały przedłużone do 30 czerwca na mocy tzw.

³⁵² BAB Reichkanzlei, R 43 II nr 1358a, s. 166.

³⁵³ *Österreich hat 123 Beamte und 568 Geburten Beamte im Süden.*, zob. BAB Reichsinnenministerium R 1501 Nr. 5396 /alt. R 18 Nr. 396, s. 143.

³⁵⁴ Zob. H. Ostendorf, *Dokumentation des NS-Strafrechts.*, Baden-Baden 2000, Tabelle, s. 20.

³⁵⁵ *Deutsche Politik im Protektorat Böhmen und Mähren unter Reinhard Heydrich, 1941–42*, ed. Miroslav Kárný et al. Berlin 1997., s. 170-230.

³⁵⁶ *Vertrag zwischen dem Deutschen Reich und der Tschechoslowakischen Republik über Staatsangehörigkeits- und Optionsfragen vom 20.11.1938* (RGBl, I., 1938, s. 896.).

umowy dodatkowej z dnia 4 marca 1939 roku w sprawie Traktatu o obywatelstwie i opcjach zawartego w dniu 20 listopada 1938 roku między Rzeszą Niemiecką a Republiką Czechosłowacką³⁵⁷. Przepisy te sformułowane zostały w sposób bardzo łagodny, co kłóciło się jednak z późniejszą praktyką stosowaną przez III Rzeszę na kolejno anektowanych terenach. Dotyczyło to między innymi przesiedleń, masowych wywłaszczeń i konfiskowania majątków (również wartościowych ruchomości, np. biżuterii czy papierów wartościowych).

Zmiany w prawie, które pojawiły się razem ze zmianami terytorialnymi, tworzyły chaos prawny, kiedy w momencie połączenia okazywało się, że na danym terenie obowiązują dwa porządki prawne. Brakowało kompleksowego ustawodawstwa przejściowego, określającego pierwszeństwo danego porządku lub charakteru spraw, podlegającego zawsze konkretnemu prawu.

Jednym z pierwszych aktów prawnych traktujących o administracji *Sudetenlandu* był dekret *Führera* dotyczący administracji sudeckich terytoriów niemieckich, obowiązujący od

1 października 1938 roku³⁵⁸. Po zaprzestaniu sprawowania władzy przez głównego dowódcę armii Rzeszy władzę nad anektowanym terenem przejął *Reichskommissar*, ogłoszony jako zastępca Hitlera. Namiestnik ten sprawował kontrolę nad szeroko pojętą administracją – zarówno rządową, jak i samorządową. Jego działania oparte były na instrukcjach udzielanych przez poszczególnych ministrów Rzeszy (zawsze z uwzględnieniem ministra spraw wewnętrznych) – dotyczyło to zarówno struktury politycznej, jak i administracyjnej. Był on upoważniony do wydawania poleceń poszczególnym instytucjom państwowym oraz wszelkim organizacjom podlegającym prawu publicznemu. Sprawowanie nadzoru nad organizacją partyjną oraz możliwość wydawania poleceń pozwalało na stałą i rzetelną kontrolę tego, co dzieje się w całym okręgu – zarówno jeśli chodzi o nastroje społeczne, jak i przebieg wcielania i ujednolicania narzuconego przez Rzeszę porządku.

Jednym z ważniejszych przepisów wskazanych w dekreście było określenie, iż obowiązujące w momencie aneksji prawo jest ważne, o ile nie jest sprzeczne z prawem

³⁵⁷ *Zusatzvereinbarung vom 4. 3. 1939 zu dem am 20. November 1938 zwischen dem Deutschen Reich und der Tschecho-Slowakischen Republik abgeschlossenen Vertrag über Staatsangehörigkeits- und Optionsfragen.*

³⁵⁸ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der sudetendeutschen Gebiete vom 1. Oktober 1938, (RGBl. I. s. 780).*

Rzeszy. W przypadku sprzeczności lub w razie braku jakiegokolwiek regulacji, obowiązywało właściwe prawo niemieckie. Jednakże, w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych Rzeszy oraz innym właściwym ministrem, komisarz mógł zmienić obowiązujące przepisy i wprowadzić nowe w drodze dekretu.

Kierunek, zakres zmian oraz sposób wprowadzania prawa lub zmiany prawa na terenie *Sudetenlandu* w głównej mierze kształtował minister spraw wewnętrznych Rzeszy. Wszelkie zmiany były z nim konsultowane, a działanie bez jego aprobaty było wręcz niemożliwe. Przepisy ustawowe i wykonawcze niezbędne do wdrożenia oraz uzupełnienia przedmiotowego dekretu były wydawane właśnie przez tego ministra. Przepisy powyższe obowiązywały aż do wydania *Sudetengaugesetz* - o czym szczegółowo w dalszej części pracy.

Wspólne regulacje nie były odbierane jednoznacznie i wzbudzały kontrowersje. Dla przykładu należy zaznaczyć, że na powagę sytuacji, która zaistniała w związku z przeprowadzaną transformacją ustrojową, wielokrotnie zwracał uwagę Minister Sprawiedliwości III Rzeszy Franz Gürtner. Jak wynika z pisma³⁵⁹ z 20 października 1938 roku do władz Rzeszy, podnosił on, że wprowadzenie jednolitej reformy dla wszystkich obszarów, a w szczególności – jak wskazuje w dokumencie – dla terenów sudeckich, gdzie mieszkali „*Volksgenosse*” (w propagandzie nazistowskiej tak były określane osoby czystej krwi niemieckiej³⁶⁰), jest ryzykowne. Aby uniknąć niekonsekwencji prawnych, sugerował w pierwszej kolejności stosowanie prawa karnego austriackiego, o ile nie wprowadzono w danej kwestii regulacji niemieckich. Interwencja Gürtnera wpłynęła na dosyć szybką próbę rozwiązania tych rozbieżności prawnych. W dniu 16 stycznia 1939 roku zostało wydane rozporządzenie w sprawie wprowadzenia niemieckiego prawa karnego, niemieckiej konstytucji sądowej i innych ustaw na niemieckich terytoriach sudeckich³⁶¹. Istotnym punktem tejże regulacji jest art. 4 wskazujący, że przepisy prawa karnego obowiązujące na niemieckich terenach sudeckich przed ich połączeniem z Rzeszą pozostają w mocy, a w

³⁵⁹ Dokument Ministerstwa Sprawiedliwości BAB Reichsjustizministerium R 3001 / alt. R 22, Nr. 855, s. 139., Zob. B. Hartl, *Das nationalsozialistische Willensstrafrecht (Berliner Beiträge zur Rechtswissenschaft, bd. 4)*, Berlin 2000, s. 277.

³⁶⁰ D. Majer, *Fremdvölkische im Dritten Reich, Boppard am Rhein (drugie Majer Diemut, Justiz und Polizei im Dritten Reich)* [w:] *Recht und Justiz im Dritten Reich, Herausgegeben von R. Dreier und W. Sellert*, Frankfurt/Main 1989, s. 136-140.

³⁶¹ *Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts, der deutschen Gerichts-verfassung und anderer Gesetze in den sudetendeutschen Gebieten* (RGBl. I, s. 38-42).

przypadkach szczególnych stosowane są przepisy kodeksu karnego Rzeszy. Rozporządzenie to obowiązywało na terenach sudeckich, ale nie odnosiło się do terenów Dolnej i Górnej Austrii (jak już wcześniej wskazano, część terytoriów byłej Czechosłowacji nie pozostało w *Sudetenlandzie*, ale włączono je do krajów Austrii lub Bawarii). Stykanie kilku porządków prawnych ze sobą, a w związku z tym wydawanie szeregu stosownych terytorialnych przepisów i swoiste „manewrowanie” nowymi normami prawnymi, powodowało liczne niejasności legislacyjne.

W czasie reformy rozpoczętej jeszcze przed rokiem 1938 i trwającej praktycznie do końca wojny możemy zauważyć, że szczegółowe rozwiązania prawno-organizacyjne regulowały nazbyt kazuistycznie poszczególne obszary życia. W Kraju Sudeckim, tak jak i w Austrii po *Anschlussie*, widać istotne mankamenty prawne podczas wprowadzania przez państwo hitlerowskie poszczególnych przeobrażeń ustrojowo-prawnych.

W jednym ze źródeł - którym jest list sekretarza stanu ministerstwa spraw wewnętrznych³⁶² do głównych władz Rzeszy z dnia 19 kwietnia 1939 roku - dotyczącym ustawy o strukturze niemieckich terytoriów sudeckich³⁶³, można przeczytać, że w przypadku obszarów, które nie zostały włączone do byłych ziem austriackich, tj. *Niederdonau* i *Oberdonau*, w myśl ustawy o podziale niemieckich terytoriów sudeckich z dnia 25 marca 1939 roku, przepisy niemieckie obowiązujące tylko w wyjątkowych przypadkach przestaną mieć moc prawną. Jeżeli zatem nie uda się uregulować niektórych kwestii, to namiestnik właściwego okręgu lub minister będzie wydawał stosowny akt prawny mający na celu usankcjonowanie danego stanu faktycznego. Dokument ten pokazuje, iż władarze niemieccy chcieli mieć pełną władzę – patrząc szeroko nad systemem prawno-organizacyjnym danego kraju, jak również wszystkich jego terenów.

Powyższe zagadnienie jest wielowymiarowe i wiąże się z szeregiem innych bolączek natury administracyjno-prawnej, na które zwraca uwagę Wilhelm Stuckart³⁶⁴, sekretarz stanu

³⁶² Pismo ministra Hansa Pfundtnera do Kancelarii Rzeszy: BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353c, s.78.

³⁶³ *Gesetz über die Gliederung der sudetendeutschen Gebiete vom 25. März 1939* (RGBl. I, s. 745-746 / GBldLÖ. 523 / 1939).

³⁶⁴ Pismo Stuckarta do Kancelarii Rzeszy z 25 kwietnia 1939 r.: BAB Reichsinnenministerium R 1501 nr 5396/ alt. R 18 nr. 396, s. 141., Por. Pismo Göringa: (BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1357, s 1-2), cyt. „*Die Arisierung der Wirtschaftsbetriebe wird in Österreich voraus-sichtlich in noch größerem Umfang nötig werden als im alten Reich*“.

w ministerstwie spraw wewnętrznych w piśmie do Kancelarii Rzeszy z 25 kwietnia 1939 roku.

Należy wskazać w tym miejscu, że akty prawne, które odnosiły się do regulacji ustrojowo-prawnych, takich jak np. ustawa o podziale terytoriów sudeckich³⁶⁵ lub dekret o wprowadzeniu dawnego austriackiego prawa federalnego zintegrowanych z Rzeszą ziem Dolnej i Górnej Austrii, stwarzały problemy z pierwszeństwem stosowania konkretnego porządku prawnego³⁶⁶. Od 1 lipca 1939 roku właściwy minister Rzeszy w razie potrzeby zobowiązany był do wydania stosownego rozporządzenia lub innych rozwiązań prawnych, które uregulowałyby zaistniały problem.

Stuckart w powyższym dokumencie podnosi również problem związany z sytuacją, w której w wyniku zmian przepisów prawnych po uchyleniu jednego z nich nowa regulacja wprowadzana jest w odstępie czasowym. Zaistniała okoliczność obowiązywania kilku porządków prawnych na niektórych obszarach Austrii i *Sudetenlandu* po wprowadzeniu ustaw *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz*³⁶⁷ nie stwarzała jasności co do stosowania konkretnych regulacji. Właściwy minister Rzeszy lub gubernatorzy byli zaś upoważnieni do wprowadzenia tzw. prawa prowincji, czyli wydawania aktów prawa miejscowego, w przypadku zaistniałej niejasności prawnej.

Państwo hitlerowskie chciało wprowadzić na całym terenie jednolite normy prawne, jednak nie było to od razu możliwe, na co wskazuje w liście minister. Podnosił on również, iż landraci też dostrzegali ten problem. Twierdzili oni, że zaistniałe niejasności prawne, a w konsekwencji brak uregulowania kluczowych zagadnień, są bardzo widoczne. Dla rozwiązania tego problemu zdecydowano się wprowadzić drogą rozporządzenia ustawę federalną³⁶⁸ (zgodnie z § 4 ust. 1 ustawy o podziale sudeckich terytoriów niemieckich).

³⁶⁵ Ciekawa notatka z informacją od Hitlera dot. tej kwestii: *Aktenvermerk vom 31. März 1938*, [w:] BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353, s. 114., tamże, s. 120 oraz s. 126., cyt. „*Hier wird zusätzlich noch auf die mögliche Ungültigkeit der österreichischen Bundesverfassung vom 30. April 1934 hingewiesen, auf deren Bestimmung über außerordentliche Maßnahmen im Bereich der Verfassung sich bis-her das Gesetzgebungsrecht des Reichsstatthalters in Österreich stützen konnte*”.

³⁶⁶ B.Rüthers., *Die Unbegrenzte Auslegung*, [w:] Davy, Ulrike (red.): *Nationalsozialismus und Recht. Rechtssetzung und Rechtswissenschaft in Österreich unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*, Wien 1990, s. 7–37.

³⁶⁷ Należy pamiętać, że niektóre prowincje zostały połączone, jak omawiany przypadek Dolnej i Górnej Austrii.

³⁶⁸ *Gesetzes über die Gliederung der sudetendeutschen Gebiete vom 25. März 1939* (RGBl. I, s. 653).

Wskazywał dalej, iż lepiej sformułować skomplikowany i niejasny przepis przejściowy, niż utrzymywać brak regulacji odnoszącej się do konkretnego przypadku i nie móc ujednoczyć prawnie poszczególnych terenów.

Powyższe dane dowodzą, że wcielenie danego terenu oraz idąca za nim całościowa zmiana ustrojowo-prawna powodowała ogromny „chaos” w całej strukturze prawno-organizacyjnej danego terytorium.

Pamiętajmy przy tym, że z terytorium Czechosłowacji wydzielono trzy obszary – Protektorat, Kraj Sudecki i tereny Republiki Słowackiej. W konsekwencji zróżnicowanie ustrojowo-prawne było znaczne. Wprowadzenie poszczególnych aktów normatywnych czy to ustaw, dekretów lub innych aktów prawa miejscowego powodowało „mieszanie” przepisów i problem w odnalezieniu odpowiedzi na pytanie, który porządek prawny w danej sytuacji należy stosować.

Można generalnie uznać, iż polityka ujednoczania obejmowała wszystkie rejony danego terenu. Poszczególne mniejszości narodowe, jeżeli znajdowały się w obrębie zachodzących zmian, zostały wchłonięte, jak i pozbawione wszelkich praw. Następowo stopniowe „oczyszczanie” państwa z osób pochodzenia innej narodowości, zgodnie z polityką rasową Rzeszy³⁶⁹. Przebieg tych zmian jest bardzo interesującą materią, również ze względu na jego administracyjny aspekt, ta problematyka nie stanowi jednak przedmiotu niniejszej rozprawy.

3.3. Ustawa *Sudetengaugesetz* jako podstawa prawna zachodzących zmian ustrojowo- prawnych na zaanektowanych terenach Kraju Sudeckiego.

Podstawą prawną organizacji Kraju Sudeckiego była ustawa *Sudetengaugesetz* wydana 14 kwietnia 1939 roku (aneks 1 rozprawy). Miała ona strukturę bardzo podobną do *Ostmarkgesetz*.

Na czele okręgu stał namiestnik, a siedzibą jego urzędu było miasto Liberec (art. 1 § 2. ust. 1). Miał on uprawnienia nadzorcze w stosunku do okręgu i podległych mu instytucji (art. 1 § 2 ust. 2), podobnie jak w ustawie *Ostmarkgesetz* zgodnie z art. 1 § 2. ust. 3 nie mógł upoważnić nikogo innego do wykonywania zadań, zgodnie ze swoimi kompetencjami.

³⁶⁹ V. Zimmermann., *Die Sudetendeutschen im NS...*, s. 404-415.

Namiestnik sprawował na poziomie okręgu Rzeszy funkcję organu administracji (art. 1 § 3 ust. 1), podobnie jak w austriackiej ustawie, bez nadzoru nad wymiarem sprawiedliwości, finansami, kolejną i pocztą (art. 1 § 3. ust. 2). Mógł wydawać stosowne rozporządzenia obowiązujące na danym terenie (art. 1 § 4 ust. 1), które nie mogły być sprzeczne z prawem Rzeszy. W przypadku nieobecności namiestnika zgodnie z art. 1 § 6 zastępował go tzw. premier rządu w administracji państwowej, a w terenowej starosta krajowy.

Organami podporządkowanymi namiestnikowi byli premierzy rządów w Uściu, Karlowych Warach i Opawie. Jego polecenia były dla nich wiążące (art. 1 § 7). Administracja była z kolei podzielona na powiaty miejskie i wiejskie (art. 2 § 8 ust. 1), powiaty wiejskie były państwowymi okręgami administracyjnymi, a powiaty miejskie – jednostkami administracji terytorialnej (art. 2 § 8 ust. 2). Na poziomie powiatu administracją państwową kierował starosta (art. 2 § 9 ust. 1), w powiecie miejskim taką funkcję miał nadburmistrz, o ile dla spraw policyjnych nie było innego uregulowania (art. 2 § 10). Następnie administracją terytorialną w powiecie wiejskim kierował starosta, a organami doradczymi były rady powiatowe (art. 2 § 11 ust. 1).

Wszystkie organy władzy i inne instytucje znajdujące się na terenie okręgu dotychczas niebędące pod żadnym nadzorem państwowym w momencie wejścia w życie przedmiotowej ustawy zostały włączone do Rzeszy (art. 3 § 12 ust. 1). W przypadku braku stosownych regulacji, minister spraw wewnętrznych Rzeszy wydawał przepisy, które miały na celu wdrożenie i uzupełnienie ustawy (art. 3 § 14).

Zauważyć trzeba, że przepisy *Sudetengaugesetz* praktycznie nie różnią się od ustawy *Ostmarkgesetz*, która obowiązywała na terenie Austrii. W ustawie tej zostały zawarte wszystkie zasady i koncepcje państwa hitlerowskiego. Widoczna jest przede wszystkim zasada zarządzania centralnego w postaci namiestnika okręgu bezpośrednio nadzorowanego przez właściwego ministra, a w przypadku, gdy nie mógł on jakiejś kwestii uregulować z powodu braku kompetencji, to mógł to zrobić w każdym momencie minister do spraw wewnętrznych, zgodnie z omówionymi przepisami.

Należy zgodzić się ze stwierdzeniem Czesława Madajczyka³⁷⁰ o widocznej „luźnej” współpracy pomiędzy namiestnikiem a innymi organami. Celem tego zabiegu było jednolite kierownictwo zapewnione na drodze integracji administracji specjalnej z administracją ogólną. Namiestnik miał nadzorować przede wszystkim przebieg inkorporacji w sferze politycznej, gospodarczej i kulturalnej. Był on często szefem aparatu politycznego i kierownikiem politycznym. Co ciekawe, „ustawodawstwo Rzeszy nie było bezpośrednio stosowane w Kraju Sudeckim, o ile sprawa podlegała namiestnikowi Rzeszy, ale zyskiwało moc obowiązującą, jeżeli uznał je za obowiązujące na podległym mu terenie”³⁷¹. Inaczej mówiąc, pomimo iż namiestnik miał wskazany ustawowo zakres swoich kompetencji i nie musiał stosować bezpośrednio aktów normatywnych wydawanych przez III Rzeszę (regulujących sprawy wchodzące w obszar przyznanych mu prerogatyw) – to miał prawo podjąć decyzję o ich obowiązywaniu na zarządzanym obszarze (np. w drodze zarządzania).

Po roku 1939 następowała dalsza centralizacja i ujednoczenie administracji na terytoriach włączonych. Realizacja zasady wódzostwa na terenie okręgu Rzeszy, rejencji i powiatu wymagała zespolenia wszystkich struktur administracji oraz administracji specjalnej.

Analogicznie, jak miało to miejsce w przypadku *Ostmarkgesetz*, omawiany akt był ustawą rządu Rzeszy. Pod tą regulacją zostały złożone podpisy: Hitlera, Ministra Spraw Wewnętrznych Fricka, Hessa, Göringa, a także Ministra Finansów Rzeszy – Grafa Schwerina von Krosigka. Ostatnim z podpisanych jest szef Kancelarii Rzeszy.

3.4. Prawno-organizacyjne aspekty obowiązywania ustaw *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* – porównanie i wnioski

Porównanie ustaw *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* pozwala stwierdzić, że są one tożsame w większości przepisów. Jednymi z niewielkich różnic są nazwy własne stolic okręgów Rzeszy i jednostek podziału terytorialnego. Ustawy te stanowiły zatem ważny instrument polityki *Gleichschaltung* – ujednoczenia struktury organizacyjnej całej Rzeszy i stworzenia modelu administracji opartego na zasadzie centralizacji, wódzostwa

³⁷⁰ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, s. 64 i n.

³⁷¹ F. Neumann, *Behemot...*, s. 601 i n.

oraz jednoosobowego przywództwa. Dwie ustawy – *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz*, wchodzące w życie w tym samym czasie, stanowiły wzór dla przyszłej struktury organizacyjnej administracji Rzeszy, tzw. *Mustergau*³⁷². Ten model ustroju administracji został zastosowany w przypadku kolejnych nabytków terytorialnych Rzeszy, takich jak np. *Warthegau* (Okręg Rzeszy Kraj Warty, który miał być następnie, jak już wspomniano, wzorem dla wcielanych ziem wschodnich).

Istotą reformy administracyjno-ustrojowej w tym przypadku było formalne i całkowite zespolenie struktur administracji państwowej (namiestnik Rzeszy) i partyjnej NSDAP (*gauleiter*). Zgodnie z wodzowską zasadą organizacji państwa, wybrany namiestnik podlegał osobiście *Führerowi*.

Omawiane akty zostały wydane w tym samym dniu, tj. 14 kwietnia 1939 roku³⁷³. Ustawy rządu Rzeszy tworzące Okręg Rzeszy Kraj Sudecki oraz Marchii Wschodniej podkreślały zasadę nadrzędności prawa powszechnie obowiązującego na terenie III Rzeszy w stosunku do prawa miejscowego, obowiązującego na inkorporowanych terenach. Należy stąd wyprowadzić wniosek, że najbardziej podstawowe instytucje prawne, określające ład ustrojowy terenów wcielonych, to instytucje prawa hitlerowskich Niemiec kształtujące się od 1933 roku i formalnie obejmujące również konstytucję Republiki Weimarskiej (w rzeczywistości niestosowaną od 1933 roku)³⁷⁴.

Pierwszym etapem wprowadzenia na tych terytoriach ustroju i instytucji prawa III Rzeszy była ich inkorporacja. W przypadku Austrii jej legitymizacja nastąpiła poprzez ustawę wydaną przez kanclerza Austrii, Arthura Seyss-Inquarta, o ustanowieniu Austrii częścią Rzeszy Niemieckiej. Prawną podstawą jej wydania przez rząd była austriacka ustawa o pełnomocnictwach, nadająca rządowi Austrii (a ściśle kanclerzowi) pełnię władzy ustawodawczej. Podpisując ustawę wcielającą Austrię do Rzeszy, Hitler jako *Führer* korzystał z identycznej pełni władzy ustawodawczej, w którą wyposażała go niemiecka ustawa

³⁷² Szerzej o idei *Mustergau* S. Raßloff, *Der „Mustergau“*..., s. 80 i n., także R. Heck, M. Orzechowski, *Historia...*, s. 375.

³⁷³ Dotychczas nikt w doktrynie nie zastanawiał się, dlaczego akt ustrojowy dla terenów byłej Austrii uchwalono dopiero po pół roku.

³⁷⁴ Więcej o tym pisał E. Jäckel, *Panowanie Hitlera. Spełnienie światopoglądu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1989, s. 50 i n.

o pełnomocnictwach. Referendum przeprowadzone w Austrii po *Anschlussie*, a przewidziane w przepisach ustawy, wtórnie legalizowało inkorporację³⁷⁵ przeprowadzoną i normatywnie zadekretowaną w ustawie wydanej przez kanclerza Seyss-Inquarta.

Ustawa Seyss-Inquarta stanowiła zatem w przypadku terytoriów Austrii podstawowy akt prawa ustrojowego. Stwierdzenie, że Austria stanowi część Rzeszy Niemieckiej, oznaczało bowiem *ex lege* obowiązywanie na terytorium Austrii norm prawa ustrojowego III Rzeszy. Ustawa *Ostmarkgesetz* z punktu widzenia formalnego miała więc charakter wtórny w stosunku do ustawy A. Seyss-Inquarta z dnia 13 kwietnia 1938 roku stwierdzającej, że Austria jest krajem Rzeszy (*Österreich ist ein Land des Deutschen Reiches*).

W przypadku wcielenia terenów Czechosłowacji do Rzeszy nie istniał akt prawa w postaci ustawy czy referendum o wiążącym charakterze, legalizujący wkroczenie *Wehrmachtu* na obszar Kraju Sudetów. Nie można uznać ustaleń poczynionych podczas konferencji w Monachium za wiążące – przynajmniej w świetle prawa międzynarodowego. Pakt ten stanowił jednak dla nazistowskich przywódców usprawiedliwienie aneksji *Sudetenlandu*.

Podobnie jak na terenach Niemiec przed 1938 rokiem, również w przypadku terytoriów włączonych do Rzeszy (terenów Austrii i rejonów sudeckich Czechosłowacji) nazistowskie władze w Berlinie dbały o zapewnienie pozornej legalności i hierarchicznego podporządkowania systemu źródeł prawa.

Katalog aktów normatywnych określających ład ustrojowy i instytucjonalny terenów wcielonych jest spójny z katalogiem aktów prawa III Rzeszy przedstawionym w rozdziale pierwszym, a mianowicie:

1. W praktyce stosowania prawa pierwsze miejsce w tym katalogu zajmowały dekrety/zarządzenia *Führera (Erlasse)*;
2. Ustawy *Reichstagu*;
3. Rozporządzenia wykonawcze ministrów Rzeszy i rozporządzenia normatywne namiestników Rzeszy;
4. Rozporządzenia uprawnionych ministrów Rzeszy oraz rozporządzenia obowiązujące z mocą ustawy będące aktami prawa miejscowego wydawane przez namiestników Rzeszy w *Ostmarku* oraz w *Sudetenlandzie*;

³⁷⁵ H. Batowski, *Rok 1938 – dwie agresje hitlerowskie*, Poznań 1985, s. 222-225.

5. Konstytucja Republiki Weimarskiej;
6. Umowy międzynarodowe;
7. Akty prawa wewnętrznego.

W przypadku okręgów Rzeszy utworzonych z terytoriów Austrii i Czechosłowacji wcielonych do Rzeszy zasadnicze znaczenie miały zarządzenia, instrukcje i polecenia służbowe oraz okólniki, a także zalecenia komisarza terenów wcielanych, a później po wejściu w życie ustaw *Sudetengaugesetz* i *Ostmarkgesetz* namiestnika danego okręgu Rzeszy (okręgów tworzących *Ostmark* albo *Sudetenland*). Do tej kategorii aktów prawa należały również zarządzenia, instrukcje, okólniki i polecenia ministrów oraz szefów organów i służb administracji, w tym administracji specjalnej.

Porównanie sposobu aneksji dokonanej w przypadku Austrii i *Sudetenlandu* pozwala wyodrębnić zarówno szereg podobieństw, jak i różnic w procedurze legalizacji aneksji i inkorporacji. Wynikały one przede wszystkim z przyczyn etnicznych i historycznych.

Legalizacja obu aneksji odwoływała się zatem do instytucji referendum, ustaw rządu Rzeszy i Austrii oraz aktów prawa międzynarodowego. Pozainstytucjonalnym czynnikiem legalizacji było odwoływanie się przez niemiecką dyplomację do zasady samostanowienia narodów.

W świetle postanowień Traktatu Wersalskiego podpisanego 28 czerwca 1919 roku (art. 80 stanowiący o istnieniu niezależnego od Niemiec państwa austriackiego i art. 37 potwierdzający przebieg granicy austriacko-niemieckiej) oraz Traktatu z Saint-Germain z 10 września 1919 roku (art. 88), jak i Traktatu z Trianon z 4 czerwca 1920 roku, niektórzy autorzy wysnuwają daleko idący wniosek o wadliwości prawnej, nieważności oraz bezskuteczności ustawy inkorporacyjnej kanclerza Seyss-Inquarta³⁷⁶. Jest to oczywiście poważny zarzut natury formalnej³⁷⁷ i należy z nim się zgodzić.

³⁷⁶ W. Dobrzycki, *Historia...*, s. 356.

³⁷⁷ Traktat wersalski w artykule 27 potwierdzał dotychczasową granicę niemiecko-austriacką, w artykule 80 nakazywał „Rzeszy uznawać i przestrzegać ściśle rozdzielności Austrii w granicach ustalonych przez Traktat zawarty między tym Państwem i Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi. Niemcy uznają, że ta rozdzielność może być zmieniona jedynie tylko za zgodą Rady Ligi Narodów”. Artykuł 88 Traktatu zakazywał Austrii rezygnować z niepodległości bez zezwolenia Rady Ligi Narodów, zobowiązując to państwo do powstrzymania się od wszelkich działań, które mogłyby bezpośrednio lub pośrednio za pomocą jakichkolwiek środków zagrozić jego niepodległości.

Reasumując, działania Niemiec o charakterze ustawowym i prawno-międzynarodowym, a także organizowane referenda świadczyły o przywiązywaniu znaczenia przez polityków III Rzeszy do legalizacji aneksji i inkorporacji. Była to jednak legalność pozorna.

Instrumentalizacja prawa i wszechobecność zasady celowości były podstawowymi założeniami. W przypadku wcielonych terytoriów Austrii i *Sudetenlandu* celem wprowadzanych instytucji prawnych, zarówno w zakresie prawa ustrojowego, jak i aktów prawa materialnego administracyjnego, cywilnego i karnego, było jak najszybsze zatarcie odrębności i różnic ustrojowych, kulturowych, językowych oraz historycznych tych terenów. Prawo stało się w tym przypadku narzędziem polityki *Gleichschaltung* – ujednoczenia społeczeństwa zgodnie z założeniami ideologii państwa hitlerowskiego³⁷⁸.

Piotr Majewski³⁷⁹ podkreśla, że w przypadku *Sudetenlandu* powszechnie wykorzystywano instytucje administracyjne w celu prowadzenia *Gleichschaltung*. Wiele ustaw i rozporządzeń (m.in. nowelizowany wielokrotnie kodeks karny, ustawy norymberskie, dekret *Nacht und Nebel*, rozporządzenia wydawane w procesie aryżacji i wywłaszczenia Żydów) zostało wprowadzonych na te obszary. Oznaczało to z punktu widzenia ich ustroju odrzucenie zasady równości wobec prawa, zasady ochrony praw nabytych, zasady nieretroaktywności prawa, zasady rozdziału władzy wykonawczej i sędziowskiej oraz niezawisłości sędziowskiej na rzecz całkowitej instrumentalizacji prawa i podporządkowania go woli politycznej.

Bezprecedensowy charakter miało odrzucenie zasady terytorialności prawa na obszarze *Sudetenlandu*. Sytuacja, gdy inne normy prawa obowiązują w stosunku do ludności czeskiej, a inne w stosunku do ludności niemieckiej, przy czym dotyczy to też prawa procesowego i właściwych sądów, oznacza w istocie zakwestionowanie wypracowanej w nowoczesnej Europie wyższej zasady.

Zarówno *Sudetengaugesetz*, jak i *Ostmarkgesetz*, wprowadzały zasadę wdzostwa w organizacji administracji terytoriów wcielonych Austrii i *Sudetenlandu*. Zniesiona została zasada wyboru organów administracji terenowej na poziomie rejencji, powiatów oraz okręgów (*Kreis*) odpowiadających dawnym gminom. Wszystkie organy administracji,

³⁷⁸ P. Majewski, *Niemcy Sudeccy...*, s. 406.

³⁸⁵ *Ibidem*, s. 410 i n.

prezydenci rejencji, landraci powiatów oraz komisarze i burmistrzowie obwodów urzędowych pochodzili od tego czasu z mianowania i zostali hierarchicznie podporządkowani namiestnikowi, zniesione zostały kolegialne organy terenowej administracji samorządowej pochodzące z wyborów istniejące w Austrii i Czechosłowacji na poziomie gmin, a w Austrii również na poziomie krajów związkowych³⁸⁰.

Jak stwierdza L. Krajewski w swojej analizie ustroju III Rzeszy, z formalnego punktu widzenia obowiązywanie samorządu terytorialnego jako instytucji autonomicznej wobec władzy centralnej było sprzeczne z fundamentalną zasadą ustroju III Rzeszy – zasadą wodzostwa³⁸¹. Oczywiście należy zgodzić się z tym poglądem. Zachowanie takiej formy ustrojowej miało na celu wyłącznie stworzenie pozorów państwa demokratycznego.

W przypadku terytoriów Austrii i Czechosłowacji, mających sięgające monarchii Habsburgów tradycje samorządności i istnienia kolegialnych organów stanowiących na szczeblu rady gminy i sejmiku krajowego, zniesienie samorządu oznaczało rezygnację z zasady wybieralności na rzecz zasady mianowania.

W zakresie ładu ustrojowego ustawy *Ostmarkgesetz* oraz *Sudetengaugesetz* implementowały na wcielonych terytoriach zasady centralizacji, koncentracji i hierarchicznego podporządkowania organów administracji. Realizacja zasady wodzostwa (*Führerprinzip*), której podporządkowany został system prawa III Rzeszy na włączonych do niej terytoriach, wymagała istnienia wyłącznie jednoosobowych organów władzy, hierarchicznie podporządkowanych i łączących władzę wykonawczą, a także ustawodawczą (namiestnik Rzeszy). Na szczeblu gminnym ostateczne zniesienie instytucji samorządowych i zastąpienie ich organami scentralizowanego zarządzania w postaci komisarzy urzędowych dokonało się w rezultacie przyjęcia niemieckiej ustawy gminnej z 1935 roku oraz rozporządzenia z 21 grudnia 1939 roku³⁸². Obwody urzędowe (*Amtsbezirke*) zastąpiły dawne gminy. Na ich czele stał komisarz-pełnomocnik mianowany przez namiestnika Rzeszy w danym okręgu. Komisarz ten mógł mianować wójtów i burmistrzów na terenach jednostek terytorialnych odpowiadających dawnym gminom. Oznaczało to zakończenie budowy

³⁸⁰ J. Bergchausen, *Czesi i Słowacy w polityce niemieckiej w latach 1938-1945*, [w:] *Materiały z sesji naukowej w dniach 3 i 4 maja 1973 roku: Ruch oporu w Polsce południowej na tle sytuacji w okupowanych przez Niemcy krajach Europy Środkowej*, Kraków 1973, s. 4 i n.

³⁸¹ L. Krajewski, *Podstawy...*, s. 37.

³⁸² *Verordnung über den Ladenschluß vom 21. Dezember 1939* (RGBl. I, s. 2471).

struktury administracji, w której zniesione zostały zasady kolegalności, decentralizacji, samorządności i pluralizmu politycznego.

Struktura administracji publicznej na terytoriach wcielonych, wypracowana przez nazistów w Kraju Sudeckim, miała duże znaczenie dla ukształtowania się porządku ustrojowo-organizacyjnego przyszłych nabytków terytorialnych III Rzeszy (Kłajpedy, Wolnego Miasta Gdańska oraz terytoriów II RP bezpośrednio włączonych do państwa hitlerowskiego).

Model, którego poligonem doświadczalnym stał się *Sudetenland*, był w procesie ekspansji terytorialnej III Rzeszy stosowany w przypadku właśnie terytoriów polskich włączonych bezpośrednio. Zastosowano tu wypróbowaną w *Sudetenlandzie i Ostmarku* instytucję *Reichsgau*, tworząc np. *Reichsgau Posen*, a od 1940 roku *Warthegau* (Okręg Rzeszy Poznań, po 1940 roku Okręg Warty) podzielony na trzy rejencje oraz *Reichsgau Westpreußen* (Okręg Rzeszy Prusy Zachodnie z Gdańskiem) również podzielony na trzy rejencje. Rejencje były podzielone na powiaty – *Kreise* (wśród których wyróżniano powiaty wiejskie – *Landkreise* i miejskie – *Stadtkreise*). Na ich czele, analogicznie do *Sudetenlandu i Ostmarku*, stał starosta powiatowy – *Landrat* (nazywany również *Oberlandratem*)³⁸³.

Instytucja samorządu terytorialnego zastępowana była instytucją samorządu niemieckiego, który wprowadzano na terytoriach włączonych rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych z 21 grudnia 1939 roku³⁸⁴. Na mocy przepisów tego aktu namiestnicy okręgów Rzeszy (*Reichsgaue*) ustanawiali organizację samorządową w powiatach (*Kreise*), w których zamieszkiwała dostateczna liczba Niemców oraz *volksdeutschów* i *reichsdeutschów*. Okręg Rzeszy Kraj Sudecki i Okręg Rzeszy Marchia Wschodnia były dobrym polem doświadczalnym wprowadzania samorządu partyjno-niemieckiego w miejsce dawnego samorządu terytorialnego. Partia zgodnie z zasadą wodzostwa dbała jednak o skupienie kompetencji w ręku namiestnika na szczeblu rejencji *Oberpräsident*, *Kreis*, *Landrata* oraz na szczeblu dawnej gminy/dzielnicy burmistrza-pełnomocnika NSDAP.

Konstytucje Austrii i Czechosłowacji z 1920 roku uznały zasadę suwerenności narodu, a także zasadę trójpodziału władzy za niezbywalne pryncypia. Zasady te po inkorporacji do III Rzeszy zostały zastąpione przez stosowanie typowych dla ochlokracji i populizmu form

³⁸³ M. Broszat., *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*, Stuttgart 1961, s. 65 i n.

³⁸⁴ *Verordnung über den Ladenschluß vom 21. Dezember 1939* (RGBl. I, s. 2471).

społecznej ekspresji oraz stworzenie instytucji o charakterze fasadowym, które okazały się karykaturą kolegialnych organów uchwałodawczych.

W przypadku ustroju wcielonych terenów Austrii i *Sudetenlandu* trudno mówić o zachowaniu nawet pozorów trójpodziału władzy. Skupienie władzy wykonawczej i prawodawczej (stanowienie lokalnych aktów prawa obowiązującego powszechnie) w ręku namiestnika (*Reichsstatthaltera*) wskazuje na centralizację władzy państwowej. *Reichstag* funkcjonował nie jako pozorny nawet organ władzy ustawodawczej, lecz jedynie jako instytucja fasadowa. Analogicznie fasadowymi organami nieposiadającymi żadnych realnych uprawnień uchwałodawczych były powołane na mocy *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* rady okręgu Rzeszy (*Gaurate*).

Na terenach wcielonych Austrii i *Sudetenlandu* pozostawiono w zasadzie niezmienną strukturę organizacyjną sądów powszechnych. Podporządkowano je Trybunałowi Rzeszy w Lipsku jako sądowi najwyższemu kasacyjnemu, a w zakresie nadzoru ministrowi sprawiedliwości w Berlinie.

Nowy ustrój i nowa struktura organizacyjna administracji na terenach wcielonych wiązała się z całkowitą eliminacją kolegialnych organów władzy o charakterze uchwałodawczym, rozbudowanych i mających duże znaczenie zarówno w monarchii habsburskiej, jak i Czechosłowacji w latach 1919-1939 oraz Austrii w latach 1919-1938³⁸⁵. Zasada wodzostwa mogła być w pełni realizowana jedynie w systemie jednoosobowych organów władzy tworzących w pełni scentralizowaną hierarchię, poczynając od *Führera*, a na burmistrzu obwodu urzędowego kończąc.

Jedynie organy kolegialne przewidziane w *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* w postaci rad okręgu Rzeszy (*Gaurate*) czy pewnych rad na poziomie powiatu i obwodu urzędowego (dawnej gminy) były organami wyłącznie doradczymi, a w istocie miały one charakter czysto fasadowy. Członkostwo w nich wynikało z nominacji (*de facto* partyjnej), a nie było wynikiem aktu wyborczego³⁸⁶.

³⁸⁵ Zob. szerzej: H. Izdebski, *Historia administracji*, wyd. 5, Warszawa 2001, s. 55 i n.

³⁸⁶ D. Majer, *Non-Germans under the Third Reich. The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland, 1939-1945*, Lubbock 2003, s. 202.

Podsumowanie

Na podstawie analizy przedstawionych materiałów należy stwierdzić, że aneksja *Sudetenlandu* dokonała się w odmienny sposób niż miało to miejsce w przypadku Austrii (m.in. nie zostało tam przeprowadzone referendum).

Przeprowadzona na terenach *Sudetenlandu* reforma ustrojowo-prawna i wszelkie zmiany w podziale administracyjnym były bardzo podobne do tych w Austrii, miały prowadzić do tego samego celu, czyli pełnego podporządkowania państwu hitlerowskiemu. Rozwiązania legislacyjne miały szczegółowo regulować różne obszary życia, jednakże głównie z powodu tempa wprowadzanych zmian zdarzały się luki prawne i problemy interpretacyjne.

Osobnym problemem było stosowanie różnych systemów prawa w zależności od narodowości ludności, co oprócz dyskryminacji powodowało problem natury prawnej. Co więcej, na niektórych terenach występowały różne porządki prawne, co też starano się uregulować w drodze kolejnych aktów prawnych. W takiej sytuacji często powstawał problem istnienia w tym samym czasie kilku obowiązujących norm regulujących daną kwestię. Jednocześnie bardzo często zapomniano o uchyleniu poprzednich przepisów.

Analiza porównawcza najważniejszych dla aneksji ustaw *Ostmarkgesetz* i *Sudetengaugesetz* pozwala zauważyć bardzo duże podobieństwo przepisów obu ustaw. Stanowiły one ważny instrument polityki ujednoczenia struktury organizacyjnej całej Rzeszy i stworzenia modelu administracji opartego na centralizacji i jednoosobowego przywództwa.

Rozdział IV

Reforma wymiaru sprawiedliwości III Rzeszy na zaanektowanych terenach Austrii i Kraju Sudetów jako narzędzie transformacji ustrojowo-prawnej

4.1. Zagadnienia wprowadzające – wymiar sprawiedliwości oraz struktura sądownictwa w III Rzeszy

W rozdziałach wcześniejszych wskazano na problematykę reformy sądowniczej i kwestii z nią związanych jako ważnego składnika zmian ustrojowo-prawnych dokonywanych na wcielonych terytoriach Austrii i Kraju Sudetów. Problematyce tej warto przyrzeć się bliżej, gdyż to właśnie reforma wymiaru sprawiedliwości szczególnie oddaje charakter wprowadzanych rozwiązań prawnych na opisywanych w pracy terenach.

Oczywiście nie da się wykazać wszystkich konsekwencji, które badana transformacja za sobą niosła, jednak skupienie się na szczegółowych przypadkach pozwala oddać istotę jej najbardziej interesujących aspektów, czyli zmian w jurysdykcji sądowej, a także szerokiej struktury instytucjonalnej (również zmian kadrowych), ze wskazaniem na istotne reformy prawa procesowego, które były z nią związane.

Już na wstępie rozważań warto przytoczyć słowa Władysława Woltera³⁸⁷, że „(...) obecnie zbliżająca się reforma posiada materiał niepomiernie węższy (...) niemal cały tkwiący w podstawowych dziełach ogólnej doktryny nacjonalistyczno-socjalistycznej”. Autor miał tu na myśli reformę prawa karnego, która w istocie była związana z przeobrażeniami wymiaru sprawiedliwości. Wypowiedź ta pochodzi z 1934 roku i jej słuszność potwierdziła się w później dokonanych zmianach ustrojowych, w których doktryna państwa nazistowskiego była zawsze stawiana na pierwszym miejscu.

³⁸⁷ W. Wolter, *Zarys systemu prawa karnego. Cz. Ogólna*, t. I, Kraków 1933, s. 18 i n.

Hitler już w początkowej fazie obrał sobie za cel przeprowadzenie reformy wymiaru sprawiedliwości³⁸⁸. Odpowiedzialny był za to m.in. Generalny Pełnomocnik do Spraw Administracji. Gwarancją realizowania zamiarów ideologicznych miały być dosyć swobodnie kształtowane przez sędziów wyroki, w związku z faktem, iż ustawodawca nie jest w stanie wszystkiego przewidzieć. 1 września 1939 roku³⁸⁹ zostało wydane rozporządzenie, które reformowało ustrój sądów, upraszczało przepisy karne proceduralne oraz egzekucyjne. Celem tego rozporządzenia, jak to słusznie określił Alfred Konieczny, było przystosowanie wymiaru sprawiedliwości do „wymogów wojennego stanu wyjątkowego”³⁹⁰. Co ciekawe, propozycje zmian w organizacji wymiaru sprawiedliwości, od 1942 roku były również opracowywane przez Kancelarię Rzeszy oraz Akademię Prawa Niemieckiego. W pierwszej kolejności dotyczyły one stanowisk i funkcji sędziego, a dopiero w drugiej fazie reformy organizacyjnej³⁹¹. Wydana w dniu 29 maja 1943 roku³⁹² ustawa potwierdzała potrzebę szczegółowego dokonania reformy ustroju sądownictwa na całym terenie Rzeszy. Trybunał Norymberski określił po wojnie system prawa karnego w Rzeszy – „jako niemoralny i zbrodniczy”³⁹³.

Reformy dotknęły także adwokaturę. 24 czerwca 1941 roku³⁹⁴ zostało wprowadzone rozporządzenie, które regulowało przepisy ordynacji adwokackiej poprzez większą odpowiedzialność dyscyplinarną adwokatów, a 10 lipca 1942 roku³⁹⁵ minister sprawiedliwości Rzeszy w okólniku do wyższych władz sądowych podjął temat podporządkowania adwokatów naczelnym założeniom narodowo-socjalistycznego światopoglądu.

³⁸⁸ A. Konieczny, *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939-1945*, Warszawa-Wrocław 1972, s. 50 i n.

³⁸⁹ *Verordnung Über Massnahmen auf die Gebiete der Gerichtsverfassung und der Rechtspflege vom 1. September 1939* (RBGl. I, s. 1994).

³⁹⁰ A. Konieczny, *Pod rządami...*, s. 42.

³⁹¹ G. Amlacher, *Über die Richterreform zur Rechtsreform*, „Deutsche Justiz” 1943, s. 459 i n.

³⁹² *Verordnung zur weiteren Kraftersparnis in der Strafrechtspflege vom 29. Mai 1943* (RBGl. I, s. 346).

³⁹³ A. Konieczny, *Prawo karne Trzeciej Rzeszy – próba charakterystyki*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, nr. 366, Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi, t. 3, Wrocław 1977, s. 119.

³⁹⁴ *Verordnung zur weiteren Ergänzung der Reichs-Rechtsanwaitsordnung* (RBGl. I, s. 333).

³⁹⁵ Okólnik Thieracka do prezesów Sądu Najwyższego, Trybunału Narodowego, Wyższych Sądów Krajowych oraz Sądów Krajowych z dnia 7 IX 1942 r.

Sędziowie dostawali tzw. „listy sędziowskie” (*Richterbriefe*), które miały zawierać orzeczenia zasługujące na szczególne podkreślenie z uwagi na swój wynik lub uzasadnienie, w odniesieniu do poglądów narodowo-socjalistycznych³⁹⁶. Ustawodawstwo, na co również wskazuje Jaromir Tauchen³⁹⁷, anulowało sędziom gwarancję niezależności. Jak trafnie zauważyli Andrzej Mycielski³⁹⁸ i Karol Jonca³⁹⁹, *Führer* – przynajmniej w początkowych latach wojny - miał zatem częściowy wpływ na sądownictwo.

Należy zgodzić się z Edwardem Jędrzejewskim⁴⁰⁰, iż istotą działania judykatury, miało być wyrażanie woli *Führera*. Żadne interesy jednostki, które są sprzeczne z wolą wspólnoty narodowej (*Volksgemeinschaft*) – jak podkreślał Maunz – nie mogą być przez państwo narodowosocjalistyczne tolerowane ani chronione⁴⁰¹.

Państwo hitlerowskie przejęło system sądów ukształtowany w znacznej mierze już w XIX wieku i na początku XX wieku (w okresie II Rzeszy). Zakładał on niezawisłość sędziowską oraz silną ochronę sędziów przez państwo⁴⁰². System sądów powszechnych opierał się na sądach rejonowych/obwodowych (*Amtsgerichte*). Instancją wyższą i nadzorczą w stosunku do nich były sądy krajowe (*Landgerichte*) nadzorujące od kilku do kilkunastu sądów rejonowych. Sądem wyższej instancji w stosunku do nich był *Oberlandesgericht*, czyli Wyższy Sąd Krajowy w danym kraju związkowym. Właściwym sądem najwyższym w skali całego państwa, będącym najwyższą instancją odwoławczą oraz instytucją kasacyjną kontrolującą legalność przeprowadzanych w niższych instancjach postępowań, był *Reichsgericht*, czyli Sąd Rzeszy. Trójinstancyjne sądownictwo administracyjne wykształciło się na terenie Prus. Dwie instancje terenowe, tj. wydział obwodowy i wydział

³⁹⁶ J. Tauchen, *Princip zvláštního zákonodárství jako jeden z principů fungování státního aparátu nacistického Německa*, In *Právní a ekonomické problémy VI*, Ostrava 2008, s. 108-112.

³⁹⁷ J. Tauchen, *Personální změny v německé justici v prvních dvou letech po uchopení moci nacisty*, *Acta Historico-Iuridica Pilsnensia* 2009-2010, s. 348-349.

³⁹⁸ A. Mycielski, *Stanowisko prawne Führera na tle ustroju Niemiec współczesnych*, Warszawa 1938, s. 33.

³⁹⁹ K. Jonca, *Koncepcje narodowosocjalistycznego prawa w Trzeciej Rzeszy*, *SnFiZH III*, Wrocław 1977, s. 78.

⁴⁰⁰ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja...*, s. 175 i n.

⁴⁰¹ T. Maunz, *Das Verwaltungsrecht des nationalsozialistischen Staates*, [w:] *Deutsches Verwaltungsrecht*, München 1937, s.38 i n.

⁴⁰² P. Stalski, *Sądownictwo III Rzeszy w latach 1933-1945*, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/65437/012_Stalski_P_S%C4%85downictwo_Trzeciej_Rzeszy_w_latach_1933_1945.pdf, s. 197 [dostęp: 21.12.2017].

powiatowy, podlegały nadzorowi instancyjnemu Najwyższego Trybunału Administracyjnego w Berlinie⁴⁰³.

Jak należy zauważyć, Hitler przystąpił do zmian organizacyjnych natychmiast po objęciu rządów. 21 marca 1933 roku zostało wydane rozporządzenie wprowadzające system sądów specjalnych⁴⁰⁴ dla rejonu każdego z niemieckich sądów wyższych krajowych. Warto przyrzeć się bliżej systemowi tych sądów.

Początkowo orzekaniem w sprawach przeciwko przeciwnikom politycznym zajmowały się sądy powszechne, ale uznano je za niewystarczający sposób na eliminowanie oponentów⁴⁰⁵ i szybko wspomnianym wyżej rozporządzeniem przekazano część spraw, którymi się zajmowały, sądom specjalnym. Orzekały one w składzie trzech sędziów jako pierwsza i ostatnia instancja w obrębie nadanych im jurysdykcji. Postępowanie przed sądami specjalnymi było uproszczone – w tym przypadku eliminowano etap postępowania wstępnego. W funkcjonowaniu sądów specjalnych dominującą tendencją było szybkie orzeczenie wyroku przy jednoczesnym braku możliwości odwołania się od niego.

Następnie został powołany na mocy ustawy z 24 kwietnia 1934 roku o zmianie przepisów prawa karnego i postępowania karnego⁴⁰⁶ Trybunał Ludowy Rzeszy. Sąd ten stał się sądem I instancji w przypadku wielu przestępstw, których rozpoznawanie do tej pory pozostawało w kompetencji Trybunału Rzeszy w Lipsku oraz sądów krajowych; były to zdrada główna, zdrada stanu oraz zdrada kraju. Po 18 kwietnia 1936 roku, na mocy przepisów ustawy o Trybunale Ludowym, sąd ten stał się sądem zwyczajnym w przypadku spraw o uszkodzenie mienia wojskowego, działania na korzyść wroga oraz szpiegostwa i szerzenia defetyzmu⁴⁰⁷. Kompetencja merytoryczna Trybunału Ludowego była sukcesywnie poszerzana i zgodnie z rozporządzeniem o właściwości sądów karnych, sądów specjalnych

⁴⁰³ Zob. więcej o tym: W. Szwarz, *Model pruskiego sądownictwa administracyjnego w II poł. XIX w. na tle historycznym*, „Annales UMCS” sectio G 1988, vol. 35, Lublin 1988, s. 60.

⁴⁰⁴ *Verordnung der Reichsregierung über die Bildung von Sondergerichten Vom 21. März 1933* (RGBl. I, s. 136).

⁴⁰⁵ P. Stalski, *Sądownictwo...*, s. 195-198 [dostęp: 21.12.2017].

⁴⁰⁶ *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafrechts und des Strafverfahrens vom 24. April 1934* (RGBl., I, s. 341-348).

⁴⁰⁷ *Gesetz über den Volksgerichtshof und die fünfundzwanzigste Änderung des Besoldungsgesetzes vom 18. April 1936* (RGBl. I, s.369), zob. więcej: A. Buschmann, *Nationalsozialistische Weltanschauung und Gesetzgebung: Dokumentation eine Entwicklung*, Wien 2000, s. 53.

oraz innych przepisach prawa postępowania karnego z 21 lutego 1940 roku⁴⁰⁸, do kognicji tego Trybunału należały także zdrada *Führera*, sabotaż, niszczenie infrastruktury i szerzenie defetyzmu⁴⁰⁹. Po 1939 roku sąd ten orzekał także w przypadku oskarżenia obywateli *Ostmarku* i *Sudetenlandu* o przestępstwa polityczne oraz przestępstwa przeciw państwu. Innymi przestępstwami zagrożonymi karą śmierci w postępowaniu przed Trybunałem Ludowym były tzw. przestępstwa radiowe, a więc rozpowszechnianie informacji przekazywanych przez alianckie rozgłośnie radiowe, powątpiewanie w zwycięstwo oraz krytyka wodza. Był to sąd pierwszej i ostatniej instancji – jego orzeczenia były zatem ostateczne.

Volksgerichtshof sędził w składzie pięciosobowym, a orzeczenie wydawał w składzie trzysobowym⁴¹⁰. Przewodniczący i jeden z członków składu orzekającego musieli być sędziami zawodowymi. Pozostali członkowie Trybunału Ludowego – sędziowie honorowi (*ehrenamtliche Beisitzer*) – byli mianowani przez ministra sprawiedliwości. W okresie, w którym orzecznictwo *Volksgerichtshofu* dotyczyło mieszkańców wcielonych terenów Austrii i *Sudetenlandu*, były to zazwyczaj osoby pełniące wyższe stanowiska dowódcze w SS. Pierwotnie wszyscy sędziowie mieli sprawować swój urząd przez pięć lat. W 1944 roku Trybunał składał się z sześciu senatów karnych i jednego senatu specjalnego do spraw szczególnej wagi⁴¹¹. Senat ten sędził z prezesem Trybunału jako przewodniczącym kolegium orzekającego sądu. Trybunał Ludowy był ważnym instrumentem nazistowskiego terroru i rozrastał się aż do 1944 roku.

Roland Freisler, sekretarz stanu w ministerstwie sprawiedliwości w liście z 24 października 1939 roku podkreślał, że sądy specjalne „Muszą być tak szybkie jak oddział pancerny, mają wielką siłę bojową. Żaden specjalny trybunał nie może powiedzieć, że ustawodawca nie dał mu wystarczającej siły bojowej. Muszą mieć tę samą potrzebę i tę samą umiejętność poszukiwania, znajdowania i konfrontowania się z wrogiem, a także muszą

⁴⁰⁸ *Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21. Februar 1940* (RGBl., I, s. 405).

⁴⁰⁹ *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 21. Februar 1940* (RGBl., I, s. 405).

⁴¹⁰ *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafrechts und des Strafverfahrens vom 24. April 1934* (RGBl. I, s. 341).

⁴¹¹ Powołany ustawą: *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs vom 24. April 1934* (RGBl. I, s. 1841).

mieć ochronę przed uznanym wrogiem”⁴¹². Słowa te doskonale odzwierciedlały założenia III Rzeszy, a dokładnie zamysł towarzyszący powołaniu sądów specjalnych oraz to, co działo się po rozpoczęciu II wojny światowej. W dniu napisania listu mijało ponad 6 lat od powstania sądów specjalnych w Niemczech, a w Austrii jedenaście miesięcy. Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeszy z sądami specjalnymi wiązało wielkie nadzieje. Ich głównym celem, oprócz sprawnego procesu i braku możliwości odwołania się od wyroku, było postępowanie zgodne z ideologią i interesem rządzących⁴¹³.

Z uwagi na coraz bardziej widoczny wzrost liczby skazań, już w październiku 1939 roku, w celu lepszej kontroli orzecznictwa, zdecydowano się na powołanie przy Ministerstwie Sprawiedliwości Rzeszy osobnego wydziału specjalnego. Wydział ten zajmował się kontrolą wszystkich spraw karnych podlegających jurysdykcji sądów specjalnych. Z jego jurysdykcji wyłączone było m.in. prawo przeciwko podstępny atakom na państwo i partię oraz o ochronę mundurów partyjnych. Działania tego departamentu nadzorował specjalnie powołany prokurator⁴¹⁴.

Charakterystyczne dla sądów specjalnych było to, że z biegiem czasu oraz aneksjami *Sudetenlandu* i Austrii, zakres ich obowiązków poszerzał się stosownie do celów, jakie stawiało państwo – III Rzesza. Na początku koncentrowały się na karaniu ideologii przeciwnych nazistowskiej, po rozpoczęciu wojny skupiały się na likwidowaniu przeciwników w możliwie jak najszerszym zakresie i jak najkrótszym czasie⁴¹⁵. Co ważne, ich zasięg terytorialny zmieniał się od 1933 roku poszerzając o nowe zdobycze terytorialne. Tym samym sądy specjalne stały się instytucjami ponadregionalnymi⁴¹⁶.

System sądów specjalnych usytuowanych poza pionem sądów powszechnych był w III Rzeszy bardzo rozbudowany. Po przyjęciu ustawy o zagrodach dziedzicznych (*Reichserbhofgesetz*) z 29 września 1933 roku⁴¹⁷ powstało dwuinstancyjne sądownictwo

⁴¹² R. Freisler: *Volksschädlings-verordnung*, s. 21, Vortrag, gehalten auf der Tagung der Sondergerichtsvorsitzenden am 24.10.1939 im RJM. Manuskrypt in Barch, R 3001 (alt R 22)/24158.

⁴¹³ *Deutsche Justiz, Rechtspflege und Rechtspolitik. Amtliches Blatt der deutschen Rechtspflege 1933-1945.*

⁴¹⁴ *Einrichtung eines Sonderreferats. Der Reichsminister der Justiz 3234 – III a 4 1190.* Berlin, 18. Oktober 1939.

⁴¹⁵ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1938-1945, Serie D, s. 1-4, Baden-Baden 1950 (AdAP).*

⁴¹⁶ *Documents on German Foreign Policy 1938-1945, Serie D, s. 4, Washington D.C. 1951.*

⁴¹⁷ *Reichserbhofgesetz vom 29. September 1933.* (RGBl. I, s. 685).

w tych sprawach⁴¹⁸. Ustawa określała minimalną i maksymalną wielkość gospodarstwa rolnego. Zawierała definicję rolnika, którym mógł być jedynie chłop krwi niemieckiej. Eliminowało to wszystkich, których przodkami byli Żydzi czy Słowianie⁴¹⁹. Sądy niższe (*Ahnerbegerichte*) orzekały w sprawach niespornych i funkcjonowały przy sądach rejonowych (*Amtsgerichte*). W przypadku zaistnienia sporu prawnego związanego ze stosowaniem przepisów ustawy o zagrodach dziedzicznych orzekał sąd wyższy – *Erbhofgericht* utworzony przy wyższym sądzie krajowym (*Oberlandesgericht*). Odwołanie od wyroków tego sądu było możliwe do *Reichserbhofgerichtu*.

Sądami specjalnymi były również sądy utworzone w trybie art. 4 ustawy sterylizacyjnej, czyli ustawy o ochronie przed dziedzicznie chorym potomstwem z 14 lipca 1933 roku⁴²⁰. Sądy te realizowały politykę eugeniczną III Rzeszy zarówno poprzez orzekanie o sterylizacji, jak i eutanazji w specjalnych zakładach zamkniętych. Sądami pierwszej instancji (*Erbgesundheitsgerichte*) były instytucje utworzone przy sądach rejonowych (*Amtsgerichte*) orzekające w składzie jednego sędziego sądu rejonowego z udziałem lekarza publicznej służby zdrowia oraz drugiego lekarza specjalisty. Działały one na mocy rozporządzenia z 2 grudnia 1940 roku, przedłużającego kadencję członków medycznych dziedzicznych sądów zdrowotnych⁴²¹. Od wydanego orzeczenia możliwe było odwołanie się do sądu wyższego utworzonego przy sądzie krajowym lub wyższym sądzie krajowym (*Landgericht* lub *Oberlandesgericht*). *Erbgesundheitsobergericht* orzekał także w składzie jednego sędziego sądu krajowego oraz dwóch lekarzy. Orzeczenie takie miało charakter ostateczny i nie podlegało dalszemu zaskarżeniu. W 1935 roku – na mocy rozporządzenia w trybie administracyjnym – sądy te zostały przyłączone do sądów powszechnych; orzekał tam specjalnie przeszkolony sędzia sądu powszechnego⁴²².

Sądy specjalne tworzone jako organy stałe. Ich liczba wzrosła z 26 do 74, przy czym wiele rozporządzeń wydanych w 1933 roku określało i rozszerzało zakres ich kognicji. Sądy

⁴¹⁸ M. Mooslechner, R. Stadler, *Landwirtschaft und Agrarpolitik.*, [w:] *NS-Herrschaft in Österreich 1938–1945*, Wien 1988, s. 75 i n.

⁴¹⁹ D. Münkler, *Nationalsozialistische Agrarpolitik und Bauernalltag*, Frankfurt 1996, s. 97-115.

⁴²⁰ *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933* (RGBl. I, s. 529).

⁴²¹ *Verordnung über die Verlängerung der Amtszeit der ärztlichen Mitglieder der Erbgesundheitsgerichte von 2. Dezember 1940* (RGBl. I, s. 1546).

⁴²² *Dritte Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 25. Februar 1935* (RGBl. I, s. 289).

specjalne rozstrzygały sprawy z dekretu *Verordnung zum Schutz von Volk und Staat*⁴²³ oraz z ustawy o ochronie przed podstępными atakami na rząd z dnia 21 marca 1933 roku⁴²⁴. Sprawy o zdradę główną i zdradę kraju rozpoznawane były wciąż przez Sąd Rzeszy lub w przypadku spraw o mniejszym znaczeniu przez sądy krajowe⁴²⁵.

Ważnym sądem szczególnym w strukturach nazistowskiego wymiaru sprawiedliwości był *Reichskriegsgericht*, Wojskowy Sąd Rzeszy, będący swoistym następcą istniejącego w II Rzeszy *Reichsmilitärgericht*, którego istnienia nie przewidywała konstytucja Republiki Weimarskiej. Na mocy przepisów ustawy z 12 maja 1933 roku⁴²⁶ przywrócono sądy wojskowe, zaś ustawa z 1 października 1936 roku ustanawiała Wojskowy Sąd Rzeszy (*Reichskriegsgericht*)⁴²⁷. W postępowaniach przed sądami i trybunałami III Rzeszy odrzucono zasady prawa do obrony, instancyjności, trzech stron postępowania oraz wyłączności jurysdykcji sądów. Celem ustanowienia w III Rzeszy specjalnego sądu wojskowego była kontrola polityczna nad *Wehrmacht* prowadzona środkami prawnokarnymi. Wojskowy Sąd Rzeszy był sądem pierwszej i ostatniej instancji właściwym w przypadku spraw zdrady stanu, zdrady narodu i innych przestępstw przeciw *Wehrmachtowi*, Rzeszy i narodowemu socjalizmowi oraz dezercji, jeżeli oskarżeni o nie byli żołnierze i oficerowie armii niemieckiej⁴²⁸.

Warto w tym miejscu zaakcentować pochodzenie sędziów na omawianych w pracy terytoriach Austrii i Kraju Sudetów. Dla przykładu, spośród 157 sędziów wojskowych w Austrii, aż 23% pochodziło z Wiednia. Kolejną grupą byli sędziowie z Dolnej Austrii (10%) oraz Górnej Austrii i Styrii (20%). Z Sudetów, Czech i Moraw pochodziło 13% jurystów⁴²⁹. Większość sędziów wojskowych była członkami NSDAP (aż 79), a trzynastu z nich było kandydatami, którzy czekali na rozpatrzenie ich wniosków o członkostwo

⁴²³ *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 28. Februar 1933* (RGBl. I, s. 83).

⁴²⁴ *Verordnung des Reichspräsidenten zur Abwehr heimtückischer Angriffe gegen Regierung der nationalen Erhebung vom 21. März 1933* (RGBl. I, s.135).

⁴²⁵ P. Stalski, *Sądownictwo...*, s. 195. [dostęp: 21.12.2017].

⁴²⁶ *Gesetz über die Wiedereinführung der Militärgerichtsbarkeit vom 12. Mai 1933* (RGBl. I, s. 517).

⁴²⁷ *Gesetz über die Wiedereinrichtung eines Obersten Gerichtshofs der Wehrmacht vom 1. Oktober 1936* (RGBl. I, s. 517).

⁴²⁸ Dla porównania, praca wybitnego badacza G. Moritza, *Die deutsche Besatzungsgerichtsbarkeit während des 2. Weltkrieges*, Tübingen 1953.

⁴²⁹ R. Angermund: *Deutsche Richterschaft 1919–1945. Krisenerfahrung, Illusion, politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main 1990, s. 179.

w partii. Biorąc powyższe pod uwagę, można stwierdzić, iż 60% sędziów orzekających w sprawach wojskowych popierało ideologię partii sprawującej władzę w Rzeszy i na anektowanych terenach. Będąc ideologicznie oraz politycznie zaangażowanymi, nie byli już bezstronni⁴³⁰.

Nazistowski wymiar sprawiedliwości wprowadził rygorystyczną dyscyplinę zewnętrzną realizowaną przez sędziów *Wehrmachtu*. Karane były wszelkie przejawy niesubordynacji, od tych najłżejszych, aż po dezercję. Na porządku dziennym stosowane były kary aresztowania czy też egzekucje za ucieczkę z armii. Mimo widma porażki, sądy te działały intensywnie⁴³¹ aż do zakończenia wojny w 1945 roku, na co wskazują raporty czy listy karne⁴³². Co warto zauważyć, około 40% spraw trafiających do sądów wojskowych było odsyłanych do innych jednostek z uwagi na ich niewłaściwość.

Na mocy decyzji *Reichstagu* z 26 kwietnia 1942 roku⁴³³ *Führer* stał się również najwyższym zwierzchnikiem sądowym (*Oberster Gerichtsherr*) mającym prawo karania wszystkich Niemców, nie będąc związanym ani ograniczonym przepisami prawa. Ustawowe umocowanie wodza w tym przypadku obejmowało również możliwość odwoływania przez *Führera* z urzędu funkcjonariuszy państwowych wszystkich szczebli, bez konieczności uwzględniania zasady ochrony praw nabytych. Franciszek Ryszka nazywa ten etap ewolucji struktur sądownictwa ostateczną degradacją⁴³⁴.

Nie był to jednak ostatni etap reform sądownictwa III Rzeszy. W okresie ostatecznego upadku, gdy walki trwały już na terytorium tzw. *Altes Reich*, zostały powołane do życia tzw. sądy doraźne (*Standgerichte*) dla osób cywilnych. Istnienie tej instytucji sankcjonowało rozporządzenie z 15 lutego 1945 roku⁴³⁵.

⁴³⁰ *Völkischer Beobachter*, wydanie wiedeńskie z 22.11.1938 (wyd. 250), s. 35 i n.

⁴³¹ *November 1938 von VO ausgestellt. (RGBl., I., S. 1632). "ÖStA, AVA, Justiz, Staatsanwaltschaft im OLG Wien 5036, allgemeine Akten, Ordner" Spezialgebiete der Strafjustiz allgemein "AZ. 420, S. 12: RV. RJM zu OLGPräs. und GStAe v. 11.23.38.*

⁴³² Zob. G. Kohl, *RichterInnen in Geschichte, Gegenwart und Zukunft. Auswahl, Ausbildung, Fortbildung und Berufslaufbahn*, Wien 2014, s. 90.

⁴³³ *Beschluß des Großdeutschen Reichstags vom 26. April 1942 (RGBl. I, s. 247).*

⁴³⁴ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 421 i n.

⁴³⁵ *Verordnung über die Errichtung von Standgerichten vom 15. Februar 1945 (RGBl. I, s. 30).*

Sądy doraźne ustanowiono na obszarze podległym komisarzom obrony, którymi byli *gauleiterzy* NSDAP. W ich skład wchodził: sędzia zawodowy sądu karnego jako przewodniczący składu orzekającego oraz dwóch ławników – przedstawiciele korpusu tzw. przywódców politycznych oraz oficer *Wehrmachtu* lub *Waffen SS*. Sądy te orzekały we wszystkich sprawach dotyczących narażenia na niebezpieczeństwo niemieckich sił zbrojnych, a także woli walki i siły oporu narodu niemieckiego. Wyrok sądu doraźnego mógł być wyrokiem śmierci lub wyrokiem uniewinniającym oraz mógł orzekać o przekazaniu danej sprawy do rozpoznania sądowi powszechnemu. Najczęściej zapadał wyrok śmierci wykonywany natychmiast po zatwierdzeniu wyroku przez *gauleitera* NSDAP lub prokuratora oskarżającego w danym procesie. Celem ustanowienia sądów doraźnych w przededniu ostatecznej klęski było zwalczanie defetyzmu ludności cywilnej poprzez masowy terror usankcjonowany sędow⁴³⁶.

4.2. Przeobrażenia w strukturze sądownictwa w Austrii i Kraju Sudetów w latach 1935-1945. Wybrane zagadnienia

Podporządkowanie sądownictwa administracji nazistowskich Niemiec po aneksji Austrii i *Sudetenlandu* miało nie tylko wymiar organizacyjno-strukturalny, lecz również personalny (w praktyce eksponowane stanowiska – co szczegółowo omówiono w dalszej części rozważań – były obsadzane w *Ostmark* sędziami i prokuratorami oddelegowanymi z Niemiec. W przypadku *Sudetenlandu*, z uwagi na brak lokalnych kadr, obsadzenie stanowisk w Wyższym Sądzie Krajowym w Leitmeritz również musiało zostać dokonane w całości poprzez delegowanie sędziów i prokuratorów z Niemiec⁴³⁷). Zmiany te zostały wskazane w dekreście o gminach okręgowych i ich właściwych organów oraz sądów okręgowych z dnia 14 lipca 1938 roku⁴³⁸. Wskazany Wyższy Sąd Krajowy był jedyną wyższą instancją sądowniczą w Okręgu Rzeszy *Sudetenland* i nadzorował aż 9 sądów krajowych.

⁴³⁶ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 506.

⁴³⁷ R. Gebel, *Heim ins Reich...*, s.78.

⁴³⁸ Zob. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Erste Verordnung zur Durchführung des Wehrleistungsgesetzes - Bestimmung der kreisangehörigen Gemeinden und der zuständigen Behörden und Verwaltungsgerichte - vom 14. Juli 1938* (GBIldLÖ. 253/1938).

W jego obrębie również funkcjonowały trzy sądy specjalne w Egerze, Troppau i Leitmeritz. W sądzie specjalnym w Leitmeritz średnia kara wynosiła dwa lata więzienia, w pozostałych dwóch 20 miesięcy⁴³⁹. Sądy specjalne najwięcej orzeczeń wydały w trakcie II wojny światowej, co miało przede wszystkim związek z realizacją zbrodniczej ideologii. Ilość oraz wysokość wymierzonych kar osiągnęła swoje apogeum w 1942 roku i utrzymywała się na stałym poziomie do końca wojny⁴⁴⁰.

Z uwagi na swoją specyfikę i kompetencje, Wyższy Sąd Krajowy w Leitmeritz był jedną z najważniejszych instytucji sądowniczych na terenach wcielonych do III Rzeszy.

Na badanych terenach struktura sądów uwzględniała dawny podział terytorialny Austrii i oparta była na utworzonych 13 kwietnia 1939 roku sądach rejonowych – obwodowych (*Amtsgerichte*), sądach krajowych (okręgowych) (*Landgerichte*) i wyższych sądach krajowych (*Oberlandesgerichte*)⁴⁴¹. Warto wskazać, iż już 22 lipca 1938 roku na tych terenach zaczęło obowiązywać rozporządzenie w sprawie jurysdykcji wyższych sądów regionalnych w sprawach dotyczących dobrowolnej jurysdykcji i zasad kosztów⁴⁴².

Przed *Anschluss*em starano się integrować sądownictwo austriackie z systemem prawnym III Rzeszy. Dotyczyło to przede wszystkim ujednoczenia norm prawnych czy organizacji sądownictwa, a wszystko to w duchu narodowego socjalistycznego wymiaru sprawiedliwości. Podsumowania zachodzących zmian podjął się niemiecki prawnik Bern Rütters, wskazując, że utworzono nową koncepcję prawną opartą na „uwarunkowaniach etnicznych i krwi”. Pojęcia, takie jak „*Führerwillens*”, „poczucia zdrowego ludu”, „*National Socialist Weltanschauung*” i programu partyjnego NSDAP, stały się nowym „legalnym źródłem” władzy i prawa. Wskazał on, iż próbowano stworzyć konkretny porządek, którego stałym elementem była ideologia narodowego socjalizmu wraz z jej charakterystycznymi cechami⁴⁴³. Jeszcze przed aneksją Austrii do Rzeszy podjęto działania mające na celu

⁴³⁹ F. Anders, *Strafjustiz im Sudetengau 1938–1945, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum Bd. 112*, München 2008, s. 407.

⁴⁴⁰ Por. WStLA, SHv 7019/47.

⁴⁴¹ *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung zur Änderung der Gerichtsgliederung im Lande Österreich vom 13. April 1939 (GBI fdlÖ. 522/1939)*.

⁴⁴² *Verordnung zur Änderung der Verordnung über die Zuständigkeit der Oberlandesgerichte in Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit und der Kostenordnung (RGI. I, s. 903)*.

⁴⁴³ B. Rütters, *Die Unbegrenzte Auslegung...*, s. 15 i n.

pozbycie się niechcianych prawników (głównie sędziów i prokuratorów), najczęściej żydowskiego pochodzenia. Praktyką było umieszczanie ich w areszcie domowym, zmuszano do przejścia na emeryturę, relokowano lub ostatecznie zwalniano. Dla przykładu, w obszarze obejmującym Wyższy Sąd Okręgowy w Wiedniu aż 138 osób zostało zwolnionych, zmuszonych do przejścia w stan spoczynku lub relokowanych. Usunięty został również prezes Sądu Rejonowego w Wiedniu⁴⁴⁴.

Zaraz po ogłoszeniu rozporządzenia w sprawie reorganizacji austriackiej służby cywilnej z dnia 31 maja 1938 roku 65 osób pracujących w austriackim Ministerstwie Sprawiedliwości, określonych jako „Żydzi”, w związku z § 3 rozporządzenia – „Rozliczenie urzędników służby cywilnej z elementów obcych” zostało wydalonych ze służby. W Austrii, odnosząc się szeroko do zawodów prawniczych, stanowiska straciło w ten sposób ok. 13,2% sędziów i prokuratorów⁴⁴⁵.

Kontynuując problem organizacji sądownictwa, należy nadmienić, iż siedzibami wyższych sądów krajowych były w przypadku terenów wcielonych Austrii i południowych Czech graniczących z dawną Górną Austrią: Wiedeń, Linz, Innsbruck i Graz. Sądy te organizacyjnie wzorowane były na niemieckich sądach rejonowych (*Amtsgerichte*), sądach krajowych i wyższych sądach krajowych (*Landgerichte* i *Oberlandesgerichte*), które hitlerowskie Niemcy przejęły z organizacji organów wymiaru sprawiedliwości w Republice Weimarskiej⁴⁴⁶:

1. Okręg Wyższego Sądu Krajowego w Wiedniu obejmował tereny Dolnej Austrii i część terytorium Czech i Moraw włączonego do *Ostmarku*;
2. Okręg Wyższego Sądu Krajowego w Linzu obejmował terytoria Górnej Austrii, Salzburga i część włączonych do *Ostmarku* terytoriów południowych Czech;

⁴⁴⁴ Mulley, Klaus-Dieter, Zur „*Gleichschaltung*“ der Justiz im Bereich des Oberlandesgerichte Wien 1938/39. *Bemerkungen zu „Recht“, Rechtsprechung und „Richterschaft“ vor und nach dem „Anschluß“ Österreichs 1938.* In: Rosner, Willibald (Hg.): *Recht und Gericht in Niederösterreich. Die Vorträge des 17. Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Stift Ardagger, 30. Juni bis 4. Juli 1997 (= Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde Bd. 31/St. Pölten 2002)*, s. 258–294, s. 270.

⁴⁴⁵ Ibidem.

⁴⁴⁶ O. Hanke, *Justiz im Blickpunkt. Aufgaben und Organisation der Justiz in Oberösterreich und Salzburg*, Linz 1994, s. 76.

3. tereny Tyrolu oraz Vorarlberga znalazły się we właściwości terytorialnej Wyższego Sądu Krajowego w Innsbrucku;
4. południowe terytoria dawnej Austrii (Karyntia, Styria i częściowo Burgenland) znalazły się we właściwości terytorialnej Sądu Krajowego i Wyższego Sądu Krajowego z siedzibą w Grazu.

Wyższe sądy krajowe były sądami wyższego stopnia w stosunku do znajdujących się w ich właściwości terytorialnej sądów krajowych. Należy podkreślić, że nazwy *Landgericht* oraz *Oberlandesgericht* (sąd krajowy oraz wyższy sąd krajowy) związane były wyłącznie z pochodzeniem tych instytucji. Sądy te w Republice Weimarskiej zostały podporządkowane organizacyjnie ministerstwu sprawiedliwości krajów związkowych. Wcielanie struktury organizacyjnej sądownictwa Niemiec hitlerowskich na terenach Austrii po *Anschlussie* oraz na terenach włączonych do *Ostmarku* ujednolicało tę strukturę również w sferze nazewnictwa (w przypadku systemu sądów powszechnych nie zmieniano odziedziczonych po Republice Weimarskiej nazw *Amtsgericht*, *Landgericht* oraz *Oberlandesgericht*, jakkolwiek sądy te nie miały już nic wspólnego z zasadą federacyjności. Były one podporządkowane bezpośrednio administracji centralnej w osobie ministra sprawiedliwości podległego po powstaniu administracji komisarycznej Generalnemu Pełnomocnikowi Administracji. Sądami niższymi w stosunku do *Landgerichte* i *Oberlandesgerichte* były *Amtsgerichte*.

W przypadku terytoriów czeskich włączonych bezpośrednio do Rzeszy jako *Sudetenland* struktura sądownictwa implementowana z Rzeszy obejmowała utworzony 1 marca 1939 roku *Oberlandesgericht Leitmeritz*, który był sądem wyższym w stosunku do dziewięciu sądów krajowych – *Landgerichte* w Troppau, Reichenberg, Leitmeritz, Brux, Eger, Sumperk, Neutischen, Bohemia Lipa oraz Trutnov. Były one sądami wyższego szczebla w stosunku do sądów rejonowych (*Amtsgerichte*). Wprowadzono to na mocy rozporządzenia w sprawie struktury sądów na ziemiach niemieckich Sudetów z 22 lutego 1939 roku⁴⁴⁷.

System sądów powszechnych ustanowiony na wcielonych terytoriach Austrii i *Sudetenlandu*, obejmujący *Amtsgerichte*, *Landgerichte* oraz *Oberlandesgerichte*, miał w swojej właściwości merytorycznej sprawy cywilne i karne. Zgodnie z rozporządzeniem

⁴⁴⁷ *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Zweite Verordnung über die Gliederung der Gerichte in den sudetendeutschen Gebieten vom 22. Februar 1939 (GBI f d LÖ. 303/1939).*

z dnia 21 grudnia 1938 roku⁴⁴⁸ w sprawie postępowania w pierwszej instancji przed wyższymi sądami regionalnymi w Austrii i niemieckich terytoriach sudeckich sądy krajowe orzekały jako sądy pierwszej instancji (izby cywilne) w sprawach cywilnych, w których wartość przedmiotu sporu była wyższa niż 500 marek, a także w sprawach rodzinnych i małżeńskich. W sprawach karnych (izby karne) sądy krajowe orzekały w sprawach zagrożonych karą pozbawienia wolności powyżej 5 lat. Organy te orzekały kolegialnie w składzie złożonym z sędziów zawodowych lub w składzie ławniczym (*Schoffengerichte*).

Sprawy karne i cywilne niezatrzymane dla kompetencji sądów krajowych znajdowały się w kompetencji *Amtsgerichte* – sądów rejonowych (obwodowych, lokalnych). Sądy te rozpoznawały sprawy jednoosobowo. Przy każdym z nich znajdował się urząd prokuratora (*Staatsanwalte*) będącego w bezpośredniej zależności urzędniczej od kolejnych ministrów sprawiedliwości Rzeszy.

Wyższy Sąd Krajowy w Linzu

Przykład funkcjonowania Wyższego Sądu Krajowego w Linzu w latach 1939-1945 obrazuje reformy dokonywane w sferze organizacji wymiaru sprawiedliwości na terenie Austrii. Zwłaszcza w zakresie rozwoju sądownictwa specjalnego, które dominowało w nazistowskim wymiarze sprawiedliwości.

Na mocy rozporządzenia z 9 lutego 1939 roku o ustanowieniu Wyższego Sądu Krajowego (*Oberlandesgericht*) w Linzu⁴⁴⁹ sąd ten stał się sądem wyższym w stosunku do sądów krajowych (*Landgerichte*) w Linzu i Steyr, mających w swojej właściwości terytorialnej *Amtsgerichte* – sądy rejonowe w Enns, Linzu, St. Florian, Neuhofen oraz Ottensheim.

Pierwszym sądem specjalnym powstałym na terenie właściwości Wyższego Sądu Krajowego w Linzu był sąd specjalny (*Sondergericht*) powołany rozporządzeniem

⁴⁴⁸ *Verordnung über Verfahren vor höheren Gerichten nationale in Österreich und den deutschen Sudetengebieten - Ankündigung des Reichsgouverneurs in Österreich, wonach der Erlass vom erstinstanzliches Verfahren vor den höheren innerstaatlichen Gerichten in Österreich und Deutschland das Sudetengebiet am 21. Dezember 1938* (RBGI I, s. 1938).

⁴⁴⁹ *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung über die Errichtung eines Oberlandesgerichtes in Linz (Donau)* (GBIldLÖ. 198/1939).

z 20 listopada 1938 roku⁴⁵⁰, a jego kognicja obejmowała przestępstwa o charakterze politycznym. Postępowanie przed nim było jednoinstancyjne – od orzeczenia nie było odwołania. Organ ten orzekał w składzie trzech sędziów zawodowych.

Kolejny sąd specjalny, implementowany ze struktury sądów specjalnych w Rzeszy, to działający na mocy rozporządzenia z 26 kwietnia 1939 roku *Erbhofgericht Oberlandesgericht Linz*⁴⁵¹. Był to sąd wyższy od spornych orzeczeń w sprawach o uznanie praw do tytułu „chłopa-dziedzica” i „zagrody dziedzicznej”. Był jednostką wyższego stopnia od orzeczeń sądów funkcjonujących przy sądach lokalnych/rejonowych (*Amtsgerichte*), czyli *Ahnerbegerichte*. Od orzeczenia *Erbhofgericht* w Linzu możliwe było odwołanie do sądu najwyższego orzekającego w sprawach uznania praw do tytułu „chłopa-dziedzica” i „zagrody dziedzicznej”. Był nim *Reichserbhofgericht* przy Ministerstwie Żywności i Rolnictwa Rzeszy w Berlinie.

Na mocy rozporządzenia z 14 listopada 1939 roku ustanowiono sąd specjalny o charakterze odwoławczym⁴⁵². Był to *Erbgesundheitsobergericht* będący instancją odwoławczą od orzeczeń sądów *Erbgesundheitgerichte* ustanowionych przy sądach rejonowych (*Amtsgerichte*) w obszarze właściwości Sądu Wyższego Krajowego w Linzu. Sąd ten działający w składzie trójosobowym – sędzia zawodowy oraz dwóch lekarzy publicznej służby zdrowia – orzekał w sprawie odwołań od orzeczeń zapadających w sprawach wniosków o sterylizację lub eutanazję na mocy ustawy o ochronie przed dziedzicznie chorym potomstwem. Obradował on w siedzibach sądów rejonowych, w których zapadły zaskarżane orzeczenia. Wyroki te były ostateczne⁴⁵³.

W zakresie kompetencji Wyższego Sądu Krajowego w Linzu na mocy rozporządzenia z 15 lutego 1945 roku ustanowiono również sąd wojskowy⁴⁵⁴, a także – już w okresie upadku państwa – sąd doraźny dla cywilów (*Standgericht*). Podporządkowano go Komisarzowi Obrony – *gauleiterowi* Okręgu Rzeszy Górna Austria. Złożony był z sędziego

⁴⁵⁰ *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung über die Erweiterung der Zuständigkeit der Sondergerichte vom 20. November 1938.* (GblfdLÖ 614/1938).

⁴⁵¹ *Verordnung über Erbhofrecht vom 26. April 1939.* (RGI. I, s.843).

⁴⁵² *Verordnung über die Einführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses und des Gesetzes zum Schutze der Erbgesundheit des deutschen Volkes in der Ostmark* (RGI. I, s. 2230).

⁴⁵³ H. Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942*, Bonn, 1951, s. 202., por. F. Ryszka, *Państwo...*, s. 506.

⁴⁵⁴ *Verordnung über die Errichtung von Standgerichten vom 15. Februar 1945* (RGI. I, s. 30).

przewodniczącego, sędziego, dwóch ławników/asesorów oraz prokuratora. Miał on w swojej kognicji wszystkie sprawy o obniżanie zdolności bojowej, ducha walki oraz szerzenie defetyzmu. Sądem specjalnym w Linzu był również sąd wojskowy działający przy Dywizji Piechoty nr 187 w Linzu. W 1939 roku na całym terytorium Austrii i *Sudetenlandu* wcielonym do Rzeszy ustanowiono również sądy specjalne w postaci sądów SS i sądów policyjnych.

Wyższy Sąd Krajowy w Leitmeritz

Organizacja sądownictwa w *Sudetenland* oparta została, tak samo jak w przypadku *Ostmark*, na trójstopniowej, hierarchicznej strukturze *Amtsgericht* – *Landgericht* – *Oberlandesgericht*. Dla terenów włączonych do III Rzeszy jako *Sudetenland* w dniu 1 marca 1939 roku utworzono *Oberlandesgericht* (Wyższy Sąd Krajowy) z siedzibą w Leitmeritz. Wyższy Sąd Krajowy (*Oberlandesgericht*) w Leitmeritz był jedynym wyższym sądem krajowym w Okręgu Rzeszy *Sudetenland*. Jego nadzorowi podlegało dziewięć sądów krajowych (*Landgerichte*), były to sądy krajowe z siedzibami w Böhmisch Leipa, Brux, Eger, Leitmeritz, Mährisch Schönberg, Neutischein, Reichenbergu, Ttrauenau i Troppau⁴⁵⁵.

Jednocześnie, tworząc sąd w Leitmeritz, wyłączono z jego właściwości terytorialnej sąd krajowy w Znojmie (Znaim). Znojmo zostało przyłączone do Okręgu Rzeszy *Ostmark*, a sąd krajowy w Znojmie (*Landgericht Znaim*) został podporządkowany Wyższemu Sądowi Krajowemu (*Oberlandesgericht*) w Wiedniu. Każdemu spośród sądów krajowych (*Landgerichte*) w *Sudetenlandzie* podporządkowano kilkanaście sądów rejonowych (*Amtsgerichte*)⁴⁵⁶.

W zakresie właściwości Wyższego Sądu Krajowego w Leitmeritz utworzono trzy sądy specjalne (*Sondergerichte*)⁴⁵⁷. Ich siedzibami były Eger, Leitmeritz i Troppau. W 1945 roku utworzono także sąd doraźny dla *Sudetenlandu* (*Standgericht*). W okresie upadku państwa hitlerowskiego organy te, w tym tzw. latający sąd doraźny (*Fliegende Standgericht*), były instrumentem masowego zastraszania cywilów. Wyrok był jeden – kara śmierci wykonywana natychmiast po pozorowanym procesie. Ofiarą sądu doraźnego padały w Okręgu Rzeszy *Sudetenland*, podobnie jak w innych rejonach Niemiec, osoby przypadkowe

⁴⁵⁵ *Landes Gesetz und Regierungs-Blatt für das Kronland Böhmen (Dritte Abtheilung des Ergänzungs-Bandes) nr. 110 s. 1849: „Organisierung der Gerichte in dem Königreich Böhmen”.*

⁴⁵⁶ *Ibidem.*

⁴⁵⁷ *Ibidem.*

– np. oskarżane o bliżej nieokreślone sianie defetyzmu. Instytucja ta była w sposób jednoznaczny podporządkowana komisarzowi obrony Rzeszy, którym był *gauleiter* – *Reichsstatthalter Sudetenlandu*.

Ujednocianie sądownictwa poprzez narzucenie struktury organizacyjnej sądownictwa niemieckiego na włączonych do Rzeszy terytoriach Austrii i *Sudetenlandu* dokonało się również w przypadku struktur sądownictwa administracyjnego⁴⁵⁸.

W Austrii było ono instytucją funkcjonującą od czasów habsburskich. Miało charakter kasacyjny i w przeciwieństwie do rozwiązań pruskich charakteryzowało się jednoinstancyjnością. Organem tego sądownictwa był Trybunał Administracyjny z siedzibą w Wiedniu. Na mocy zarządzenia *Führera* z 3 kwietnia 1941 roku utworzony został Trybunał Administracyjny Rzeszy, będący jedynym organem sądownictwa administracyjnego w państwie. Jednocześnie zniesiono wówczas Trybunał Administracyjny w Wiedniu (*Verwaltungsgericht in Wien*)⁴⁵⁹.

Po 1918 roku i powstaniu niepodległej Czechosłowacji została uchwalona ustawa o Najwyższym Sądzie Administracyjnym⁴⁶⁰. Najwyższy Sąd Administracyjny mógł rozstrzygać skargi za naruszenie praw konstytucyjnych, ale sam nie był w stanie w żaden sposób badać konstytucyjności rozstrzygnięć (należy przypomnieć, że od 1921 roku istniał Sąd Konstytucyjny w Czechosłowacji). Był związany postanowieniami ustaw i mógł w związku

z tym badać jedynie zgodność z ustawą⁴⁶¹. Do jego kompetencji należało również badanie zgodności decyzji administracyjnych z prawem. Wskutek wydarzeń, które miały miejsce w 1938 i w 1939 roku, ogólna struktura sądownictwa w Czechosłowacji uległa zmianom, wiązało się to bezpośrednio z jej rozbiorem i podziałem kraju, gdzie, jak już wspomiano, obowiązywały różne porządki prawne. Formalnie jednak ustawa o Najwyższym Sądzie Administracyjnym obowiązywała do roku 1952.

⁴⁵⁸ K. Fritz, *Die Gerichtsorganisation des Deutschen Reiches vom 1. Januar 1944*, Berlin, 1944, s. 29–31.

⁴⁵⁹ *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Errichtung des Reichsverwaltungsgerichts vom 3. April 1941* (RGBl. I, s. 201).

⁴⁶⁰ *Zákon ze dne 2 listopadu 1918 o nejvyšším správním soudě a o řešení kompetenčních konfliktů*; [w:] *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, (č. 3/1918).

⁴⁶¹ Zob. więcej, J. Hoetzel, *Československé správní právo*, Praha 1937, s. 350 i n.

Liczbowe efekty działalności sądów na anektowanych terenach Austrii w latach 1938-1945 pozwalają w sposób syntetyczny opisać orzecznictwo nazistowskiego wymiaru sprawiedliwości na zajęтым terytorium Austrii⁴⁶².

Z danych tych wynika, że w sprawach politycznych w okresie 1938-1945 przed sądami stało ponad 6300 osób będących obywatelami dawnej Austrii. Głównym narzędziem terroru sądowego stosowanego w przypadku przestępstw przeciw państwu, partii, wódzowi czy obronności był *Volksgerechtshof*. W 40 proc. postępowań przed tym sądem zapadły wyroki śmierci. Dla porównania, w przypadku wydziału karnego Wyższego Sądu Krajowego

w Wiedniu zaledwie 1 proc. spraw zakończonych zostało wyrokiem śmierci⁴⁶³. Spośród 2137 Austriaków oskarżonych przed *Volksgerechtshof* na śmierć skazano 814 osób, z czego 681 wyroków zostało wykonanych. Ważnymi narzędziami terroru politycznego były sądy wojskowe oraz sądy specjalne, sądy SS i policji, a po 15 lutego 1945 roku – również sądy doraźne⁴⁶⁴.

Liczba ofiar sądów wojskowych sięga wielu tysięcy osób, z których 420 zostało skazanych na śmierć, a egzekucje zostały wykonane⁴⁶⁵. Przykładem orzecznictwa sądów doraźnych ustanowionych rozporządzeniem z 12 lutego 1945 roku były wyroki sądu *Standgericht* w Stein an der Donau. Tylko między 13 a 29 kwietnia 1945 roku sąd ten orzekł o 21 wyrokach śmierci (oskarżonym i skazanym zarzucano zdradę, kradzież mienia państwowego, dezercję i sprzyjanie wrogowi). Wszystkie zostały wykonane natychmiast po ich wydaniu. Żaden ze skazanych nie miał obrońcy.

Na zbrodniczy charakter wymiaru sprawiedliwości w Austrii pod rządami nazistów wskazuje również statystyka wykonanych w pomieszczeniach Wyższego Sądu Krajowego w Wiedniu (OLG Wien) wyroków śmierci. Od 8 grudnia 1938 roku do 4 kwietnia 1945 w miejscu straceń tego sądu wykonano 1938 wyroków śmierci, przy czym w 537 przypadkach zostali straceni cywile z tytułu przestępstw politycznych⁴⁶⁶:

⁴⁶² W. Form, U. Schwarz, *österreichische Opfer der NS-Justiz*, [dostęp: 5 lutego 2018] www.doew.at *Namentliche Erfassung der Opfer politischer Verfolgung 1938–1945*, s. 9. Są to efekty obszernych badań przeprowadzonych na Uniwersytecie w Marburgu.

⁴⁶³ Ibidem, s. 10.

⁴⁶⁴ Ibidem, s. 12.

⁴⁶⁵ Ibidem, s. 11.

⁴⁶⁶ Ibidem, s. 12.

- 67 osób skazanych na karę śmierci to żołnierze w związku z przestępstwami wojennymi;
- 49 osób skazano i stracono za przestępstwa wojenne, zaś tylko 31 osób skazanych i straconych zostało z tytułu przestępstw kryminalnych.

Wśród straconych były 63 kobiety, w tym jedna 16- i jedna 72-letnia. Obie zostały skazane i stracone z przyczyn politycznych. Klasycznymi wyrokami śmierci zapadającymi z przyczyn politycznych jest sprawa 10 kolejarzy ze Styrii działających w ruchu oporu, skazanych na karę śmierci i ściętych 31 lipca 1943 roku.

Zgodnie z danymi statystycznymi z Austrii z lat 1940-1942, liczba osób prawomocnie skazanych przez sądy specjalne systematycznie rosła⁴⁶⁷. W 1940 roku liczba skazanych na podstawie rozporządzenia w celu ochrony siły obronnej wynosiła 130, dwa lata później było to 1140 osób. Podobna sytuacja zaistniała w związku ze stosowaniem rozporządzenia o wojnie ekonomicznej. W 1940 skazano na jego podstawie 102 osoby, by pod koniec roku 1942 liczba ta zwiększyła się do 1039⁴⁶⁸.

Co ciekawe, na terenie Okręgu sądu w Leitmeritz znajdowały się m.in. wydziały dotyczące sądu specjalnego, jak i przestępstw przeciwko narodowi (odpowiadały one wydziałom prokuratorskim). Około 5 proc. wszystkich wyroków orzekanych w sądach Okręgu Leitmeritz dotyczyło wydziałów specjalnych, inne polityczne przestępstwa wynosiły 1 proc. Na terenie *Sudetenlandu* wykroczenia lub przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu wynosiły ogółem do 1942 roku zaledwie 1 proc. wszystkich postępowań zakończonych wyrokiem⁴⁶⁹. Wynikało to zapewne z tego, że na tych terenach mieszkały w znacznej większości osoby o poglądach narodowo-socjalistycznych.

Rolę represji karnej w systemie nazistowskiego systemu wymiaru sprawiedliwości dobrze charakteryzuje podkreślany przez Forma i Schwartz fakt, że na terenie Austrii w 1933 roku karę śmierci zagrożone były trzy przestępstwa, a w 1943 roku aż 43 czyny⁴⁷⁰. W 1939

⁴⁶⁷ *Osterreichisches Staatsarchiv: Abt. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien (AVA), Reichkommissar für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich (Rk).*

⁴⁶⁸ *DÖW, Akt 20 752/111: Statistisches Reichsamt: Die Entwicklung der Kriminalität in den Alpen- und Donau-Reichsgauen seit ihrer Eingliederung in das Deutsche Reich bis zum Jahre 1942, s.8.*

⁴⁶⁹ Sprawozdania prokuratury generalnej z 21 września 1943 r. (Lagebericht des GSTA vom 21.09.1943).

⁴⁷⁰ W. Form, U. Schwarz, *österreichische Opfer der NS-Justiz*, [dostęp: 8 lutego 2018] www.doew.at *Namentliche Erfassung der Opfer politischer Verfolgung 1938–1945*, s. 12.

roku na terenie Wyższego Sądu Krajowego w Wiedniu zostało przeprowadzonych 2,75 mln spraw. Od 1942 roku sądy specjalne z Okręgu Leitmeritz, Krems, Znojmo St. Pölten znalazły się we właściwości tego sądu. Liczba osób, których procesy odbyły się przed sądami tego okręgu, wzrosła do 3,6 mln⁴⁷¹.

4.3. Wybrane przykłady zachodzących zmian w prawie materialnym i procesowym w państwie hitlerowskim oraz na terenach Austrii i *Sudetenlandu*

Zarówno w zakresie prawa materialnego (karnego i cywilnego), jak i w zakresie procedury, w latach 1933-1945 nie wypracowano w III Rzeszy żadnej nowej, całościowej kodyfikacji. Rozwój nowych tendencji i kierunków w prawie cywilnym XX wieku w niewielkim tylko stopniu dotknął samego tekstu kodeksu. W czasach III Rzeszy BGB obowiązywał nadal, bez większych nowelizacji, z wyłączeniem przepisów dotyczących prawa małżeńskiego, które uległy znacznym zmianom. W istocie jednak nastąpiło załamanie naczelných zasad dotychczasowego porządku prawnego. Wprowadzenie przez faszyzm na miejsce zasady równości wobec prawa kryteriów rasowych jako podstawy podziałów społecznych dotknęło samej istoty prawa cywilnego. Mityczne pojęcie „wspólnoty narodowej” (*Volksgemeinschaft*) uzasadniało wkraczanie w dziedzinę praw jednostkowych i ich dowolne likwidowanie. Proces ten, określane eufemistycznie jako „wkraczanie prawa publicznego w sferę prywatno-prawną” uzasadniany był teoretycznie, jako realizacja germańskiej idei jedności prawa⁴⁷².

W czasach panowania narodowego socjalizmu narodził się program generalnej przebudowy prawa cywilnego w duchu germańskim i wprowadzenia na miejsce BGB nowego „kodeksu narodowego”. Warto zauważyć, że już w programie partii w roku 1920 domagano się „zastąpienia służącego materialistycznemu porządkowi świata prawa rzymskiego niemieckim prawem powszechnym”⁴⁷³. Ostatecznie opracowano tylko część dot. prawa osobowego.

⁴⁷¹ *Daten des Reichsjustizministeriums, Handbook of Justice Administration (Berlin 1942)*, s. 248.

⁴⁷² Zob. F. Ryszka, *Państwo...*, s. 54 i n.

⁴⁷³ P. Koschaker, *Europa und das römische Recht*, Tuebingen 1938, s. 311.

W zakresie prawa karnego procesowego pierwsze znaczące reformy miały miejsce na początku 1933 roku⁴⁷⁴. Należy tu przede wszystkim wspomnieć o tzw. *ustawie von der Lubbe*, polegającej na wprowadzeniu zasady retroaktywności ustawy karnej⁴⁷⁵. Wspomniana ustawa została wprowadzona przez rząd III Rzeszy 29 marca 1933 roku⁴⁷⁶. Tym samym pogwałcono naczelną zasadę państwa prawnego – *nulla poena sine lege poenali i lex retro non agit*. Nowela prawa karnego z 28 marca 1935 roku wprowadziła zasadę, że podstawą ścigania nie będzie tylko prawo stanowione, ale też, gdy wymaga tego odczucie narodu⁴⁷⁷.

Czasy hitlerowskiej dyktatury przyniosły największe przeobrażenia w sferze prawa osobowego. Określały je generalnie ustawy norymberskie, a następnie szereg ustaw specjalnych, jak np. ustawa z 18 października 1936 roku o zdrowiu małżeńskim (*Ehegesundheitsgesetz*) zakazująca małżeństw w wypadku, gdy jedna ze stron była ubezwłasnowolniona, chora zakaźnie lub w stanie zakłóceń umysłu godzących w małżeństwo z punktu widzenia interesów wspólnoty narodowej. Małżeństwo było więc potraktowane jako instytucja publiczna. Te same względy leżały u podstaw nowego prawa małżeńskiego, zawartego w ustawie z 6 lipca 1938 roku „o ujednoczeniu zawierania i rozwiązywania małżeństw w Austrii i na pozostałym obszarze Rzeszy”⁴⁷⁸, która uchylała odnośne przepisy kodeksu cywilnego niemieckiego (§§ 1303 – 1352 BGB). Pojawienie się tego aktu było w literaturze tłumaczone tylko potrzebą ujednoczenia prawa małżeńskiego w związku z *Anschlusssem* Austrii⁴⁷⁹. Faktycznie jednak oznaczało ono oparcie prawa małżeńskiego na nowych zasadach i to w nowej, narodowo-socjalistycznej terminologii. W ustawie tej zdecydowano się na połączenie zasady hitlerowskiej polityki rasowej (razem z odesłaniem do ustaw rasowych w zakresie ograniczeń zawierania małżeństw) i polityki populacyjnej, której najważniejszym celem było utrzymanie biologicznej ciągłości narodu niemieckiego⁴⁸⁰.

⁴⁷⁴ W. Johe, *Die gleichgeschaltete Justiz*, Frankfurt am Main 1967, s. 85 i n.

⁴⁷⁵ W. Lemiesz, *Paragraf i zbrodnia*, Warszawa 1963, s. 144.

⁴⁷⁶ *Gesetz über Verhängung und Vollzug der Todesstrafe 29. März 1933* (RGBl. I, s.151).

⁴⁷⁷ Ł. Bolesta, *Prawo karne III Rzeszy Instrumentem Polityki Państwa Totalitarnego*, [w:] *Studenckie Zeszyty Naukowe*, Toruń 2013, s. 212-213.

⁴⁷⁸ *Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet vom 6. Juli 1938* (RGBl. I. s.807)

⁴⁷⁹ Por. np. M. Kaser, *Wege und Ziele der deutschen Zivilrechtswissenschaft*, [w:] *L' Europa e il diritto Romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker*, Bd. I, Milano 1954, s. 568.

⁴⁸⁰ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, wyd. I, Warszawa 2009, s. 240.

Powyższe ustawodawstwo było podstawą rozwoju w Austrii i *Sudetenlandzie* w 1939 roku systemu sądów specjalnych mogących orzekać sterylizację w celu ochrony przed dziedzicznie chorym potomstwem⁴⁸¹.

Ustawy uchylające normy BGB w zakresie prawa małżeńskiego prowadziły do koncepcji małżeństwa pojmowanego wyłącznie jako instytucja polityki demograficznej i populacyjnej. Koncepcja ta w wykładni rozszerzającej prowadziła do prymatu interesu dziecka nienarodzonego nad interesem czy zdrowiem kobiety. Podstawą rozwiązania małżeństwa były subiektywne lub obiektywne trudności w poczęciu potomstwa. Prawo małżeńskie stało się zatem narzędziem interesu narodu, który miał rosnąć w liczebną i „jakościową” siłę. Zasadę tę określało rozporządzenie w sprawie wprowadzenia w życie i uzupełnienia ustawy o unifikacji prawa do małżeństwa i rozwodu w kraju Austrii i na pozostałym terytorium Rzeszy z 27 lipca 1938 roku⁴⁸².

Istotne zmiany w przepisach BGB, a dotyczące prawa spadkowego, wprowadziła ustawa z 31 sierpnia 1938 roku o ustanawianiu testamentów i umów spadkowych⁴⁸³. Jej celem było odformalizowanie przepisów dotyczących rozporządzeń ostatniej woli, m.in. przez zniesienie dotychczasowych wymogów testamentu holograficznego tj. własnoręczności daty i miejsca sporządzenia. Akt ten uznawał nieważność rozporządzeń ostatniej woli, które według „zdrowego poczucia narodu” naruszałyby interesy rodziny i wspólnoty narodowej. Zaczęto pozbywać się przepisów o fundamentalnym znaczeniu, zakorzenionych w społeczeństwie od wielu lat. Powyższa norma obalała zasadę swobody dyspozycji testamentowej, poddając tę sferę uprawnień jednostki ograniczeniom ze względów rasowych – politycznych lub moralnych⁴⁸⁴.

Względami rasowymi uzasadnione było także wydanie wspomnianej jak wyżej ustawy o zagrodach dziedzicznych. Wymagała ona od chłopów dziedzicznych wykazania dowodu czystości rasowej jeszcze dalej niż ustawy norymberskie. Ustawa ta miała na celu

⁴⁸¹ *Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses und des Ehegesundheitsgesetzes vom 31. August 1939* (GBlfdLÖ. 1438/1939).

⁴⁸² *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung zur Durchführung und Ergänzung des Gesetzes zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet (Ehegesetz) vom 27. Juli 1938* (GBlfdLÖ. 302/1938).

⁴⁸³ *Gesetz über die Errichtung von Testamenten und Erbverträgen vom 31. Juli 1938* (RGBl. I s.973).

⁴⁸⁴ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie...*, s. 240-241.

wzmocnienie krwi niemieckiej i jej związku z ziemią⁴⁸⁵. Gospodarstwa uznane za zagrody dziedziczne były wyłączone z obrotu, niepodzielne i dziedziczone przez jednego spadkobiercę wbrew egalitarnym i liberalnym zasadom prawa spadkowego w kodeksie cywilnym.

Początek reformy z 31 lipca 1938 roku (niedokończonej) prawa spadkowego miał analogiczny charakter. Kamieniem węgielnym przyszłego prawa spadkowego (uchylającym normy BGB) była zasada nieważności rozporządzeń woli o charakterze testamentu, jeżeli naruszały one interes rodziny lub narodu⁴⁸⁶. W zakresie prawa rzeczowego, ustawy norymberskie wprowadzające zasadę nierówności wobec prawa zdeterminowaną przez rasę, otwierały drogę do późniejszego procesu „aryzacji”, który oznaczał wywłaszczenie ludności żydowskiej⁴⁸⁷. W tym przypadku obowiązywała jednak typowa dla III Rzeszy zasada legalności pozorów. Wywłaszczenie i rabunek ludności żydowskiej (w okresie przed zainicjowaniem *Endlösung*) dokonywało się w oparciu o podstawę prawną w postaci rozporządzeń, zarządzeń administracyjnych, a także orzecznictwa *Reichsgerichtu*.

Orzeczenie *Reichsgerichtu*⁴⁸⁸ odbierało Żydom możliwość uzyskania wpisu hipotecznego długu z tytułu sprzedanej aryjczykowi nieruchomości. Oparte było na normach rozporządzenia z 3 grudnia 1933 roku, które wykluczało możliwość nabywania przez Żydów praw rzeczowych. Podsumowując, Żydzi nie mogli dochodzić swoich praw majątkowych tylko wykonywać zobowiązania⁴⁸⁹.

W 1940 roku rozszerzono zakres właściwości rzeczowej sądów specjalnych (*Sondergerichte*) o wszystkie niemal sprawy dotyczące przestępstw przeciw państwu⁴⁹⁰. Przypadki kwalifikowane jako „zhańbienie rasy” pozostawały jednak wciąż w kompetencji sądów powszechnych. Między innymi 19 września 1939 roku wprowadzono ustawę zmieniającą przepisy ogólnego postępowania karnego, postępowania karnego

⁴⁸⁵ O powstaniu i znaczeniu tej formuły w polityce hitlerowskiej wobec chłopstwa, por. J. W. Hedemann, *Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert*, Berlin 1935, II, s. 348.

⁴⁸⁶ *Gesetz über die Gründung von Testamenten und Erbverträgen* (RGBl. I, s. 973).

⁴⁸⁷ H. Pachter, B. Hellman, O. Patel, *Nazi-Deutsch: A Glossary of Contemporary German Usage*, New York 1944, s. 20-29.

⁴⁸⁸ RG, pierwszy senat cywilny, 16 III 1939 („*Deutsches Reich*” 1939, s. 582 i n).

⁴⁸⁹ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 457-458.

⁴⁹⁰ *Verordnung zur Durchführung der Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 13. März 1940*. (RGBl. I, s. 489-493).

Wehrmachtu i kodeksu karnego⁴⁹¹. Reformy prawa karnego materialnego i prawa karnego procesowego uznać należy za istotny element wpływający na zmianę prawno-organizacyjną badanych terenów⁴⁹².

Führer, jak już wspomniano wyżej, na zjeździe prawników w 1933 roku⁴⁹³ ogłosił, że potrzebne jest stworzenie nowej moralności z całym systemem sankcji karnych. W myśl tej dyrektywy 24 listopada 1933 roku została wprowadzona jedna z pierwszych reform, tj. ustawa przeciw niebezpiecznym przestępcom z nawyku (*gefährliche Gewohnheitsverbrecher*)⁴⁹⁴. Wprowadziła ona definicję przestępcy z nawyku (§ 20a) oraz środków zabezpieczających i poprawczych (*Maßregeln der Sicherung und Besserung* § 42a-42n)⁴⁹⁵.

Istota nazistowskiego prawa karnego polegała na tym, że miało ono być i było związane z przynależnością każdego obywatela do wspólnoty *Volksgemeinschaft*. *Führer* stwierdzał, że na pierwszym miejscu mają być obowiązki, a nie prawa. Prawo karne miało stać na straży posłuszeństwa każdego obywatela wobec państwa i być regulatorem moralności oraz wszelkich zachowań społecznych. Przeprowadzane reformy wyrażały się w postaci dwustopniowości zjawiska określonego jako „*analogia iuris*”, czyli analogii z systemu prawnego. W myśl tej zasady to sędzia miał stwierdzić, czy dany czyn był zgodny z założeniami narodowego socjalizmu, czy wręcz odwrotnie⁴⁹⁶. Przedstawiona zasada miała skutki bardzo daleko idące. Praktycznie każdy mógł być skazany nawet za drobne przewinienie, właśnie z powodu dowolnej interpretacji danego zdarzenia przez sędziego i zastosowania powyższej zasady w wydanym wyroku skazującym.

Wprowadzając poszczególne reformy prawa karnego materialnego i prawa karnego procesowego, naziści przede wszystkim za cel obrali dokładną nowelizację przepisów o ściganiu przestępstw przeciwko państwu oraz zdradę główną i zdradę kraju⁴⁹⁷. Zdradę

⁴⁹¹ *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs, vom 19. September 1939*. (RGBl. I, s. 795).

⁴⁹² H. Ostendorf, *Dokumentation des NS-Strafrechts*. Baden-Baden 2000, s. 20-25.

⁴⁹³ „*Völkischer Beobachter*” z 5 października 1936.

⁴⁹⁴ O tym więcej, [w:] E. R. Huber, *Verfassungsrecht des Grossdeutschen Reiches*, wyd. 2, Hamburg 1939, s. 55.

⁴⁹⁵ Por. Kwestie [prawa karnego wobec narodowo obcych – również szczegółowo opisuje Diemut Majer, *Narodowo obcy...*, s. 265 i n.

⁴⁹⁶ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 476 i n.

⁴⁹⁷ J. Nagler, *Reichs-Strafgesetzbuch*, Berlin 1944, s. 565 i n.

główną traktowano jako przewinienie wymierzone przeciwko wewnętrznemu porządkowi państwowemu Rzeszy (zamach na jej instytucje ustrojowe), a zdradę kraju jako zamach na jej bezpieczeństwo zewnętrzne⁴⁹⁸.

W przypadku wcielonych do Rzeszy terenów Austrii i *Sudetenlandu* recepcja procedury karnej i cywilnej musiała być traktowana spójnie z wdrożeniem niemieckich norm prawa karnego materialnego, wśród których właśnie zasadniczą rolę z punktu widzenia politycznego odgrywały powyżej wskazane przepisy – o sankcji karnej za zdradę główną (*Hochverrat*), zdradę kraju (*Landverrat*), szpiegostwo, sabotaż, a w okresie wojny również za szerzenie defetyzmu oraz wspomniane tzw. „przestępstwa radiowe”. Dla przykładu, w *Sondergericht* Salzburg 117 osób zostało skazanych za przestępstwo związane z rozporządzeniem radiowym. W 1940 było to 11 osób, w 1941 dziewięć osób, w 1942 dwanaście osób, w 1943 dwanaście osób, w 1944 63 osoby i w 1945 dziesięć osób⁴⁹⁹. W Innsbrucku było to 58 w 1940 roku, 29 osób w 1941, sześć osób w 1942, rok później trzy osoby, a w dwóch ostatnich latach wojny kolejno 6 i 7 osób. Rok po wybuchu wojny w Austrii było w sumie 259 wyroków skazujących, a w 1941 roku liczba ta spadła do 171⁵⁰⁰. Co ciekawe, w latach 1940 i 1941 liczba skazanych była identyczna – 68. W 1942 roku liczba ta spadła o niemal połowę, do 28 osób. Wynikało to przede wszystkim z tego, iż rosła wykrywalność słuchających, przez co większość ludzi zaprzestała słuchania zagranicznych audycji w radiu. W terenie pojawiło się również coraz więcej jednostek *Wehrmachtu*, których obecność wzmagała obawy przed wykryciem. Po dołączeniu okręgów sądów specjalnych z sądów rejonowych Znaim, Krems i St. Pölten do jurysdykcji OLG Wien, nastąpił wzrost skazań do 167⁵⁰¹.

Kolejną reformą było wprowadzenie norm tzw. prawa karnego wojennego. Specjalne przepisy, poprzez wydawane ustawy lub rozporządzenia, powstawały z powodu zaistniałej sytuacji wojennej. Miały na celu głównie uproszczenie procedur prawnych na skutek

⁴⁹⁸ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 481-482.

⁴⁹⁹ E. Hanisch, *Politische Prozesse vor dem Sondergericht im Reichsgau Salzburg 1939–1945*, [w:] E. Weinzierl/O.Rathkolb (red.): *Justiz und Zeitgeschichte. Symposionsbeiträge 1976–1993*, (Bd. 1 Wien 1995), s. 139–149.

⁵⁰⁰ *DÖW, Akt 20 752/111: Statistisches Reichsamt: Die Entwicklung der Kriminalität in den Alpen-und Donau-Reichsgauen seit ihrer Eingliederung in das Deutsche Reich bis zum Jahre 1942*, s. 7.

⁵⁰¹ *Ibidem*, s. 12 i n.

prowadzenia działań wojennych i powstawały w związku z coraz trudniejszą sytuacją na froncie.

Powyższy stan faktyczny odnosił się do całego wymiaru sprawiedliwości, dotyczył wszelkich działań i postępowań przed wszystkimi rodzajami sądów. Specyficzna konstrukcja norm miała na celu usuwanie przeciwników politycznych poprzez wydawanie surowych wyroków i tych osób, które w myśl powyższych zasad swoim zachowaniem działają przeciwko państwu, mają odmienne poglądy, a tym samym zagrażają całemu narodowi w rozumieniu ideologii nazistowskiej. Powołanie komisji władnej do przeprowadzenia reformy prawa karnego miało m.in. na celu wprowadzenie takich przepisów, które najlepiej realizowałyby powyżej opisaną ideę i obowiązywały na całym terytorium Rzeszy, a w szczególności terenach wcielonych.

Dla orzecznictwa w sprawach karnych szczególne znaczenie miały dwie instytucje, które Franciszek Ryszka określa mianem instytucji administracyjnej korektury wyroków⁵⁰². Były to: nadzwyczajny sprzeciw prokuratora wobec prawomocnego wyroku (*nichtigkeitsbeschwerde*) i wnioski o wznowienie postępowania (*außerordentlicher Einspruch*). Wniosek o wznowienie postępowania przy prawomocnym wyroku w sprawie karnej mógł być złożony przez prokuratora przy Sądzie Najwyższym w ciągu roku od daty uprawomocnienia się wyroku⁵⁰³. Po złożeniu takiego wniosku, konieczne było wznowienie postępowania zakończone nowym orzeczeniem. Sprawę rozpatrywał specjalny senat karny *Reichsgerichtu*, a w przypadku wyroku wydanego przez *Volksgesichtshof* – specjalny senat karny tego Trybunału⁵⁰⁴.

Drugim środkiem rewizji wyroków zastosowanym przez prokuratora była skarga na nieważność postępowania. W tym przypadku Główny Prokurator Rzeszy kierował do Sądu Rzeszy wnioski o unieważnienie postępowania w danej sprawie przed wszystkimi organami (*Amtsgerichte*, sądów krajowych, wyższych sądów krajowych oraz *Sondergerichte*). Termin złożenia skargi na nieważność postępowania wynosił również rok od daty uprawomocnienia się wyroku. Podstawą prawną skargi miało być błędne zastosowanie prawa w stosunku do

⁵⁰² F. Ryszka, *Państwo...*, s. 401 i n.

⁵⁰³ Art. 3. *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs Vom 24. April 1934* (RGBl. I, s. 1841) oraz art. 34-35 *Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21. Februar 1940* (RGBl. I, s. 405).

⁵⁰⁴ F. Ryszka, *Państwo...*, s. 402.

danego stanu faktycznego. Dwie instytucje nadzwyczajnej rewizji prawomocnych wyroków nie były jednak końcem ingerencji w procedurę karną.

W 1942 roku ingerencja władzy wykonawczej w orzecznictwo (przede wszystkim w sprawach karnych) stała się jawna, a jej wyrazem były akty administracyjne w postaci decyzji *Führera* lub zarządzeń administracyjnych ministra sprawiedliwości. Franciszka Ryszka podkreśla, że początek wojny oznaczał pojawienie się aspiracji natury prawniczej w policji politycznej (gestapo), konkurencyjnej wobec aparatu wymiaru sprawiedliwości w zakresie represji karnych, co często oznaczało wykonanie wyroku śmierci bez uprzedniego zawiadomienia sądu⁵⁰⁵.

Rozporządzenie o wojnie totalnej z 25 lipca 1944 roku⁵⁰⁶ i specjalne pełnomocnictwa dla ministra sprawiedliwości wprowadzały odpowiedzialność karną za każde naruszenie przepisów prawa obowiązujących w Rzeszy (również zarządzeń i aktów prawa administracyjnego). Przepisy tego rozporządzenia działały z mocą wsteczną. Swoistym dopełnieniem tego rozporządzenia było czwarte rozporządzenie o uproszczeniu procedury karnej z 13 grudnia 1944 roku⁵⁰⁷. Akt ten w praktyce znosił prawo do obrony.

Należy oczywiście pamiętać, że w Austrii, pomimo jej wcielenia do III Rzeszy, obowiązywał dalej kodeks ABGB, choć z pewnymi ważnymi zmianami w zakresie prawa małżeńskiego i prawa spadkowego, o którym była mowa wyżej.⁵⁰⁸

Również ówczesne ustawy były uchylane lub modyfikowane pod wpływem wprowadzanych zmian. Sytuacja wyglądała podobnie na implementowanych terenach Czechosłowacji; mówiąc ogólnie – ówczesne obowiązujące kodeksy oraz inne akty normatywne były systematycznie zmieniane lub wypierane pod naporem wprowadzanych reform pochodzących z państwa nazistowskiego⁵⁰⁹. Podsumowując, wskazać można, że zmiany w prawie cywilnym na badanych obszarach były dokonywane lokalnie.

Dominacja prawa publicznego w III Rzeszy nad prawami prywatnymi jednostek była wyrazem instytucjonalizacji i podporządkowania interesom państwa i narodu zachowań

⁵⁰⁵ Ibidem, s. 405 i n.

⁵⁰⁶ *Erlass des Führers über den totalen Kriegseinsetz vom 25 Juni 1944* (RGBl. I, s. 116).

⁵⁰⁷ *Vierte Verordnung zur Vereinfachung der Strafrechtspflege vom 13 Dezember 1944* (RGBl. I, s. 339).

⁵⁰⁸ Jak m.in. w przypadku wspomnianych zmian w prawie osobowym.

⁵⁰⁹ P. Majewski, „*Niemcy Sudeccy*” 1848-1948... s. 400 i n.

obywateli (nawet tych należących tradycyjnie do sfery intymnej i osobistej). Projektowana nowa kodyfikacja prawa cywilnego, która miała zastąpić BGB i również obowiązywać na badanych obszarach, zakładała programowe zatarcie różnicy między prawem prywatnym a prawem publicznym. Wszystkie normy miały być bowiem w tej nowej kodyfikacji podporządkowane naczelnej metanormie – klauzuli interesu i dobra wspólnoty narodowej.

4.4. Wpływ reform prawa karnego materialnego i prawa karnego procesowego na porządek prawny wcielonych terenów Austrii i *Sudetenlandu* oraz problematyka instancyjności procesu sądowego – wybrane aspekty

Pierwotnym zamysłem miało być połączenie prawa karnego materialnego i procesowego austriackiego, jak również prawa karnego materialnego i procesowego niemieckiego. Nie nastąpiło to głównie z powodu wybuchu wojny. Jednakże można uznać, że austriacki kodeks karny mógł zastąpić brak wprowadzenia stosownej nowelizacji przepisów karnych ze strony państwa hitlerowskiego. Niektóre przepisy prawa karnego materialnego i procesowego austriackiego były wykorzystywane w porządku prawnym niemieckim, jak np. przepisy dotyczące sprawy lub pomocników oskarżonego⁵¹⁰.

Pomimo podobnej konstrukcji z porządkiem prawnym niemieckim, do końca wojny na terenie Austrii obowiązywało prawo karne austriackie materialne i procesowe. W piśmie ministra sprawiedliwości F. Gürtnera do H. Goeringa z dnia 20 października 1938 roku⁵¹¹ możemy przeczytać, że zwracał się on z prośbą o wprowadzenie m.in. reformy prawa karnego, w szczególności na teren Austrii. Miało to na celu ujednoczenie poszczególnych porządków prawnych. Podobne pismo zostało wysłane przez Gürtnera w dniu 12 grudnia 1939 roku⁵¹² do Kancelarii Rzeszy, jednakże i tym razem bez rezultatu.

⁵¹⁰ *Der Entwurf der Regeln des Strafverfahrens, des Friedens- und Schiedsgerichts und des Gesetzes über die Verfassung des Gerichts. Sitz des offiziellen Untersuchungsausschusses des Reichsjustizministeriums. Abgeschlossen am 27. Februar 1936 „Als Manuskript gedruckt“, s.6., zob., Dokument Ministerstwa Sprawiedliwości: BAB Reichsjustizministerium R 3001 / alt. R 22, Nr. 1035, s. 301.*

⁵¹¹ Dokument Kancelarii Rzeszy: BB R 43 II Nr. 1353b, s. 41; Dokument Ministerstwa Sprawiedliwości: BB R 3001 / R 22, Nr. 855, s. 361. Ostatnie spotkanie w Kancelarii Rzeszy odbyło się 4 lutego 1939 r.

⁵¹² Dokument Ministerstwa Sprawiedliwości: BB R 3001 / R 22, Nr. 855, s. 361.

Konsultacje nad analizowaną reformą były bardzo żywe. Za przykład może posłużyć korespondencja z dnia 16 grudnia 1939 roku, która wskazuje, że Naczelne Dowództwo Armii odrzuciło propozycję przepisów m.in. z powodu zmian w organizacji sądownictwa wojskowego⁵¹³.

Należy pamiętać, że do prawa karnego w państwie hitlerowskim również miała zastosowanie zasada narodowości, oczywiście z pewnymi wyjątkami, np. w zakresie prawa małżeńskiego. Ogólnie jej ideą było to, iż obywatelstwo określało, jakiemu prawu dana osoba podlegała i według którego będzie sądzona. Przykładowo w Generalnym Gubernatorstwie obowiązywało polskie prawo karne w stosunku do polskich obywateli, ale w przypadku obywateli niemieckich miało już zastosowanie prawo niemieckie.

Rozporządzenie z dnia 16 stycznia 1939 roku⁵¹⁴ wprowadzało niemieckie prawo karne na tereny sudeckie. Na poszczególnych wcielonych w trakcie wojny obszarach – stosowano różne normy prawne. Dla przykładu – bo takich regulacji było wiele – należy wymienić tu rozporządzenie w sprawie wprowadzenia niemieckiego prawa karnego w zintegrowanych regionach wschodnich z dnia 6 czerwca 1940 roku⁵¹⁵, czyli tych ziem na wschód od wyznaczonej linii Odry-Nysy, które należały do terytorium państwa hitlerowskiego w dniu 31 grudnia 1937 roku oraz rozporządzenie z dnia 30 stycznia 1942 roku wprowadzające niemieckie prawo i postępowanie karne na terenach Alzacji⁵¹⁶. Warto wspomnieć, iż na tych terenach również obowiązywała opisana zasada narodowości.

Obiektem reformy miało stać się także prawo karne procesowe, a jej celem zbliżenie i dostosowanie przepisów do poglądów narodowo-socjalistycznych. Według hitlerowców w trakcie postępowania procesowego oskarżeni nie mogli powoływać się na partię NSDAP. Wprowadzenie nowelizacji postępowania karnego w III Rzeszy w istocie miało na celu

⁵¹³ Odpowiedź negatywna wysłana przez Naczelne Dowództwo: BAB Reichsjustizministerium R 3001 / alt. R 22, nr 856, s. 137.

⁵¹⁴ *Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts, der deutschen Gerichtsverfassung und anderer Gesetze in den sudetendeutschen Gebieten vom 16. Januar 1939* (RGBl. I, S. 38-42).

⁵¹⁵ *Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts in den eingegliederten Ostgebieten vom 6. Juni 1940* (RGBl. I, s. 844-846).

⁵¹⁶ *Verordnung über die Einführung des Strafgesetzbuchs für das Deutsche Reich und anderer strafrechtlicher Gesetze im Elsaß vom 30. Januar 1942* (*Verordnungsblatt des Chef der Zivilverwaltung im Elsaß* s. 64).

umocnienie pozycji prokuratora w sądzie⁵¹⁷. Zmiany dotyczyły m.in. praw i obowiązków stron postępowania i procedury odwoławczej. Reformą zajmowała się Akademia Prawa Niemieckiego⁵¹⁸. Do Wielkiej Komisji Postępowania Karnego, już po dokonaniu aneksji Austrii, zostało także powołanych dwóch przedstawicieli austriackich. Prac nie udało się zakończyć, m.in. z powodu trwającej wojny.

Reforma miała na celu usprawnienie procesu na wszystkich terenach wcielonych do Rzeszy i spowodowanie, by właściwe sądy karne orzekały w zgodzie z przepisami narodowo-socjalistycznymi oraz w odpowiednim tempie⁵¹⁹. Sędziowie mieli być specjalnie wyselekcjonowani w zależności od prowadzonej sprawy. Wyrok miał być „szybki” – reforma miała wejść w życie razem z dokonywanym rozszerzaniem jurysdykcji sądowniczej.

Proponowane zmiany miały na celu ujednoczenie i stosowanie prawa karnego procesowego na całym wcielonym przez III Rzeszę terytorium, a przede wszystkim miały służyć szybkiej eliminacji oponentów poprzez sprawny proces. List ministra Schäffera do Prokuratora Generalnego z dnia 19 lutego 1941 roku wskazuje jednak, że zdawano sobie sprawę, iż ciężko będzie dokończyć przeprowadzaną reformę z powodu trwającej wojny⁵²⁰. Gdyby udało się wdrożyć wszystkie zamierzone reformy w odpowiednim czasie, wpływ państwa hitlerowskiego na działanie sądownictwa na terenach wcielonych byłby dużo większy i bardziej efektywny⁵²¹.

⁵¹⁷ *Der Entwurf der Strafprozessordnung wurde in erster Lesung von der offiziellen Strafprozesskommission im Reich und dem preußischen Justizministerium entwickelt und diskutiert. Am 15. Dezember 1934 geschlossen* nr 1034, Berlin, s. 38-256.

⁵¹⁸ *Der Entwurf der Strafprozessordnung wurde vom Redaktionskomitee der offiziellen Strafprozesskommission geändert. Zweite Lesung (Abgeschlossen am 20. Januar 1936)* Nr. 1035, Berlin s. 29-180; *Gedruckte Version: "Verordnungsentwürfe zu Strafverfahren, Friedensgerichtsbarkeit und Schiedsrichter- und Verfassungsrecht. Eingeführt von der offiziellen Kommission des Strafverfahrens des Reichsjustizministeriums. Fertiggestellt am 27. Februar 1936. - Manuskript gedruckt.*

⁵¹⁹ Hitlerowcy twierdzili, że prawo postępowania karnego nie spełnia tej roli.

⁵²⁰ BAB Reichsjustizministerium R 3001 /alt. R 22, Nr. 1035, str. 301.

⁵²¹ Leonard Górnicki w swojej pracy pn. *Prawo Trzeciej Rzeszy w nauce i publicystyce prawniczej Polski międzywojennej (1933-1939)*, Bielsko-Biała 1993, s. 65 i n. przeprowadza bardziej szczegółowe rozważania na dany temat, jednak zamysłem tej analizy było ukazanie przeprowadzanych reform i ich ewentualny wpływ na porządki prawne poszczególnych wcielonych terenów.

Poniżej zdecydowano się przedstawić najważniejsze wybrane przepisy rozporządzenia w sprawie postępowania w pierwszej instancji przed wyższymi sądami krajowymi w Austrii i niemieckich terytoriach sudeckich z dnia 23 grudnia 1938 roku⁵²². Jest to bardzo istotny akt prawny, przede wszystkim ze względu na obszar regulacji.

Prokuratura Krajowa występuje przed wyższymi sądami krajowymi jako organ oskarżający (§ 1). Co ciekawe, jeżeli czyn nosi znamiona innego czynu karalnego niż podlegającego jurysdykcji sądu ludowego lub krajowego, to wtedy instancją rozstrzygającą jest wyższy sąd krajowy (§ 2) – wynika z tego zasada domniemania kompetencji wyższego sądu krajowego.

Następnie (§ 3) możemy znaleźć zapis, iż w niektórych przypadkach obowiązuje austriacka ustawa o postępowaniu karnym, a co warte odnotowania, dotyczy to również terenów sudeckich, gdzie zastosowanie miał kodeks austriacki. Z paragrafu 7 wynika, że obrońcy są wynagradzani według prawa niemieckiego. Natomiast (§ 9) odnosi się do wznowienia postępowania, które podlega ogólnym przepisom niemieckim. Z przytoczonych przepisów wynika, iż „mieszanie” porządków prawnych było bardzo częste.

Paragraf 10 zezwala ministrowi sprawiedliwości Rzeszy, obok Biura Prokuratury Krajowej, na ustanowienie senatu wyższego sądu krajowego dla jednego lub więcej liczby okręgów sądów krajowych. Jeżeli tak się stanie, to oba organy będą posiadały kompetencje wyższego sądu krajowego dla tych okręgów. Zgodnie z tym zapisem nadzór władzy państwowej nad wyższymi sądami krajowymi był bardzo widoczny.

Nadto należy wskazać, że rolą prokuratury było skompletowanie w postępowaniu przygotowawczym akt sprawy i przedłożenie ich sądowi. Dostępne rejestry nie wskazują, na czym bezpośrednio oparte były postępowania. Z udostępnionych rejestrów, a w przypadku ich braku z dokumentów archiwalnych, wywnioskować można, że nie było w owym czasie ściśle obowiązującej procedury prowadzenia postępowania oraz kompletowania i archiwizacji dokumentów. W *Sudetenlandzie* działało siedem okręgów prokuratorskich z co najmniej dwoma wydziałami, których liczba była ruchoma (w zależności od ilości spraw). Największe zapotrzebowanie zaistniało w latach 1944-45 w Egerze, gdzie ilość spraw wymusiła powołanie dziewięciu wydziałów.

⁵²² *Verordnung über das Verfahren in erster Instanz vor den Oberlandesgerichten im Lande Österreich und in den sudetendeutschen Gebieten vom 23. Dezember 1938* (RGBl. I, S. 1928-1929).

W latach wojennych 1939-1945 jak wspomniano, najwięcej śledztw przeprowadzono w Okręgu Eger, gdzie zarejestrowano aż 22 229 postępowań sądowych. W okręgu tym rejestry prowadzone były w sposób niezwykle rzetelny, brakowało jedynie pełnych informacji o rejestrze z roku 1938 roku. W Leitmeritz toczyły się 23 193 postępowania przygotowawcze⁵²³. Początkowo istniały tam dwa wydziały, których liczba w latach 1944-45 wzrosła do sześciu. W Okręgu Troppau przeprowadzono 20 670 śledztw⁵²⁴, kolejne było Brux (20 656)⁵²⁵, Machrisch Schonberg (17 476), Reichenberg (15 016) i Bohmisch Leipa (9 806) będąca najmniejszą prokuraturą.

W Leitmeritz w roku 1938 przeprowadzono 3 475 śledztw, z czego treść 595 było nieznanymi z uwagi na luki w prowadzeniu rejestru⁵²⁶. Rok później nastąpił skokowy wzrost do 14 821 postępowań przygotowawczych zakończonych rozprawą w sądzie. W latach 1940-1944 liczba postępowań wynosiła kolejno 14 496, 13 172, 14 707, 11 144, 16 767, by w roku 1945 spaść do 9 114.

Specyfika przestępstw była wyraźna, przez co zasadny jest ich podział na te o ogólnym charakterze kryminalnym, np. kradzieże, napady czy przestępstwa przeciw obyczajności⁵²⁷. Drugą grupę stanowiły przestępstwa polityczne, takie jak zdrada stanu, ruch oporu przeciw władzy państwowej, wykroczenia i przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu⁵²⁸. Regulowały je akty, takie jak ustawa o ochronie narodu niemieckiego, regulacje w sprawie transmisji czy rozporządzenia w sprawie prawa karnego wojskowego. Wyraźny wzrost ich karalności nastąpił w środkowych latach wojny, co związane było z niepokojami społecznymi, wywołanymi wciąż niepewną sytuacją i przedłużającym się konfliktem. Nie bez znaczenia pozostawały działania ruchu oporu, które wraz z trwaniem wojny rozszerzały swój zakres, były bardziej przemyślane i profesjonalne. Wzmoczone wszczynanie śledztw oraz późniejsze prowadzenie postępowań sądowych podyktowane były koniecznością stłumienia takich ruchów oraz uspokojenia społeczeństwa.

⁵²³ *Aktenreste durch die Staatsanwaltschaft Litomerice vom 22.05.1945. StOA Litomerice/Most, NSZVZS Litomerice, K.91.*

⁵²⁴ *Deutsche Staatsanwaltschaft Troppau, Register für Vor- und Hauptverfahren, Nr. 1-16, 19-28, 35-45.*

⁵²⁵ *ZA Opava, Nemecke statni zastupitelstvi Novy Jicin (Deutsche Staatsanwaltschaft am LG Neutitschein, im folgenden: NSZ Novy Jicin), Strafkaten, K.10, 11,15, 20-22, 35-37.*

⁵²⁶ *StOA Litomerice/Most, Nemecke statni zastupitelstvi v Litomericach 1938-1945.*

⁵²⁷ *Deliktgruppe "Sonstiges" bei den Staatsanwaltschaften Leitmeritz und Reichenberg 1938-1945, Anhang zu Kap IV.*

⁵²⁸ *Lagebericht des GST vom 30.01.1940, BA, R 3001-3376.*

Prawo Rzeszy, szczególnie w czasie II wojny, zintensyfikowało ściganie przestępstw seksualnych szczególnie w pierwszych trzech latach wojny. Dla przykładu, w Reichenberg (Liberec) 5 proc. wszystkich przestępstw dotyczyło obrazy moralności. W latach 1940-1942 było to około 8-12 proc. postępowań. W Leitmeritz przestępstwa te wynosiły od 5 do 8 proc. w latach 1939-1942. Delikty te ścigane były na podstawie kodeksu karnego Rzeszy Niemieckiej (§ 172-174 i 176). Do najczęstszych należały „mieszanie” krwi aryjskiej z żydowską, cudzołóstwo oraz pedofilia. Od września 1938 roku rozpoczęto masowe ściganie prostytutki. Zgodnie z poleceniem Heydricha⁵²⁹ gubernatorzy Wiednia, Saarland i *Sudetenlandu* razem z policją mieli podjąć natychmiastowe działania w celu „zarejestrowania prostytutki w obrębie obecnych granic Rzeszy”. Prostytucja legalna była tylko w specjalnych, zarejestrowanych miejscach⁵³⁰. Do tego należało stosować się do zasad rasowych.

Przedstawienie powyżej wskazanej problematyki miało na celu zaakcentowanie zachodzących zmian w obszarze postępowań karnych, który niewątpliwie jest ważnym czynnikiem kształtującym i wpływającym po części na zmiany ustrojowo-prawne omawianych obszarów. Pozwoliło też nakreślić charakter zachodzących reform oraz odnieść je do poszczególnych porządków prawnych i ocenić efekt ich wpływu na rozwiązania prawno-organizacyjne badanych terenów.

4.5. Zarys reorganizacji kadrowej w wymiarze sprawiedliwości na terenach Austrii i *Sudetenlandu* po ich zaanektowaniu do III Rzeszy

Dokonywanie zmian kadrowych w konkretnych instytucjach często poprzedza przeprowadzanie w późniejszym czasie zasadniczych zmian organizacyjno-prawnych. Taka sytuacja miała też miejsce w III Rzeszy, a w szczególności na terytoriach wcielonych w 1938 i 1939 roku.

⁵²⁹ *Dokument: Schreiben des RMI (Heydrich) an die Reichsstatthalter Wien, Saarland, Sudetengau und nachrichtlich an alle Polizeidienststellen vom 09.09.1939 – BAR 3001-970.*

⁵³⁰ *Bericht über die Kriminalitätsentwicklung im Reich 1938, BAR 3001-1157.*

Proces ten rozpoczął się ustawą z dnia 31 marca 1933 roku⁵³¹. Wprowadzenie tego aktu miało na celu budowę państwa unitarnego. Następnie 7 kwietnia 1933 roku został wydany akt⁵³², którego głównym założeniem było wprowadzanie gubernatorów do poszczególnych landów, z wyjątkiem Prus, w celu ujednoczenia struktur organizacyjnych.

W Austrii w dniu 31 maja 1938 roku zostało wydane rozporządzenie⁵³³ o reorganizacji służby cywilnej. Było to podstawą dokonania znacznych zmian kadrowych i sprawdzenia, czy pracownicy danych urzędów wykazywali w latach wcześniejszych postawę narodowo-socjalistyczną. Brak demonstrowania światopoglądu skutkowało nagłym przeniesieniem na emeryturę. W praktyce, jak wynika z listu⁵³⁴ sekretarza stanu w ministerstwie spraw wewnętrznych z dnia 17 czerwca 1941 roku do Najwyższych Władz Rzeszy, była możliwość powrotu do pracy w przypadku udowodnienia zmiany poglądów.

Jak wskazuje Diemut Majer⁵³⁵, sędziowie, którzy długo orzekali, a nie byli uważani za zwolenników przekonań narodowo-socjalistycznych, aby wyrazić swoją gotowość do współpracy, starali się udowadniać swoją lojalność poprzez odpowiednie orzecznictwo oraz tzw. wyznanie wierności politycznej. Miało to miejsce nie tylko w Austrii, ale i na całym obszarze III Rzeszy.

Zachodzące zmiany kadrowe były dokonywane na większości wcielonych obszarów⁵³⁶. Polityka państwa hitlerowskiego zakładała, że głównym celem jest

⁵³¹ *Vorläufigen Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich vom 31. März 1933* (RGBl. I, s. 153).

⁵³² *Zweite Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich vom 7. April 1933* (RGBl. I, s. 173).

⁵³³ *Verordnung zur Neuordnung des österreichischen Berufsbeamtentums 31. Mai 1938* (GBI f d LÖ. 160 / 1938).

⁵³⁴ BAB Reichskanzlei, R 43 II Nr. 1361a, Bl. 86-87.

⁵³⁵ D. Majer, *Narodowo obcy...*, s. 30.

⁵³⁶ Ciekawa sytuacja miała miejsce w Protektoracie Czech i Moraw – co również zauważa Jaromir Tauchen – na tym obszarze po odłączeniu Kraju Sudeckiego, prezesi wysokich sądów byli uprawnieni do delegowania sądów rejonowych w swoich okręgach do ustalania porządku obrad dla pozostałych – które zostały po wprowadzonej reformie i odłączeniu Czechosłowacji – okręgowych sądów rejonowych. Zwiększyło się również zaangażowanie obywateli niemieckich jako sędziów świeckich i ławników w sądownictwie protektorackim. Warto pokrótce wskazać na sytuację w Generalnym Gubernatorstwie. Tam obsadę zmniejszono o ok. 50 proc. i dokonano likwidacji niektórych organów wewnątrzsądowych. Na obszarze Generalnego Gubernatorstwa istniał obowiązek złożenia przez sędziego i innych pracowników tejże instytucji – pisemnej deklaracji posłuszeństwa oraz lojalności wobec administracji niemieckiej. Obsługę prawną sądów niemieckich na ziemiach GG zapewniać mieli notariusze i adwokaci niemieccy. Zob. więcej, [w:] *Vyhlaška* (Sb.249/1940), *O organizačních změnách některých okresních soudů v okrese Nejvyššího soudu v Brně, vyhláška č.*, (Sb.150/1941) *o změně okresu*

„oczyszczenie” aparatu administracyjnego z sędziów i prokuratorów opozycyjnych⁵³⁷. Prowadzenie takiej polityki miało trwać aż do odwołania. Ustawa o odnowieniu stanu urzędniczego⁵³⁸ pozwoliła na legalne przeprowadzanie takich reform⁵³⁹.

Zmiany personalne dotyczyły w praktyce każdego szczebla funkcjonowania administracji, a w związku z tym miały wpływ na funkcjonowanie poszczególnych instytucji. Chodziło bowiem o to, by poprzez zostawienie osób o poglądach narodowo-socjalistycznych zapewnić sobie skuteczną realizację polityki państwa hitlerowskiego.

Charakteryzując politykę personalną w III Rzeszy, mamy w tym przypadku do czynienia z różnymi jej formami na poszczególnych terytoriach. W Austrii i *Sudetenlandzie*, np. pozostawiono lub na nowo zatrudniono wyłącznie osoby pochodzenia niemieckiego i austriackiego⁵⁴⁰. Już w pierwszych dniach po dokonaniu *Anschlusu* Seyss-Inquart⁵⁴¹ otrzymał zalecenie, aby przeprowadzić sprawną reorganizację kadry urzędniczej – zgodnie z rozporządzeniem o reorganizacji austriackiej służby cywilnej z dnia 31 maja 1938 roku – i usunąć przede wszystkim Żydów oraz osoby o niezgodnych z ideologią narodowo-socjalistyczną poglądach. W 1942 roku, w związku z kolejnymi zmianami w sądownictwie, w duchu reformy narodowo-socjalistycznej, podjęto się kolejnej próby zmian kadrowych. Środki personalne podjęte w 1942 roku przez Rothenberga i Thieracka, polegały tym razem przede wszystkim na zastąpieniu członków partii aktywnymi i pełnymi pasji narodowymi socjalistami. Celem była dalsza radykalizacja życia publicznego, do czego nie wystarczyło być jedynie członkiem partii. Dążono do pozyskania osób szczególnie przekonanych do prowadzonej przez państwo nazistowskiej polityki. Osoby te miały być zaangażowane w życie społeczne, gotowe publicznie głosić swoje poglądy. Hans Lammers zalecił w liście⁵⁴², aby minister sprawiedliwości „wykorzystał środki dostępne na mocy prawa, w szczególności drugiego rozporządzenia w sprawie środków z zakresu prawa do służby

některých okresních soudů., J. Tauchen, *Personalne zmeny v nemecke...*, s. 352 i n. oraz A. Wrzyszczyk, *Tworzenie okupacyjnego...*, s. 267 i BB, R 52 II, Nr. 247, k. 54.

⁵³⁷ *Rundverfügung des Reichsjustizministers vom 14.11.1935* („*Deutsche Justiz*” 1935, s. 1656 i n.).

⁵³⁸ *Gerichtsverfassungsgesetz* (RGBl. I, s. 41).

⁵³⁹ J. Tauchen, *Personalne zmeny...*, s. 349.

⁵⁴⁰ Np. Do 15 maja 1939 r. w Austrii było 123 urzędników służby cywilnej i 568 urzędników służby cywilnej na południu. patrz BAB Reichsinnenministerium R 1501 nr 5396 /alt. R 18 nr 396, s. 143.

⁵⁴¹ Notatka do Seyssa-Inquarta wysłana z Kancelarii Rzeszy i podpisana przez Hitlera BAB R 43 II nr 1358a, str. 73-74.

⁵⁴² BAR Reichkanzlei: 43 11/1560b.

cywilnej z dnia 9 października 1942 roku”. Efektem była szybka wymiana większości prezesów wyższych sądów okręgowych. Do przeprowadzenia zmian personalnych nie był zatem potrzebny dodatkowy dekret. Pod koniec kadencji Gürtnera tylko trzech prezesów wyższych sądów okręgowych nie było członkami partii, a nadal sprawowali swoje funkcje. Stan na 1942 rok wyglądał tak, że 86 proc. stanowisk w systemie wymiaru sprawiedliwości zajmowali członkowie partii⁵⁴³.

Obsada kadrowa i reorganizacja całego aparatu administracyjnego i sądowniczego była niebywale istotnym elementem skutecznego przeprowadzania szeroko rozumianych reform prawno-organizacyjnych terenów nie tylko Austrii i *Sudetenlandu*, ale całych obszarów wcielonych do Rzeszy.

4.6. Jurysdykcja sądowa jako specyficzna metoda wprowadzania zmian prawno-organizacyjnych przez III Rzeszę na zaanektowane tereny Austrii i *Sudetenlandu*

Na skuteczną realizację polityki ujednoczenia wobec wcielonych terenów pewien wpływ miało także orzecznictwo sądów.

Sytuacja związana z jurysdykcją sądową na omawianych terytoriach jest niezwykle skomplikowana. Mamy tu do czynienia z mnogością przepisów, złożoną hierarchią instytucji sądowniczych oraz różnymi porządkami prawnymi, a także prawem związanym z obywatelstwem i zmieniającą się strukturą terytorialną sądownictwa.

Rozporządzenie z dnia 20 listopada 1938 roku⁵⁴⁴ w sprawie rozszerzenia jurysdykcji sądów specjalnych ustanawiało statusem *Sondergericht* poszczególne sądy w Wiedniu, Grazu i Innsbrucku. Sąd w Linzu był również w podobnej sytuacji.

Zgodnie z tym rozporządzeniem, sądy odwoławcze stawały się swoistymi „trybunałami” w zakresie oceny niektórych czynów, które przed wprowadzeniem tej regulacji podlegały jurysdykcji sądów niższej instancji. Przedstawione sądy specjalne, oprócz zakresu spraw, do których są powołane, mogły również wydawać wyroki „natychmiastowe”, jeżeli

⁵⁴³ BAR Reichkanzlei: 3001/alt 22/59 (*Ernennungen mehrerer OLG-Präsidenten*).

⁵⁴⁴ *Verordnung über die Erweiterung der Zuständigkeit der Sondergerichte vom 20. November 1938* (RGI. I, s. 1632/ GBlfdLÖ. 614/1938).

prokuratura skierowała wniosek dotyczący konkretnie wskazanego przestępstwa. 23 grudnia 1938 roku⁵⁴⁵ został wydany dekret o postępowaniu w pierwszej instancji przed wyższymi sądami krajowymi w Austrii i na sudeckich terytoriach niemieckich, a następnie 13 marca 1940 roku zostało wydane rozporządzenie w sprawie wykonania rozporządzenia w sprawie jurysdykcji sądów karnych, sądów specjalnych i innych przepisów postępowania karnego⁵⁴⁶. Regulacja właściwości sądowej na badanych terenach stawała się więc ważnym obszarem zainteresowania „ustawodawcy”.

I tak na mocy rozporządzenia z dnia 28 lutego 1939 roku⁵⁴⁷ uległy likwidacji prokuratura generalna oraz Sąd Najwyższy w Wiedniu (najwyższa instancja w sprawach karnych i cywilnych), a ich obowiązki zostały przejęte 1 kwietnia 1939 roku przez *Reichsgericht* oraz *Reichsanwaltschaft* w Lipsku⁵⁴⁸.

Sąd Najwyższy w Wiedniu został zastąpiony przez odpowiednie senaty *Reichsgericht*, które musiały rozstrzygać zgodnie z prawem austriackim. Co ciekawe, w zakresie jurysdykcji senatu karnego, mimo wspólnego prawa karnego, ustanowiono szósty senat dla terenów austriackich i „sudeckich” obsadzony przede wszystkim niemieckimi i austriackimi sędziami z Austrii i *Sudetenlandu*⁵⁴⁹.

Jurysdykcja administracyjna w Austrii nie podlegała jurysdykcji sądownictwa powszechnego, sąd administracyjny był organizacyjnie podporządkowany bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych Rzeszy. Jego orzecznictwo pozostało jednak

⁵⁴⁵ *Verordnung über das Verfahren in erster Instanz vor den Oberlandesgerichten im Lande Österreich und in den sudetendeutschen Gebieten vom 23 Dezember 1928* (RGBl. I, s. 1928-1929), zob. W. Form, „*Politische NS-Strafjustiz in Österreich und Deutschland*“, in *Jahrbuch des Dokumentationsarchivs des Österreichischen Widerstandes*, 2001, s. 10-20.

⁵⁴⁶ *Verordnung zur Durchführung der Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 13. März 1940* (RGBl. I, s. 489-493).

⁵⁴⁷ *Verordnung zur weiteren Überleitung der Rechtspflege im Lande Österreich und in den sudetendeutschen Gebieten vom 28. Februar 1939* (RGBl. I, s. 358-362 / GBldLÖ. 307 / 1939).

⁵⁴⁸ Należy zauważyć, co czyni w swoim artykule badacz tego tematu Andrzej Wrzyszczyk, że Trybunał Rzeszy w Lipsku (*Reichsgericht*) działał także na terenie Generalnego Gubernatorstwa. A. Wrzyszczyk, *Tworzenie okupacyjnego...*, s. 248.

⁵⁴⁹ Por. K. Kaul, *Geschichte des Reichsgerichts, wyd. IV: 1933-1945, Unter Mitarbeit von Winfried Matthäus hinsichtlich der Auswertung der historischen Materialien. Mit 16 Fotos und 22 Faksimiles; (Veröffentlichung des Bereichs Zeitgenössische Rechtsgeschichte an der Sektion Rechtswissenschaft der Humboldt Universität zu Berlin)* Berlin 1971 s. 45 i n.

nienaruszone⁵⁵⁰. Sąd administracyjny został przemianowany na „*Reichsverwaltungsgericht, Außensenate Wien*”. Formalnie Sąd Administracyjny Rzeszy został uchylony ustawą Rady Kontroli nr 36 z 10 października 1946 roku⁵⁵¹.

Przeprowadzane zmiany we właściwości sądowej były jednym z etapów dokonywanych reform wymiaru sprawiedliwości na omawianych terenach oraz na pozostałych obszarach okupowanych, na co zwrócił uwagę w swojej monografii Günther Moritz⁵⁵².

Po dokonaniu aneksji i ustanowieniu sądownictwa specjalnego wyznaczono konkretnym sądom obszar i zakres spraw, które były w ich właściwości. 14 listopada 1939 roku wprowadzona została kilkakrotnie wspomniana ustawa o zapobieganiu chorym potomkom i ochronie dziedzicznego zdrowia narodu niemieckiego w Austrii. Regulacja ta również wykorzystywała przepisy, które obowiązywały wcześniej w Austrii. Związane z tą normą tzw. sądy zdrowia (*Erbgesundheitsgericht*), funkcjonujące przy sądach rejonowych, były jednak w porządku prawnym Austrii nowym tworem.

Włączenie orzecznictwa i przeniesienie właściwości kompetencyjnej sądownictwa austriackiego pod *Reichsgericht* spowodowało, że prawo austriackie zostało potwierdzone jako obowiązujące prawo regionalne Rzeszy. Interesujący jest kasus związany z przestępstwem „cudzołóstwa”⁵⁵³, w którym miejscowy „wydział karny” musiał podjąć decyzję o stosowaniu prawa obowiązującego w Rzeszy na terytorium Austrii. Definicja omawianego przestępstwa zmieniała się razem z przeprowadzaną reorganizacją wymiaru sprawiedliwości⁵⁵⁴. Inne źródło archiwalne – list ówczesnego ministra sprawiedliwości

⁵⁵⁰ Zob. Wspomniany wcześniej dokument o nr: BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353f, s.56-63.

⁵⁵¹ *Reichsverwaltungsgericht erst durch Kontrollratsgesetz Nr. 36 vom 10. Oktober 1946* (ABI I, s. 183).

⁵⁵² G. Moritz, *Die Gerichtsbarkeit in den von Deutschland besetzten Gebieten 1939-1945*, Tübingen 1955, s. 10 i n.

⁵⁵³ Dokument Kancelarii Rzeszy: BAB Reichskanzlei R 43 nr 4114, s. 208-227.

⁵⁵⁴ Ciekawa interpretacja H. Franka, który w swoim wystąpieniu uznał, że tak poważne moralne przestępstwo musi mieć szczegółową regulację, gdyż jest ważne z punktu widzenia ideologicznego. Prawo austriackie w tym zakresie było ówczesnie bardziej liberalne. Zob. Dokument Kancelarii Rzeszy: BAB Reichsjustizministerium R 3001 / alt. R 22, nr. 854, s. 451., Cyt. H. Frank, tł. własne: „(...) *nie było jasne, że cudzołóstwo między mężczyznami zostało ukarane, nawet między kobietami... chociaż kara z oczywistych powodów wystąpi tylko w kilku przypadkach, narodowo-socjalistyczne prawo karne nie może ignorować tych aberracji, ale musi wyrażać moralny osąd dezaprobaty*”.

Rzeszy⁵⁵⁵ do szefa Kancelarii Rzeszy z dnia 30 marca 1939 roku – także dobrze ukazuje wpływ zmian w strukturze sądownictwa wynikających z reorganizacji administracji, na właściwość sądów. Informuje w nim Kancelarię Rzeszy o wszczętej procedurze przekazywania spraw sądów, które na mocy powyżej wskazanego rozporządzenia zostaną zlikwidowane lub połączone z innymi właściwymi sądami. W tym samym dokumencie stwierdził, że nie jest możliwe przeprowadzenie szybkiej reformy wprowadzającej na terytorium Austrii odpowiednich norm prawa niemieckiego (tj. od 1 lipca 1939 roku) na podstawie rozporządzenia o podziale sądów w Austrii⁵⁵⁶.

Przykład ten pokazuje, że zmiany zachodzące w wyniku reformy organizacyjnej sądownictwa i właściwości sądów miały istotny wpływ na proces wypierania porządków prawnych na badanych terenach.

Ważnym elementem związanym z przeprowadzaną transformacją była jurysdykcja specjalna. Po zniesieniu konkretnych przepisów z austriackiego porządku prawnego, a związanych z zasadą osobowości, zakres wskazanego prawa dotyczył zasady terytorialności i przepisów, które pozwalały ścigać przestępstwa popełnione przez Austriaków poza granicami kraju⁵⁵⁷. W dniu 6 maja 1940 roku zostało wydane rozporządzenie⁵⁵⁸, w którym austriackie prawo karne, w zgodzie z niemieckim prawem karnym, zyskało nową właściwość do ścigania przestępstw dokonanych przez Austriaków za granicą. Wcześniej było to możliwe tylko w niektórych przypadkach. Dla przykładu Austriak popełniający przestępstwo, np. we Włoszech, mógł być ścigany zgodnie z austriackim kodeksem karnym, jeżeli przestępstwo to było penalizowane również w kodeksie karnym państwa hitlerowskiego. Mamy tu wzór połączenia dwóch porządków prawnych z elementem zagranicznym.

⁵⁵⁵ Pismo do Kancelarii Rzeszy: BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1358a, s. 77-78 oraz BAB Reichskanzlei R 43 II Nr. 1353c, s.73-74.

⁵⁵⁶ *Verordnung zur Änderung der Gerichtsgliederung im Lande Österreich vom 13 April 1939* (RGBl. I, s. 751-752 / Nr. 522 / 1939).

⁵⁵⁷ Dokument Ministerstwa Sprawiedliwości: BAB Reichsjustizministerium R 3001 /alt. R 22, Nr. 5117, s. 7-10., „*Dienstreisen in verschiedene OLG-Bezirke und Besuche bei Staatsanwaltschaften und Strafanstalten (Reiseberichte), 1941, 1944*“, darin: „*Bericht über die Ergebnisse der Besprechung in Graz v. 13.-15.9.1941 betreffend die Einführung des Straf- und Strafverfahrensrechts der Ostmark in den neu einzugliedernden Gebieten der Untersteiermark, Kärntens und Krains*“.

⁵⁵⁸ *Verordnung über den Geltungsbereich des Strafrechts vom 6. Mai 1940* (RGBl. I, s. 754-755).

Należy pamiętać, że jurysdykcja specjalna nie uległa zmianie. Na przykład w celu ścigania przestępstw zagranicznych dokonanych przez Austriaków, zgodnie z § 153a austriackiego kodeksu karnego stosowano zasadę możliwości, a nie przymusu ścigania przestępstw zagranicznych (podobnie jak w przypadku niemieckiego prawa karnego). Była to wcześniej sztywna zasada austriackiego porządku prawnego. Poziom skomplikowania tego problemu pokazuje także inny przypadek. W Generalnym Gubernatorstwie sądy polskie, jak zauważa Andrzej Wrzyszc⁵⁵⁹, były właściwe do rozstrzygania konkretnych spraw tylko wtedy, gdy nie zachodziła właściwość sądów niemieckich. W tej kwestii decydujące było to, czy sprawa dotyczy podmiotu niemieckiego.

Jak wskazuje Jaromír Tauchen⁵⁶⁰, na terenie Protektoratu Czech i Moraw sytuacja była jeszcze bardziej skomplikowana. Istnienie na wskazanym obszarze kilku porządków prawnych oraz brak stosownych szczegółowych regulacji i zastąpienie zasady terytorialności zasadą osobowości powodowało coraz większe ograniczenia prawne z korzyścią dla społeczności niemieckiej. Podstawową zasadą wprowadzania prawa (głównie przez nadzorującego Protektora) był postulat realizacji ideologii hitlerowskiej, w celu odbudowania myślenia narodowo-socjalistycznego⁵⁶¹.

Podane przykłady oddają istotę zróżnicowania jurysdykcji sądowej, a w związku z tym porządków prawnych na różnych terenach. Analizując stosowne orzeczenia Sądu Wyższego Krajowego w Linzu, należy stwierdzić, że zapadało tam dużo mniej wyroków skazujących niż np. w Generalnym Gubernatorstwie. Jest to spowodowane tym, iż na badanych obszarach Austrii i *Sudetenlandu* mieszkało dużo więcej osób narodowości niemieckiej, którą obowiązywały inne przepisy, niż tzw. narodowo obcych, jak to miało miejsce w Generalnym Gubernatorstwie czy Protektoracie Czech i Moraw.

W Generalnym Gubernatorstwie dodatkowo był stosowany prymat niemieckiego prawa nad prawem polskim (chyba że to prawo nie pozostawało w sprzeczności z prawem niemieckim, co też miało wpływ na orzecznictwo)⁵⁶². Warto także dostrzec znaczenie kwestii ideologicznych, które miały swoje odzwierciedlenie w przepisach, a w konsekwencji w orzecznictwie.

⁵⁵⁹ A. Wrzyszc, *Tworzenie okupacyjnego...*, s. 268.

⁵⁶⁰ J. Tauchen, *Trestni pravo...*, s. 99 i n.

⁵⁶¹ Ibidem.

⁵⁶² Ibidem.

Mówiąc o zróżnicowanych podstawach prawnych orzecznictwa sądów, trzeba również wspomnieć o zarządzeniu wydanym w dniu 1 listopada 1939 roku, dotyczącym jurysdykcji specjalnej dla spraw karnych członków SS i członków sił policyjnych specjalnego przeznaczenia. Podobna sytuacja miała miejsce w Generalnym Gubernatorstwie, na co zwraca uwagę Diemut Majer. SS mogła tam swobodnie, nie mając jako podstawy wyroku sądu, jeżeli zaszła taka potrzeba, dokonać „egzekucji” bez żadnych późniejszych konsekwencji prawnych⁵⁶³.

Taka jurysdykcja obowiązywała na całym terenie Rzeszy oraz terenach Austrii i *Sudetenlandu*, a także terenach wschodnich. Daleko idąca autonomia i niezależność tego typu grup jak SS miała w pewnym sensie ogromny wpływ na prawno-organizacyjny status wcielonych terenów, nie tylko tych badanych, ale wszystkich zdobytych przez III Rzeszę.

Istotnym uzupełnieniem wymiaru sprawiedliwości było wprowadzenie pod koniec wojny specjalnej kategorii sądów, jakim były tzw. *Volkssturmgericht*⁵⁶⁴. Sądy te działały na całym terenie Rzeszy, a zakres ich uprawnień i ich orzecznictwa oznaczały istotny wzrost penalizacji życia codziennego.

Podsumowanie

Podsumowując zmiany w szeroko rozumianym wymiarze sprawiedliwości, należy zwrócić uwagę na następujące elementy:

Wiele zmian państwo hitlerowskie dokonało w strukturze sądownictwa. Polegały one na utworzeniu nowych okręgów sądowych oraz połączeniu lub likwidacji konkretnych sądów, a także zmianie kompetencji nadzorczych poszczególnych nowo utworzonych instytucji wymiaru sprawiedliwości (np. Wyższy Sąd Krajowy w Linzu i jego nadzór nad wieloma wskazanymi sądami podległymi).

Dokonywane zmiany dotyczyły także wymiany kadr, a przy tym pozbycia się osób o odmiennych poglądach politycznych. Miało to na celu bezwzględne podporządkowanie

⁵⁶³ D. Majer, *Non-Germans under the Third Reich: The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and occupied Eastern Europe, with special regard to occupied Poland, 1939-1945*, Baltimore 2003, s. 466 i n.

⁵⁶⁴ *Verordnung über die Errichtung von Standgerichten vom 15. Februar 1945*. (RGBl. I, s. 30).

poszczególnych organów sądowniczych oraz w dalszej perspektywie szybkie ujednoczenie orzecznictwa.

Skutkiem dokonywanych przeobrażeń w poszczególnych sądach były zmiany związane z właściwością sądową. Miało to duży wpływ na liczbę spraw sądowych oraz wydawane wyroki. Warto przy tym zauważyć, że wprowadzanie zasady narodowości prowadziło do zróżnicowania orzeczeń w zależności od m.in. pochodzenia stron w procesie.

Dokonywanie częstych nowelizacji i zmian w przepisach prawa materialnego i procesowego, przede wszystkim prawa karnego materialnego i prawa karnego procesowego podyktowane było chęcią znalezienia jak najlepszych rozwiązań prawnych, które na całym wcielonym obszarze byłyby skutecznym narzędziem do realizowania celów ideologii nazistowskiej.

Wymiar sprawiedliwości stawał się zatem jednym z narzędzi (obok zmian administracyjnych) sprawowania kontroli nad wcielonymi obszarami, realizowania polityki ujednoczenia, a tym samym budowy nowej struktury wewnętrznej Rzeszy.

Zakończenie

Analiza rozwiązań prawno-organizacyjnych zastosowanych i wykorzystywanych przez władze III Rzeszy przy włączaniu do niej terytoriów Austrii i Kraju Sudetów prowadzi do kilku ważnych konstatacji. Podstawowym celem polityki III Rzeszy w tym zakresie było pełne ujednoczenie struktur administracyjnych i sądowych ze strukturami Rzeszy (zgodnie z generalnym zamysłem odejścia do federalnej struktury Republiki Weimarskiej i przekształcenia Rzeszy w państwo unitarne). Próbowano to osiągnąć dwoma sposobami: rozciągając rozwiązania organizacyjne i towarzyszące im przepisy prawa Rzeszy na przyłączone terytoria oraz budując koncepcję jednostki wzorcowej (*Mustergau*), przy czym obu sposobów używano jednocześnie.

Koncepcja *Mustergau* pojawiła się jako teoretyczna propozycja w środowisku osób związanych z Hitlerem już w latach 20., a pierwsze próby jej implementowania można obserwować na terenie Turynгии, gdzie NSDAP – na szczeblu krajowym – miała znaczące wpływy jeszcze przed 1933 rokiem. W latach 30. koncepcja *Mustergau* pojawia się przy okazji dokonywanych zmian organizacyjnych w kilku niemieckich miastach (np. Hannoverze). Aneksje Austrii i Kraju Sudetów stanowiły kolejną okazję do implementowania konstrukcji jednostki wzorcowej. Nie było to jednak proste, gdyż koncepcja *Mustergau* nie została szczegółowo opisana i występowała raczej jako pewne hasło lub cel strategiczny określony dość ogólnie. Można więc powiedzieć, że rozwiązania testowane w Austrii i Kraju Sudetów stanowiły raczej etap w doprecyzowywaniu koncepcji *Mustergau* niż jej implementację. To dlatego już po rozpoczęciu II wojny światowej mamy do czynienia z kolejnym przybliżeniem do koncepcji jednostki wzorcowej, np. na terenie Kraju Warty. W tej sytuacji głównym sposobem zarządzania przyłączonymi terytoriami było rozciąganie na nie przepisów i rozwiązań organizacyjnych (z elementami *Mustergau*) istniejących w III Rzeszy z uwzględnieniem lokalnej specyfiki, w tym struktury narodowościowej ludności. Wydaje się, że punktem odniesienia dla takiej polityki mogło być doświadczenie II Rzeszy w związku z włączeniem do niej Alzacji i Lotaryngii. Nie jest zapewne przypadkiem, że rozwiązania tam wtedy wprowadzane wykazują pewne podobieństwa do metod i rozwiązań zastosowanych przez III Rzeszę wobec przyłączanych terytoriów. Nie powinno również budzić zaskoczenia to, że – w ramach pruskiej tradycji obecnej w III Rzeszy – sięgano w pewnym stopniu do dawnych pruskich rozwiązań w zakresie zarządu lokalnego.

Należy podkreślić, jak już wspomniano wcześniej, że po raz pierwszy podobny podział organizacyjny administracji publicznej w przypadku terytoriów wcielonych wprowadzono na początku lat 70. XIX wieku w Alzacji i Lotaryngii. W utworzonym z tych terenów kraju Rzeszy dokonywano unifikacji również za pomocą podziału tego terytorium na okręgi, na czele których stanęli prezesi (*Praesidenten*) wzorowani na pruskich rejencjach. Właśnie w przypadku Alzacji i Lotaryngii wcielonej do II Rzeszy pojawił się urząd namiestnika cesarza o szerokich uprawnieniach wykonawczych i prawodawczych. Urząd ten może być traktowany jako pierwowzór urzędu *Reichstatthaltera* zespalającego władzę wykonawczą i prawodawczą (w obrębie aktów prawa lokalnego) w przypadku *Ostmark* i *Sudetenland*. Organizacja zarządu wcielonej Alzacji i Lotaryngii wykazywała również elementy hierarchicznego podporządkowania organów: cesarz – namiestnik – prezes rejencji – starosta powiatu. Organy te pochodziły z mianowania przez cesarza, a w przypadku niższych urzędników – przez namiestnika. Powyższe rozwiązanie prawno-organizacyjne zostało zastosowane w przypadku *Ostmark* i *Sudetenland*. Potwierdza to wpływ wzorców pruskich i Niemiec wilhelmińskich na organizację administracji we wcielonych terenach Austrii oraz Kraju Sudetów. Podział ten został uznany przez twórców ustawy rządu Rzeszy o organizacji administracji w Okręgu Rzeszy *Sudetenland* za wzorcowy i modelowy. Ustanowienie wyłącznie mianowanych przez wodza, a w przypadku starostów (*landratów*) przez namiestnika jednoosobowych organów administracji terenowej, realizuje zasadę wodzostwa i centralizacji administracji. Należy mieć na uwadze, iż to właśnie pruski model organizacyjny w opinii nazistowskiego ustawodawcy zapewniał realizację polityki „ujednoczenia” (*Gleichschaltung*), w przeciwieństwie do struktury organizacyjnej związanej z państwem federacyjnym, w którym kraje związkowe posiadały dużą autonomię.

Państwo hitlerowskie wykorzystało z pruskiej tradycji państwowej nie tylko ducha polityki wewnętrznej i zagranicznej, lecz również większość rozwiązań instytucjonalnych w postaci struktury administracji terenowej. Można w pewnej mierze stwierdzić, że dla organizacji ustroju wcielonych terenów Czechosłowacji pruska organizacja ustroju administracji terenowej miała być podstawowym czynnikiem ujednoczenia tych obszarów ze „starą Rzeszą”. Model ten był w opinii nazistów na tyle optymalny i perspektywiczny, że zastosowano go również w przypadku terenów Austrii (*Ostmark*). Jediną różnicą było pominięcie w tym przypadku szeregu rejencji jako ogniwa pośredniego między okręgiem a powiatem. Model ten stosowano później także na terenach wcielonych do Niemiec, a także na obszarach „starej Rzeszy”.

Administracja publiczna terenów wcielonych była zatem wyłącznie administracją rządową zunifikowaną ze strukturami NSDAP. Samorządowość została natomiast wyeliminowana z zasad funkcjonowania administracji terenowej, podobnie jak kolegalność i tworzenie prawa lokalnego poprzez przyjmowanie uchwał za pomocą kolegalnych organów stanowiących. Organy administracji były organami jednoosobowymi, funkcjonującymi w scentralizowanym, hierarchicznym i wodzowskim systemie – *Führer* – namiestnik – prezes rejencji – starosta powiatu – wójt lub burmistrz dublowany i nadzorowany przez gminnego/obwodowego pełnomocnika NSDAP. Zasada wodzostwa determinowała także fakt, że organy te pochodziły wyłącznie z mianowania, a nie z wyboru; prawo powoływania namiestnika miał jedynie wódz. Niższych urzędników powoływał namiestnik. Cechą charakterystyczną administracji było wszakże w przypadku terenów wcielonych (jak i całych nazistowskich Niemiec) połączenie funkcji egzekutywy i legislatywy (namiestnik będący organem zespolonej władzy wykonawczej na terenie właściwego okręgu Rzeszy – *Gau* jest jednocześnie organem stanowiącym akty prawa lokalnego powszechnie obowiązującego). Nadzór nad tą działalnością legislacyjną namiestnika sprawuje nie parlament czy jakikolwiek organ sądowy, lecz minister Rzeszy właściwy do spraw wewnętrznych. O wodzowskim charakterze uprawnień namiestnika świadczy także upodobnienie jego pozycji na szczeblu lokalnym do pozycji *Führera*. Można wskazać, że na ukształtowanie się tzw. zasady wodzostwa ogromny wpływ miała zasada monarchiczna w Prusach. Nie jest wykluczone, że wpłynęło to na instytucjonalną słabość Republiki Weimarskiej wykorzystaną przez Hindenburga nawiązującego do bismarckowskich tradycji silnego gabinetu tworzącego pozaparlamentarny ośrodek władzy. Fakt zjednoczenia Niemiec przez bismarckowskie Prusy miał dla kształtowania się prawa i ustroju administracji III Rzeszy nie mniejsze znaczenie niż wady prawne konstytucji weimarskiej, które ułatwiły zmiany poszczególnych aktów normatywnych.

Funkcjonowanie administracji zdeterminowane było przez zasadę celowości, dlatego też miało znaczenie podstawowe. Odrzucenie zasady tradycyjnego legalizmu działań administracji i jej związania prawem następowało w imię wyższego celu – realizacji politycznych oraz ideologicznych celów. Taka „polityczna wola” zarysowana przez Schmitta i Rosenberga stała się najwyższym prawem. Stara pruska i wilhelmińska tradycja kazuistycznego legalizowania każdego przedsięwzięcia zostały utrzymane – dlatego wszelkie działanie organów administracji (nawet takie, jak funkcjonowanie sądów doraźnych w 1944

i 1945 roku) było legalizowane zarządzeniami i rozporządzeniami namiestnika czy administracji centralnej.

Pytanie o sposób legalizacji aneksji w przypadku Austrii i integralnych terenów Czechosłowacji przynosi w obu przypadkach odpowiedź odmienną. Legalizacja aneksji Austrii znalazła oparcie w instytucjach ustaw o pełnomocnictwach – zarówno tej niemieckiej z 1933 roku, jak i austriackiej z czasów I wojny światowej, a także przeprowadzonego referendum. Kraj Sudecki został wcielony do III Rzeszy na podstawie ustaleń międzynarodowych, które zapadły w czasie Konferencji w Monachium w 1938 roku.

Ustawy *Sudetengaugesetz* oraz *Ostmarkgesetz* były najważniejszym aktem ustrojowym przedmiotowych obszarów. Jak wykazano, ich zapisy są praktycznie identyczne. Można je uznać za swoisty punkt wyjścia do dalszych wprowadzanych zmian i głębszej ingerencji w porządek prawny omawianych terenów. Konsekwencją tego było w dalszej kolejności wydawanie licznych bardziej szczegółowych rozporządzeń i innych decyzji urzędowych, które miały na celu jak najszybsze podporządkowanie systemowi prawnemu państwa nazistowskiego. Nie zawsze odnosiło to zamierzony skutek. Analizowany proces powodował liczne luki prawne oraz, jak już wspomniano, problem ze stosowaniem właściwych przepisów prawnych.

Reformy, które zaszły w obszarze wymiaru sprawiedliwości, wypełniają obraz całości przeprowadzanych zmian prawno-organizacyjnych przez III Rzeszę na badanych w pracy terenach.

Państwo hitlerowskie miało na celu utworzenie nowej struktury sądowej na gruzach dawnego sądownictwa austriackiego związanego z federacyjną strukturą kraju. W opisanym przypadku, we właściwości terytorialnej nowo utworzonego Wyższego Sądu Krajowego w Linzu, stworzono system sądów powszechnych (rejonowych – *Amtsgerichte* i wyższych w stosunku do nich *Landgerichte*), a także sądów specjalnych tworzonych sukcesywnie od 1939 roku aż do 1945 roku (sądy doraźne – *Standgerichte*). Struktura organizacyjna sądów na terenach wcielonych, analizowana na przykładzie Okręgu OLG Linz, została implementowana z Niemiec, gdzie wykształciła się w Republice Weimarskiej oraz w latach 1933-1945. Celem wcielania struktury organizacyjnej sądownictwa Niemiec na terenach *Ostmarku* i *Sudetenlandu* było pełne ujednoczenie struktury organizacyjnej sądownictwa, jego obsady personalnej (zwalniano sędziów i prokuratorów pochodzenia żydowskiego oraz tych o odmiennych poglądach politycznych), a w konsekwencji również

funkcjonowania nazistowskiego aparatu sprawiedliwości. Co oczywiste, jawne kwestionowanie zasady nieretroaktywności prawa karnego łamało podstawowe reguły proceduralne. Zmieniano również właściwość sądów, co miało wpływ na liczbę spraw sądowych. Jak wskazują zaprezentowane w rozdziale czwartym dane statystyczne, celem działań nazistowskiego sądownictwa na terenie Austrii i integralnych terenów Czechosłowacji była realizacja określonego planu. Oznaczało to całkowitą instrumentalizację sądownictwa na omawianych terenach oraz podporządkowanie sądów i wymiaru sprawiedliwości woli politycznej w rozumieniu filozofii Carla Schmitta. Cele ideologiczne państwa nazistowskiego są widoczne szczególnie w ramach funkcjonowania sądów karnych i przeprowadzanych reform prawnych, w szczególności dotyczących prawa karnego, co było niezbędnym elementem w realizacji zbrodniczej polityki nazistowskiej.

Podsumowując, należy stwierdzić, odpowiadając na pytania badawcze wskazane we wstępie, iż zachodzące zmiany prawno-organizacyjne na terenach Austrii i *Sudetenlandu* nie spełniły do końca swoich założeń. Częste i nie do końca przemyślane wprowadzanie nowych rozwiązań organizacyjnych wraz z towarzyszącymi im przepisami prawa na przyłączone tereny powodowało liczne niejasności i luki prawne. W konsekwencji nie udało się państwu hitlerowskiemu utworzyć idealnego wzorcowego modelu państwa *Mustergau*, który miał być rozciągnięty i stosowany na innych zajętych terenach.

Niniejsza rozprawa miała na celu wskazanie najważniejszych rozwiązań prawno-organizacyjnych, zastosowanych przez władze III Rzeszy przy wcielaniu terytoriów Austrii i Kraju Sudetów. Siłą rzeczy miała więc charakter swoistego przeglądu wykorzystanego tam instrumentarium. Każde z zastosowanych wtedy narzędzi można jednak traktować jako oddzielny przedmiot badań i punkt wyjściowy do odrębnych, bardziej szczegółowych czy też bardziej ograniczonych terytorialnie opracowań.

Bibliografia

I. Urzędowe publikacje aktów prawnych

1. *Reichsgesetzblatt* (RGBl).
2. *Bundesgesetzblatt* (BGBl).
3. *Preussische Gesetz-Sammlung* (GS).
4. *Sbírka zákonů* (Sb).
5. *Gesetzblatt für das Land Österreich* (GBlfdLÖ).
6. *Gesetzblatt für Elsaß-Lothringen*.
7. *Staatsgesetzblatt* (StGBI).
8. *Verordnungsblatt für das Generalgouvernement* (Dz. R.G.G.).

II. Źródła drukowane i komentarze

1. Amlacher G., *Über die Richterreform zur Rechtsreform*, "Deutsche Justiz" 1943.
2. Anschütz G., *Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11 August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis*, Berlin 1933.
3. Bauer O., *Die Nationalitätenfrage Und die Sozialdemokratie*, Wien 1924.
4. Best W., *Völkische Grossraumordnung*, „Deutsches Recht” nr 25, 1940.
5. Botz G., *Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich. Planung und Verwirklichung des politisch-administrativen Anschlusses (1938-1940)*, Schriftenreihe des Ludwig-Boltzmann-Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung, 3. Auflage, Wien 1988.
6. *Der Entwurf der Regeln des Strafverfahrens, des Friedens- und Schiedsgerichts und des Gesetzes über die Verfassung des Gerichts. Sitz des offiziellen Untersuchungsausschusses des Reichsjustizministeriums. Abgeschlossen am 27. Februar 1936 Manuskript gedruckt.*
7. *Der Entwurf der Strafprozessordnung wurde in erster Lesung von der offiziellen Strafprozesskommission im Reich und dem preußischen Justizministerium entwickelt und diskutiert. Am 15. Dezember 1934 geschlossen, nr 1034, Berlin.*

8. *Der Entwurf der Strafprozessordnung wurde vom Redaktionskomitee der offiziellen Strafprozesskommission geändert. Zweite Lesung (Abgeschlossen am 20. Januar 1936),* nr 1035, Berlin.
9. *Derschau v. B, Die Deutsche Gemeindeordnung in den eingegliederten Ostgebieten,* Berlin 1941.
10. „*Deutsche Juristen Zeitung*“, nr 20, Berlin 1933.
11. *Deutsche Justiz, Rechtspflege und Rechtspolitik. Amtliches Blatt der deutschen Rechtspflege 1933-1945.*
12. Form W., „*Politische NS-Strafjustiz in Österreich und Deutschland*“, in *Jahrbuch des Dokumentationsarchivs des Österreichischen Widerstandes*, 2001.
13. Form W., Schwarz U., *Österreichische Opfer der NS-Justiz, -Namentliche Erfassung der Opfer politischer Verfolgung 1938–1945.*
14. Frank H., *Der Führer und das Recht*, „*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*“, V/1937.
15. Frank H., *Recht und Verwaltung*, München 1939.
16. Frank H., *Rechtsidee und Volksgemeinschaft*, [w:] *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg 14. November 1945-1 Oktober 1946*, t. 12.
17. Freisler R., *Volksschädlings-Verordnung. 21, Vortrag, gehalten auf der Tagung der Sondergerichtsvorsitzenden am 24.10.1939 im RJM. Manuskript in Barch, R 3001 (alt R 22)/24158.*
18. Frick W., *Neubau des Reichs*, [w:] *Deutsche Verwaltung*, nr 13, Berlin 1936.
19. Fritz K., *Die Gerichtsorganisation des Deutschen Reiches vom 1. Januar 1944*, Berlin 1944.
20. *Gedruckte Version: "Verordnungsentwürfe zu Strafverfahren, Friedensgerichtsbarkeit und Schiedsrichter- und Verfassungsrecht. Eingeführt von der offiziellen Kommission des Strafverfahrens des Reichsjustizministeriums. Fertiggestellt am 27. Februar 1936. - Manuskript gedruckt.*
21. Gehl W., *Der nationalsozialistische Staat: Grundlagen und Gestaltung Urkunden des Aufbaus-Reden und Vorträge. 3. H., Vom 11. September 1934 bis 31. Januar 1937*, Breslau 1937.
22. *Gemeindeverzeichnis Sudetendeutschland 1938 Publikationsstelle Berlin-Dahlem, (red.), Verzeichnis der sudetendeutschen Gemeinden und Gemeindeteile die auf Grund*

- der Grenzfestlegung vom 20. 11. 1938 von der Tschechoslowakei an das Deutsche Reich gefallen sind*, Berlin 1938.
23. *Gemeindeverzeichnis Ostmark 1940 Statistisches Amt für die Reichsgaue der Ostmark*, (red.), *Gemeindeverzeichnis für die Reichsgaue der Ostmark auf Grund der Volkszählung vom 17. Mai 1939 nach dem Gebietstand vom 1. Januar 1940*. Ausgabe 2., Wien 1940.
24. *Gemeindeverzeichnis Großdeutsches Reich 1944 Statistisches Reichsamt*, (red.), *Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Großdeutsche Reich auf Grund der Volkszählung 1939. Statistik des Deutschen Reichs. Band 550. Verbesserte zweite Auflage*. Berlin 1944.
25. Goering H., *Rechtssicherheit als Grundlage der Volksgemeinschaft*, [w:] *Schriften der Akademie für Deutsches Recht* 9, München 1935.
26. Helfritz H., *Volk und Staat*, Berlin 1938.
27. Hitler A., *Mein Kampf*, cz. I, München 1925.
28. Hitler A., *Mein Kampf*, cz. II, München 1927.
29. Huber E., *Verfassungsrecht des Grossdeutschen Reiches*, wyd. 2, Hamburg 1939.
30. Höhn R., *Das Gesetz als Akt der Führung*, "Deutsches Recht", 1934,
31. Jacobi E., *Leitsätze des Mitberichterstatter: Veröffentlichungen der Vereinigung Deutscher Staatsrechtslehrer*, nr 1, Berlin 1924.
32. Jeserich K., *Die deutschen Landkreise*, Berlin 1937.
33. Kaul K., *Geschichte des Reichsgerichts. wyd. IV: 1933-1945. Unter Mitarbeit von Winfried Matthäus hinsichtlich der Auswertung der historischen Materialien. Mit 16 Fotos und 22 Faksimiles; (Veröffentlichung des Bereichs Zeitgenössische Rechtsgeschichte an der Sektion Rechtswissenschaft der Humboldt Universität zu Berlin)*, Berlin 1971.
34. Koellreutter O., *Deutsches Verwaltungsrecht*, Berlin 1936.
35. Koellreutter O., *Grundriss der allgemeinen Staatslehre*, Tübingen 1933
36. Köhler v. L., *Grundlehren des deutschen Verwaltungsrechts*, Stuttgart 1935.
37. Lammers H.H., *Die Staatsführung im Dritten Reich, T. II: Der Führersstaat*, "Reichsverwaltungsblatt", 1939.
38. Larenz K., *Die Bedeutung der volksischen Sitte in Hegels Staatsphilosophie*, "Zeitschrift der Akademie für Deutsches Rechts" nr 98, 1938.

39. Lerche R., *Das deutsche Strafrecht im Reichsgau Sudetenland und im Protektorat Böhmen und Mähren nebst Ergänzungsband Oktober 1940 bis November 1941.*, Prag, Berlin, Leipzig 1940-1941.
40. Letterman A., *Der Reichsgau Wartheland*, „*Deutsche Monatshefte*“, 1941/1942, Jg. 8, H. 8-9.
41. Maunz T., *Das Verwaltungsrecht des nationalsozialistischen Staates*, [w:] *Deutsches Verwaltungsrecht*, München 1937.
42. Mentz F., *Die Ortsnamenverdeutschung in Elsaß-Lothringen*, [w:] *Zeitschrift des allgemeinen deutschen Sprachvereins*, 31. Jahrgang 1916.
43. *Mnichov v dokumentech. I: Zrada západních mocností na Československu*, Praha 1958 (SNPL).
44. Müller F., *Ortsbuch für die Sudetengebiete, III. Auflage*, Wuppertal-Nächstebreck 1944.
45. Nagler J., *Reichs-Strafgesetzbuch*, Berlin 1944.
46. Nicolai H., *Der Staat im nationalsozialistischen Weltbild*, Leipzig 1933.
47. *November 1938 von VO ausgestellt. (RGBl., I., S. 1632). "ÖStA, AVA, Justiz, Staatsanwaltschaft im OLG Wien 5036, allgemeine Akten, Ordner" Spezialgebiete der Straffjustiz allgemein "AZ. 420, S. 12: RV. RJM zu OLGPräs. und GStAe v. 11.23.38.*
48. Oetker F., *Grundprobleme der nationalsozialistischen Strafrechtsreform*, [w:] H. Frank (red.), *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*, München 1937.
49. Palandt O., *Bürgerliches Gesetzbuch*, wyd. 5, München-Berlin 1942.
50. Palandt O., *Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet vom 6. Juli 1938 (Reichsgesetzblatt I 809) "Bürgerliches Gesetzbuch", 2. Auflage*, München und Berlin 1939.
51. Pfeifer H., *Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung. Historisch systematische Gesetzessammlung nach dem Stande vom 16. April 1941. Mit Einführungen, Erläuterungen, Verweisungen und Schrifttumsangaben. Bearbeitet und herausgegeben*, Wien 1941.
52. Pfeifer H., *Rechtsvereinheitlichung und Verwaltungsvereinfachung im Großdeutschen Reich. (Idee und Ordnung des Reiches. Gemeinschaftsarbeit deutscher Staatsrechtslehrer. Herausgegeben von Ernst Rudolf Huber)*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg 1942.

53. Pfeifer H., *Vereinfachung und Vereinheitlichung der Verwaltung*, „*Verwaltungsarchiv*“, 1942.
54. *Reichsinnenministerium und Rassengesetzgebung. Aufzeichnungen von B. Lösener* „*Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*“, nr 3, Oldenburg 1961.
55. Rossinger H., *Führertum und Verwaltungsgerichtsbarkeit*, Leipzig 1936.
56. *Rundverfügung des Reichsjustizministers vom 14.11.1935*, „*Deutsche Justiz*“ 1935.
57. Sachs M., *Grundgesetz. Kommentar*, Auf. V., München 2009.
58. Schmitt C., *Der Begriff des Politischen*, wyd. I, München-Leipzig 1932.
59. Schmitt C., *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945. Herausgegeben, eingeleitet und dargestellt von W. Hofer*, Frankfurt am Main 1957.
60. Schmitt C., *Die Diktatur des Reichspräsidenten nach Art. 48 der Weimarer Verfassung*, Berlin 1928.
61. Schmitt C., *Legalität und Legitimität*, München 1932.
62. Schmitt C., *Unsere geistige Gesamtlage und unsere juristische Aufgabe*, „*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*“, I/1934.
63. Schmitt C., *Verfassungslehre*, München und Leipzig 1928.
64. Schneider H., „*Führer*“ und „*Führerrat*“. *Eine Verfassungspolitische Studie. Inaugural-Dissertation*, Frankfurt 1938.
65. Sell H., *Grossdeutsches Beamtenrecht*, „*Die Verwaltungs-Akademie*“, 1940, cz. II, z. 31.
66. Spanner H., *Die Eingliederung der Ostmark ins Reich*, Hamburg 1941.
67. Stödter R., *Verfassungsproblematik und Rechtspraxis*, „*Archiv des öffentlichen Rechts*“, Tübingen 1936.
68. Strauss W., *Das Reichsministerium des Innern und die Judenfrage*, „*VjHZ*“, 9/1961.
69. Stuckart W., Globke H., *Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung*, München-Berlin 1936.
70. Stuckart W., *Nationalsozialistische Rechserziehung*, Frankfurt 1935.
71. Kohl G., *RichterInnen in Geschichte, Gegenwart und Zukunft. Auswahl, Ausbildung, Fortbildung und Berufslaufbahn*, Wien 2014.
72. Treue W., *Dokumentation: Hitlers Denkschrift zum Vierjahresplan 1936. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Jg. 3, Heft 2*, Berlin 1955.
73. Wolff H., *Die neue Regierungsform des Deutschen Reichs*, Tübingen 1933.

III. Archiwalia i inne dokumenty

Archiwalia

1. Państwowe i Miejskie Archiwum w mieście Linz.
2. Narodowe Archiwum w Wiedniu.
3. Miejskie Archiwum w Leitmeritz.
4. Archiwum Państwowe w Berlinie.
5. Archiwum Regionalne w Libercu.

Wybrane dokumenty:

1. *Aktenreste durch die Staatsanwaltschaft Litomerice vom 22.05.1945.* StOA Litomerice/Most, NSZVZS Litomerice.
2. *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1938-1945*, Serie D, s. 1-4, Baden-Baden 1950 (AdAP).
3. *Archivkarte der Region Bayern 1938-1940*, Archiv der Stadt Linz.
4. *Archivkarte von 1939-1942*, Archiv der Stadt Linz.
5. *Bericht über die Kriminalitätsentwicklung im Reich 1938*, BAR 3001-1157.
6. *Beschluß des Großdeutschen Reichstags vom 26. April 1942* (RGeBl. I).
7. *Daten des Reichsjustizministeriums, Handbook of Justice Administration*, Berlin 1942.
8. *Deliktgruppe "Sonstiges" bei den Staatsanwaltschaften Leitmeritz und Reichenberg 1938-1945, Anhang zu. Kap IV.*
9. *Deutsche Staatsanwaltschaft Troppau, Register für Vorund Hauptverfahren*, Nr. 1-16, 19-28, 35-45.
10. *Dienstreisen in verschiedene OLG-Bezirke und Besuche bei Staatsanwaltschaften und Strafanstalten (Reiseberichte), 1941, 1944, darin: „Bericht über die Ergebnisse der Besprechung in Graz v. 13.-15.9.1941 betreffend die Einführung des Straf- und Strafverfahrensrechts der Ostmark in den neu einzugliedernden Gebieten der Untersteiermark, Kärntens und Krains“.*
11. *Documents on German Foreign Policy 1938-1945, Serie D, s. 4*, Washington D.C. 1951.

12. *Dokument: Schreinem des RMI (Heydrich) an die Reichsstatthalter Wien, Saarland, Sudetengau und nachrichtlich an alle Polizeidienststellen vom 09.09.1939 – BAR 3001-970.*
13. *Dokumente k ústavnímu vývoji Československa, t. I.*
14. *DÖW, Akt 20 752/111: Statistisches Reichsamt: Die Entwicklung der Kriminalität in den Alpen-und Donau-Reichsgauen seit ihrer Eingliederung in das Deutsche Reich bis zum Jahre 1942.*
15. *Einrichtung eines Sonderreferats. Der Reichsminister der Justiz 3234 – III a 4 1190. Berlin, 18. Oktober 1939.*
16. *Film z 1938 r., National Archives at College Park, Maryland, United States of America.*
17. *Gemeinde-Statut für die Landeshauptstadt Linz (1938), Archiv der Stadt Linz.*
18. *Gesetzblatt Österreich 1938- 1940, Staatsdruckerei Wien (red.), Gesetzblatt für das Land Österreich. 1938 Nr. 1 - 1940 Nr. 25., Wien 1938 - 1940.*
19. *Karte mit territorialen Veränderungen in Deutschland und in von Deutschland verwalteten Gebieten - Sudetenland 1945, Archiv der Stadt Linz.*
20. *Mapa administracyjna Okręgu Rzeszy Kraj Sudetów z 1944 r., Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego.*
21. *Mapa Okręgu Graz, Stadt der Volkserhebung, Reichsgau Steiermark z 01.01.1945 r., National Archiv Linz.*
22. *Mapa Okręgu Tirol i Voralberg wraz ze zmianami 1939-1945, National Archiv Linz.*
23. *Nbg. III Prot. (Protokół rozprawy głównej, 22 VII 1947).*
24. *Notatka Chamberlaina z dnia 17 września 1938 r., The National Archives, United Kingdom.*
25. *Okólnik Thieracka do prezesów Sądu Najwyższego, Trybunału Narodowego, Wyższych Sądów Krajowych oraz Sądów Krajowych z dnia 7 IX 1942 r.*
26. *ÖStA, AVA, Justiz, Staatsanwaltschaft beim OLG Wien, Karten 5034, Sammelakten, Mappe.*
27. *Podział administracyjny miasta Linz z roku 1940, Archiwum miasta Linz.*
28. *Reichsverwaltungsgericht erst durch Kontrollratsgesetz Nr. 36 vom 10. Oktober 1946 (ABI I).*
29. *Sprawozdania prokuratury generalnej z 21 września 1943 r. (Lagebericht des GSTA vom 21.09.1943).*

30. *Staatsanwaltschaften Leitmeritz und Reichenberg 1938-1945. Státní okresní archiv Liberec.*
31. *Statistik des Deutschen Reichs. Band 456: Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, Berlin 1939, Teil II: Sudetendeutsche Gebiete und Memelland.*
32. *Statistik des Deutschen Reichs. Band 325: Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, Berlin 1940.*
33. *Statut miasta Liberec z roku 1940, Státní okresní archiv Liberec.*
34. *StOA Litomerice/Most, Nemecke statni zastupitelstvi v Litomericach 1938-1945.*
35. *Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919).*
36. *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal at Nurnberg, 14 November 1945 – 1 October 1946, International Military Tribunal Nuremberg 1947-1949.*
37. *Verhandlungen des Reichstags. Stenographische Berichte des Reichstags 1933-1942.*
38. *VO-Blatt Niederdonau 1938 – 1939 a, Landeshauptmannschaft für Niederdonau, Verordnungsblatt für den Amtsbereich des Landeshauptmannes von Niederdonau. 1938 Nr. 1 - 1939 Nr. 18, Wien 1938 – 1939.*
39. *VO - Blatt Vorarlberg 1938 – 1940, Landeshauptmann von Vorarlberg, Verordnungsblatt des Landeshauptmannes von Vorarlberg, ab 1938 Nr. 2: für den Amtsbereich des Landeshauptmannes von Vorarlberg. 1938 Nr. 1 – 1940 Nr. 1.*
40. *ZA Opava, Nemecke statni zastupitelstvi Novy Jicin (Deutsche Staatsanwaltschaft am LG Neutitschein, im folgenden: NSZ Novy Jicin), Strafkaten, K.10, 11,15, 20-22, 35-37.*
41. *Zusatzvereinbarung vom 4. 3. 1939 zu dem am 20. November 1938 zwischen dem Deutschen Reich und der Tschecho-Slowakischen Republik abgeschlossenen Vertrag über Staatsangehörigkeits- und Optionsfragen.*

Dokumenty/pisma urzędowe/oficjalne notatki:

Reichskanzlei:

1. BB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1353b.
2. BAB Reichskanzlei: R 43 Nr. 4114.
3. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1353.
4. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1353a.
5. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1353b.
6. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1353c.
7. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1353f.
8. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1357.
9. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1357c.
10. BAB Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1358a.
11. BAB: Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1361.
12. BAB: Reichskanzlei: R 43 II Nr. 1361a.
13. BAR: Reichskanzlei: R 43 11/1560 b.
14. BAR : Reichkanzlei: 3001/alt 22/59.

Reichsinnenministerium:

1. BAB Reichsinnenministerium: R 1501 Nr. 5396 /alt R 18 Nr. 396.
2. BAB Reichsinnenministerium: R 1501 Nr. 5399/alt R 18 Nr. 399.
3. BAB Reichsinnenministerium: R 1501 Nr. 5413.

Reichsjustizministerium:

42. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 206.
43. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 854.
44. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 855.
45. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 856.
46. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 1035.
47. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 1039.
48. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 1144.
49. BAB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 5117.
50. BB Reichsjustizministerium: R 3001 / alt R 22, Nr. 855.

IV. Akty normatywne - podział

Konstytucje (Verfassungen)

1. *Bundesverfassungsgesetz vom 30. April 1934 über außerordentliche Maßnahmen im Bereich der Verfassung (BGBl. I.)*
2. *Bundesverfassungsgesetz vom 7. Dezember 1929, betreffend einige Abänderungen des Bundes-Verfassungsgesetzes vom 1. Oktober 1920 in der Fassung des (BGBl.I.) von 1925 (Zweite Bundes-Verfassungsnovelle).*
3. *Verfassung des Deutschen Reichs "Weimarer Reichsverfassung" vom 11. August 1919 (RGBl. I).*

Dekrete (Erlassen)

1. *Erlass des Führers über die Regierungsgesetzgebung vom 10. Mai 1943 (RGBl. I).*
2. *Erlass des Führers über einen Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz vom 21. März 1942 (RGBl. I).*
3. *Erlass über die Reichssiegel 1937 vom 16. März (RGBl. I.).*

4. *Erlass vom 29. Oktober 1874 wurde eine Volksvertretung des Reichslandes eingerichtet, der Landesausschuss (RGBl 1874, Gesetzblatt für Elsaß-Lothringen 1874).*
5. *Erlass des Führers über die Bestellung eines Generalinspektors des Führers für das Kraftfahrwesen vom 16 Januar 1942 (RGBl. I).*
6. *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Errichtung des Reichsverwaltungsgerichts vom 3. April 1941 (RGBl. I).*
7. *Erlass des Führers und Reichskanzlers zur Festigung deutschen Volkstums vom 21 Oktober 1939.*
8. *Erlass des Führers über die Bildung eines Ministerrats für die Reichsverteidigung vom 30. August 1939 (RGBl. I).*
9. *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Vereinfachung der Verwaltung vom 28. August 1938 (RGBl. I).*
10. *Erlass des Führers und Reichskanzlers zur Überleitung der Österreichischen Post- und Telegraphenverwaltung auf das Deutsche Reich (Deutsche Reichspost) vom 19. März 1938 (RGBl. I).*
11. *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Vereidigung der Beamten des Landes Österreich vom 15. März 1938 (RGBl. I / GBldfLÖ.).*
12. *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Österreichische Landesregierung vom 15. März 1938 (GBldfLÖ.).*
13. *Erlass über die Errichtung eines Geheimen Kabinettsrats vom 5. Februar 1938 (RGBl. I).*
14. *Erlass über die Reichssiegel vom 16. März 1937 (RGBl. I).*
15. *Erlass über die Errichtung des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung vom 1. Mai 1934 (RGBl).*
16. *Erlass über die Errichtung des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda vom 13. März 1933 (RGBl. I).*
17. *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der sudetendeutschen Gebiete vom 1. Oktober 1938, (RGBl. I).*
18. *Erlass des Führers über den totalen Kriegseinsetz vom 25 Juni 1944 (RGBl. I).*
19. *Zweiter Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Einführung deutscher Reichsgesetze in Österreich vom 17. März 1938 (RGBl. I).*

Ustawy (Gesetzen)

1. *Bundesgesetz über die Geschäftsordnung des Nationalrates vom 19. November 1920 (BGBl.).*
2. *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs, vom 19. September 1939. (RGBl. I).*
3. *Gesetz über den Aufbau der Verwaltung in der Ostmark vom 14. April 1939 (RGBl)*
4. *Gesetz über die Gliederung der sudetendeutschen Gebiete vom 25. März 1939 (RGBl. / GBIfdLÖ.).*
5. *Gesetz betreffend die Vereinigung von Elsaß und Lothringen mit dem Deutschen Reiche. Vom 9. Juni 1871 (RGBl.I.).*
6. *Gesetz betreffend die Einführung der Verfassung des Deutschen Reichs in Elsaß-Lothringen. Vom 25. Juni 1873 (RGBl.I.).*
7. *Gesetz über die Verantwortlichkeit von Mitgliedern ehemaliger österreichischer Bundes - und Landesregierungen und ihrer Helfer vom 17. August 1938 (RGBl. I).*
8. *Gesetz über Groß-Hamburg und andere Gebietsbereinigungen“ vom 26. Januar 1937 (RGBl. I).*
9. *Gesetz über die Wiedereinrichtung eines Obersten Gerichtshofs der Wehrmacht vom 1. Oktober 1936 (RGBl. I).*
10. *Gesetz über den Volksgerichtshof und die fünfundzwanzigste Änderung des Besoldungsgesetzes vom 18. April 1936 (RGBl. I).*
11. *Gesetz zum Schutze der Erbgesundheit des deutschen Volkes (Ehegesundheitsgesetz) vom 18. October 1935. (RGBl. I).*
12. *Gesetz über die vorläufige Verwaltung des Saarlandes vom 30. Januar 1935 (RGBl. I).*
13. *Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reichs vom 1. August 1934 (RGBl. I)*
14. *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafrechts und des Strafverfahrens vom 24. April 1934 (RGBl. I).*
15. *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs vom 24. April 1934 (RGBl. I)*
16. *Gesetz über den Neuaufbau des Reichs vom 30. Januar 1934 (RGBl.I).*
17. *Gesetz über die Aufhebung des Reichsrats vom 14. Februar 1934 (RGBl. I).*
18. *Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit vom 20. Januar 1934 (RGBl. I).*

19. *Gesetz gegen die Neubildung von Parteien vom 14. Juli 1933 (RGI. I).*
20. *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933 (RGI. I).*
21. *Gesetz über die Wiedereinführung der Militärgerichtsbarkeit vom 12. Mai 1933 (RGI. I).*
22. *Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich vom 31. März 1933 (RGI. I).*
23. *Gesetz über Verhängung und Vollzug der Todesstrafe vom 29. März 1933 (RGI. I).*
24. *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich vom 24. März 1933 (RGI. I).*
25. *Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird, Bundes-Verfassungsgesetz (StGI.)*
26. *Gesetz über die Errichtung eines deutschösterreichischen Verwaltungsgerichtshofes vom 6. Februar 1919 (RGI. I.)*
27. *Gesetz über die Gründung von Testamenten und Erbschaftsabkommen (RGI. I).*
28. *Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich (StGI.).*
29. *Gesetz zur Änderung von Vorschriften des allgemeinen Strafverfahrens, des Wehrmachtstrafverfahrens und des Strafgesetzbuchs, vom 19. September 1939. (RGI. I).*
30. *Gesetz über die Gründung von Testamenten und Erbverträgen (RGI. I).*
31. *Gesetz über Gebietsveränderungen im Lande Österreich vom 1. Oktober 1938 (RGI. I).*
32. *Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet vom 6. Juli 1938, (RGI. I).*
33. *Gesetz über die Errichtung von Testamenten und Erbverträgen vom 31. Juli 1938 (RGI. I).*
34. *Nürnberger Gesetzen (RGI. I).*
35. *Reichsstatthaltergesetz. vom 30. Januar 1935 (RGI.I).*
36. *Reichsflaggengesetz vom 15. September 1935 (RGI. I).*
37. *Reichserbhofgesetz vom 29. September 1933 (RGI. I).*
38. *Landes Gesetz und Regierungs-Blatt für das Kronland Böhmen (Dritte Abtheilung des Ergänzungs-Bandes) nr. 110 „Organisierung der Gerichte in dem Kronlande Böhmen“ vom 6. Juli 1849.*
39. *Vorläufigen Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich vom 31. März 1933 (RGI. I).*

40. *Zweite Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich vom 7. April 1933* (RGBl. I).

Rozporządzenia (Verordnungen)

1. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung über die Erweiterung der Zuständigkeit der Sondergerichte vom 20. November 1938.* (GBIfdLÖ.).
2. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung zur Durchführung und Ergänzung des Gesetzes zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet (Ehegesetz) vom 27. Juli 1938* (GBIfdLÖ.).
3. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Erste Verordnung zur Durchführung des Wehrleistungsgesetzes - Bestimmung der kreisangehörigen Gemeinden und der zuständigen Behörden und Verwaltungsgerichte - vom 14. Juli 1938* (GBIfdLÖ.).
4. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Zweite Verordnung über die Gliederung der Gerichte in den sudetendeutschen Gebieten vom 22. Februar 1939* (GBIfdLÖ.).
5. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung zur Änderung der Gerichtsgliederung im Lande Österreich vom 13. April 1939* (GBIfdLÖ.).
6. *Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Verordnung über die Errichtung eines Oberlandesgerichtes in Linz (Donau)-* (GBIfdLÖ.).
7. *Verordnung zur weiteren Krafteersparnis in der Strafrechtspflege vom 29. Mai 1943* (RGBl. I.).
8. *Verordnung über die Errichtung von Standgerichten vom 15. Februar 1945* (RGBl. I.).
9. *Vierte Verordnung zur Vereinfachung der Strafrechtspflege vom 13. Dezember 1944* (RGBl. I.).
10. *Verordnung über die Reichsverteidigungskommissare und die Vereinheitlichen der Wirtschaftsverwaltung vom 16. November 1942* (RGBl. I.).

11. *Verordnung über den Wiederaufbau der Justiz im Bezirk Galizien vom 1. August 1941 (Dz. RGG.).*
12. *Verordnung über die Einführung des Strafgesetzbuchs für das Deutsche Reich und anderer strafrechtlicher Gesetze im Elsaß vom 30. Januar 1942 (Verordnungsblatt des Chef der Zivilverwaltung im Elsaß).*
13. *Verordnung über den Ladenschluß vom 21. Dezember 1939 (RGrBl. I).*
14. *Verordnung zur weiteren Ergänzung der Reichs-Rechtsanwaltsordnung vom 20. Juni 1941 (RGrBl. I).*
15. *Verordnung über die Verlängerung der Amtszeit der ärztlichen Mitglieder der Erbgesundheitsgerichte von 2. Dezember 1940 (RGrBl. I).*
16. *Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts in den eingegliederten Ostgebieten vom 6. Juni 1940 (RGrBl. I).*
17. *Verordnung über den Geltungsbereich des Strafrechts vom 6. Mai 1940 (RGrBl. I).*
18. *Verordnung zur Durchführung der Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 13. März 1940. (RGrBl. I).*
19. *Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21. Februar 1940 (RGrBl. I).*
20. *Verordnung über die Einführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses und des Gesetzes zum Schutze der Erbgesundheit des deutschen Volkes in der Ostmark vom 14 November 1939 (RGrBl. I)*
21. *Verordnung über die Bestellung von Reichsverteidigungskommissaren vom 1. September 1939 (RGrBl. I).*
22. *Verordnung Über Maßnahmen auf dem Gebiete der Gerichtsverfassung und der Rechtspflege vom 1. September 1939 (RGrBl. I).*
23. *Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses und des Ehegesundheitsgesetzes vom 31. August 1939 (GBlfdLÖ.)*
24. *Verordnung über Erbhofrecht vom 26. April 1939 (RGrBl. I).*
25. *Verordnung zur Änderung der Gerichtsgliederung im Lande Österreich vom 13. April 1939 (RGrBl. I / GBlfdLÖ.).*
26. *Verordnung zur weiteren Überleitung der Rechtspflege im Lande Österreich und in den sudetendeutschen Gebieten vom 28. Februar 1939 (RGrBl. I.,/ GBlfdLÖ.)*

27. *Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts, der deutschen Gerichtsverfassung und anderer Gesetze in den sudetendeutschen Gebieten vom 16. Januar 1939 (RGBl. I).*
28. *Verordnung über Verfahren vor höheren Gerichten nationale in Österreich und den deutschen Sudetengebieten - Ankündigung des Reichsgouverneurs in Österreich, wonach der Erlass vom erstinstanzliches Verfahren vor den höheren innerstaatlichen Gerichten in Österreich und Deutschland das Sudetengelände am 21. Dezember 1938.*
29. *Verordnung über die Erweiterung der Zuständigkeit der Sondergerichte vom 20. November 1938 (RGBl. I / GBldLÖ.)*
30. *Verordnung zur Neuordnung des österreichischen Berufsbeamtentums vom 31. Mai 1938 (GBldLÖ.).*
31. *Verordnung zur Übernahme der Österreichischen Nationalbank durch die Reichsbank vom 17. März 1938 (RGBl. I).*
32. *Verordnung zur Durchführung des Vierjahresplanes vom 19. Oktober 1936 (RGBl. I nr. 96).*
33. *Erste Verordnung zur Durchführung des Ehegesundheitsgesetzes vom 10. Dezember 1935 (GBldLÖ.).*
34. *Dritte Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 25. Februar 1935 (RGBl. I).*
35. *Verordnung der Reichsregierung über die Bildung von Sondergerichten vom 21. März 1933 (RGBl. I).*
36. *Verordnung des Reichspräsidenten zur Abwehr heimtückischer Angriffe gegen Regierung den nationalen Erhebung vom 21. März 1933 (RGBl. I).*
37. *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 21. Februar 1933 (RGBl. I).*
38. *Verordnung zur Änderung der Verordnung über die Zuständigkeit der Oberlandesgerichte in Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit und der Kostenordnung (RGBl. I).*
39. *Verordnung über die Einführung des Reichsrecht in den Gemeinden Jungholz und Mittelberg vom 27. Mai 1939 (RGBl. I).*
40. *Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts, der deutschen Gerichtsverfassung und anderer Gesetze in den sudetendeutschen Gebieten (RGBl. I).*

41. *Verordnung zur Neuordnung des österreichischen Berufsbeamtentums 31. Mai 1938 (GBI. I).*
42. *Verordnung über das Verfahren in erster Instanz vor den Oberlandesgerichten im Lande Österreich und in den sudetendeutschen Gebieten vom 23. Dezember 1928 (RGI. I).*
43. *Verordnung zur weiteren Überleitung der Rechtspflege im Lande Österreich und in den sudetendeutschen Gebieten vom 28. Februar 1939 (RGI. I / GBI. I).*
44. *Verordnung zur Änderung der Gerichtsgliederung im Lande Österreich vom 13. April 1939 (RGI. I).*

Zarządzenia (Verwaltungen)

1. *Verwaltung zur Überleitung der Rechtspflege im Saarland vom 22. November 1935 (RGI. I).*
2. *Verwaltung Erste VO über das Hoheitszeichen des Reichs vom 5. November 1935 (RGI. I).*
3. *Verwaltung des Saarlandes vom 30. Januar 1935 (RGI. I).*
4. *Verwaltung über die Einführung der Deutschen Gemeindeordnung im Lande Österreich vom 30. Januar 1935 (RGI. I).*

Ustawy czeskie

1. *Zákon ze dne 14. července 1927 o organizaci politické správy č. (Sb.).*
2. *Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se upozuje Ústavní listina Československé republiky (Sb.).*
3. *Zákon ze dne 29. února 1920 vydán zákon o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé (Sb.).*
4. *Zákon ze dne 9. března 1920 (Sb.).*
5. *Zákon o volebním soudě (Sb.).*
6. *Zákon ze dne 2. listopadu 1918, jímž se zřizuje nejvyšší soud. (Sb.).*
7. *Zákon ze dne 2. listopadu 1918, o nejvyšším správním soudě a o řešení kompetenčních konfliktů (Sb.).*

V. Zbiorcza literatura naukowa przedmiotu

1. Angermund R., *Deutsche Richterschaft 1919–1945. Krisenerfahrung, Illusion politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main 1990.
2. Arendt H., *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York City 1963.
3. Arendt H., *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York and London 1968.
4. Anders F., *Strafjustiz im Sudetengau 1938–1945, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum Bd. 112*, München 2008.
5. Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919-1939. Zarys historii dyplomatycznej*, wyd. II, Warszawa 2001.
6. Batowski H., *Rok 1938 – dwie agresje hitlerowskie*, Poznań 1985.
7. Baumann A., *Die Erfindung des Grenzlandes Elsass-Lothringen, [w:] Geteilte Regionen - geteilte Geschichtskulturen? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, Universität Hamburg 2011.
8. Bankowicz M., *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*, Kraków 2003.
9. Bergchausen J., *Czesi i Słowacy w polityce niemieckiej w latach 1938-1945, [w:] Materiały z sesji naukowej w dniach 3 i 4 maja 1973 roku: Ruch oporu w Polsce południowej na tle sytuacji w okupowanych przez Niemcy krajach Europy Środkowej*, Kraków 1973.
10. Bigo T., *Administracja publiczna w Trzeciej Rzeszy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Poznań 1936.
11. Boblenz F., *Zur Gaueinteilung Thüringens in der NS-Zeit. In: Frank Boblenz, Bernhard Post: Die Machtübernahme in Thüringen 1932/32. In: Thüringen gestern & heute. 37, Landeszentrale für politische Bildung Thüringens*, Erfurt 2013.
12. Bolesta Ł., *Prawo karne III Rzeszy instrumentem polityki państwa totalitarnego, [w:] „Studenckie Zeszyty Naukowe”*, Toruń 2013.
13. Borejsza J., *Rzym a wspólnota faszystowska. O penetracji faszyzmu włoskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*, Warszawa 1981.

14. Borucki M., *Mussolini*, wyd. 3 poszerzone, Warszawa 1986.
15. Botz G., *Wien – vom „Anschluss” zum Krieg*, Wien-München 1978.
16. Bracher D., *The Technique of the National Socialist Seizure of Power*, [w:] *The Road to Dictatorship, Germany 1918-1933* (red. L. Wilson), London 1964.
17. Brandes D., *Besinnungsloser Taumel und maßlose Einschüchterung. Die Sudetendeutschen im Jahre 1938*, [w:] *Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf 2004*, Düsseldorf 2004.
18. Brauner W., *Deutsch-österreich 1918*, [w:] *Die Republik entsteht*, Wien/München 2000.
19. Broszat M., *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*, Stuttgart 1961.
20. Buchheim H., *Anatomie des SS-Staates*, Freiburg 1965.
21. Buschmann A., *Nationalsozialistische Weltanschauung und Gesetzgebung: Dokumentation einer Entwicklung*, Wien 2000.
22. Conquest R., *Reflections on a Ravaged Century*, 1st ed., New York 2000.
23. Cornu G., *Vocabulaire juridique*, Paris 2003.
24. Czarny P., Naleziński B., (tł.), *Konstytucja Austrii*, Warszawa 2004.
25. Czerwińska-Schupp E., *Faszyzm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna*, [w:] *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna T.I*, Poznań 2012.
26. Czyż A., Kubas S., *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Katowice 2012.
27. De Felice R., *Interpretacje faszyzmu*, Warszawa 1976.
28. Diehl-Thiele, P., *Partei und Staat im Dritten Reich. Untersuchungen zum Verhältnis von NSDAP und allgemeiner innerer Staatsverwaltung 1933-1945*, München 1969.
29. Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych 1815-1945*, wyd. II., Warszawa 2006.
30. Dzieszyński R., *Sadowa 1866*, wyd. I., Warszawa 2007.
31. Eberhardt P., *Geneza i rozwój niemieckiej doktryny Lebensraum*, Przegląd Geograficzny, Kwartalnik, Warszawa 2008, T. 80, Z. 2
32. Epstein C., *Wzorcowy nazista. Arthur Greiser i okupacja Kraju Warty*, Wyd. I., Wrocław 2010.
33. Fenichel Z., *Rozwój prawa we współczesnych Niemczech (na marginesie dwóch niemieckich prac prawniczych)*, [w:] *Gł. Prawa Nr 3-5/1939*.

34. Fiedor K., *Niemcy i Austria po I wojnie światowej w 1919 roku*, [w:] L. Kuberski, M. Lis (red.), *Rok 1918 w Polsce i państwach sąsiednich. Osiemdziesięciolecie zakończenia pierwszej wojny światowej z perspektywy śląskiej*, Opole 2002.
35. Fisch S., *Das Elsass im Deutschen Kaiserreich (1870/71–1918)*, [w:] Erbe M., *Das Elsass. Historische Landschaft im Wandel der Zeit*, Stuttgart 2002.
36. Fischer K., *Nazi Germany: A New History*, wyd.I., New York 1995.
37. Fraenkel E., *The Dual State – A Contribution to the Theory of Dictatorship*, New York-London-Toronto wyd. 2., 2010.
38. Franzel E., *Sudetendeutsche Geschichte*, Mannheim 1978.
39. Frei N/tł. R. Marszałek., *Państwo wodzowskie: rządy narodowosocjalistyczne w latach 1933-1945*, Warszawa 2000.
40. Fromm E., *Ucieczka od wolności*, Wyd. XIV, Warszawa 2011.
41. Gebel R., *Heim ins Reich! Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945)*, Oldenbourg- München 1999.
42. Gebhart J., Kuklík J., *Velké dějiny země Koruny české*, t. XVa, Paseka 2007.
43. Gehl J., *Austria, Germany and the Anschluss 1931-1938*, London 1963.
44. Gessner D., *Die Weimarer Republik. Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, wyd. VIII, Darmstadt 2002.
45. Glaubauf K., *Die Volkswehr von 1918–20 und die Gründung der Republik. Stöhr-Verlag*, wyd.I., Wien 1993.
46. Goldinger W., *Der geschichtliche Ablauf der Ereignisse in Österreich von 1918 bis 1945* [w:] H. Benedikt, *Gesichte der Republik Österreich*, Wien 1954.
47. Götz A., *Hitlers Volksstaat*, 4th ed., Frankfurt am Main 2005.
48. Grosser A., *Geschichte Deutschlands seit 1945. Eine Bilanz. 9. Auflage*, München 1981.
49. Górnicki L., *Prawo Trzeciej Rzeszy w nauce i publicystyce prawniczej Polski międzywojennej (1933-1939)*, Bielsko-Biała 1993.
50. Gruchmann L., *Blutschutzgesetz und Justiz*, [w:] *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, München 1983.
51. Grzybowski K., *Nauka o Państwie*, cz.1, Kraków 1949.
52. Grzybowski K., *Niemcy hitlerowskie*, Kraków 1934.
53. Gschaidner P., *Das österreichische Bundesheer 1938 und seine Überführung in die deutsche Wehrmacht*. Wien 1967.

54. Graw J., *Die Stadt Zuckmantel/Kreis Freiwaldau und Umgebung in der Sudetenkrise 1938*, Cloppenburg 2004.
55. Gumkowski J., Kułakowski T., *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, Warszawa 1965.
56. Hafnner S., *Prusy bez legendy: Zarys dziejów*. wyd. I polskie, Warszawa 1996.
57. Hanak H., *President Benes, Britové a budoucnost Československa 1939-1945*, „Historie a vojenství“ nr 1, 1995.
58. Hanisch E., *Politische Prozesse vor dem Sondergericht im Reichsgau Salzburg 1939–1945.*, [w:] E.Weinzierl /O.Rathkolb (red.): *Justiz und Zeitgeschichte. Symposionsbeiträge 1976–1993*, (Bd. 1 Wien 1995).
59. Hanke O., *Justiz im Blickpunkt. Aufgaben und Organisation der Justiz in Oberösterreich und Salzburg*, Linz 1994.
60. Hartl B., *Das nationalsozialistische Willensstrafrecht (Berliner Beiträge zur Rechtswissenschaft, bd. 4)*, Berlin 2000.
61. Heck R., Orzechowski M., *Historia Czechosłowacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
62. Herbert U., *Werner Best. Studium biograficzne*, Warszawa 2007.
63. Herzog L., *Grundzuge der deutschen Besatzungsverwaltung in den ost- und südosteuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges*, Toubingen 1955.
64. Himmler K., *Himmler i jego bracia. Historia niemieckiej rodziny*, Warszawa 2006.
65. Hoetzel J., *Československé správní právo*, Praha 1937.
66. Ipsen P. H., *Hamburgs Verfassung und Verwaltung – von Weimar bis Bonn*. Appel, Hamburg 1956.
67. Izdebski H., *Historia administracji*, wyd. V, Warszawa 2001.
68. Izdebski H., *Totalitaryzm i terminy pokrewne w naukach społecznych oraz w polskim języku prawnym i prawniczym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 38 nr 4, Wrocław 2016.
69. Jäckel E., *Panowanie Hitlera. Spełnienie światopoglądu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1989.
70. Jakóbczyk W., *Niemcy 1815-1919. Między partykularyzmem a federalizmem*, Warszawa-Poznań 1984.
71. Jankowski T., *Przeobrażenia prawno-polityczne Trzeciej Rzeszy*, [w:] GA Nr 18/1937.

72. Janasz T., *Alzacja i Lotaryngia w latach 1940-1945*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. XXI, z. 1, Poznań 1969.
73. Jędrzejewski E., *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933-1945. Studium polityczno-prawne*, Wrocław 1974.
74. Johe W., *Die gleichgeschaltete Justiz*, Frankfurt am Main 1967.
75. Jonca K., *Koncepcje narodowosocjalistyczne prawa w Trzeciej Rzeszy*, Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi t. III, Wrocław 1977.
76. Jung O., *Plebiszit und Diktatur: die Volksabstimmungen der Nationalsozialisten*, Tübingen 1995.
77. Kaczmarek R., Kucharski M., Cybula A., *Alzacja-Lotaryngia a Górny Śląsk. Dwa regiony pogranicza 1648–2001*, Katowice 2001.
78. Kaczorowski P., *My i oni. Państwo jako jedność polityczna. Filozofia polityczna Carla Schmitta w okresie republiki weimarskiej*, Warszawa 1998.
79. Kammer H., Bartsch E., *Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-45*, Reinbek 1992.
80. Kaplan P., *Sudetští Němci a soumrak první republiky*, „Soudobé Dějiny” 2010, nr 1/2.
81. Kárný M., *Deutsche Politik im Protektorat Böhmen und Mähren unter Reinhard Heydrich, 1941–42*, Berlin 1997.
82. Kaser M., *Wege und Ziele der deutschen Zivilrechtswissenschaft, [w:] L' Europa e il diritto Romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker*, Bd. I, Milano 1954.
83. Kastory A., *Problem granicy czechosłowacko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu 1919r.*, „Dzieje Najnowsze” z. 2, 1973.
84. Konieczny A., *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939-1945*, Warszawa-Wrocław 1972.
85. Konieczny A., *Prawo karne Trzeciej Rzeszy – próba charakterystyki*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 366, Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi, t. 3, Wrocław 1977.
86. Koschaker P., *Europa und das römische Recht*, Tuebingen 1938.
87. Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu*, T. I-III., Warszawa 2009.
88. Krajewski L., *Podstawy Ustroju Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1935.
89. Kruzliak I., *Dylemat słowacki*, [w:] *Kwestia słowacka w XX wieku*, Gliwice 2002.
90. Krüger H., *Faschismus oder Ständestaat. Österreich 1934–1938*, Dissertation Universität Kiel 1970.

91. Krzywoszczyński P., *Zagadnienia narodowościowe w perspektywie polskich plebiscytów i referendów (1920, 1921, 1946)*, Annales UMCS Sectio G Ius, Lublin 2011.
92. Kural V., *Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918-1938 z hlediska česko-německého*, „Slezsky sborník”, Opava 1991.
93. Langášek T., *Ústavní soud Československé republiky a jeho osudy v letech 1920 – 1948*, Plzeň 2011.
94. Lemiesz W., *Paragraf i zbrodnia*, Warszawa 1963.
95. Lemkin R., *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupations: Analysis of Government: Proposals for Redress*, wyd. I., Washington 1944.
96. Leonard M., *The Reich Marshal: A Biography of Hermann Göring*, Garden City 1974.
97. Longerich P., *Joseph Goebbels und der Totale Krieg. Einne Unbekannte Denkschrift des Propagandaministers vom 18 Juli 1944.*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte nr 35, z. 2*, München 1987.
98. Lukacs J., *The Last European War September 1939/December 1941*, New Haven 2001.
99. Lukeš I., Goldstein E., *The Munich crisis, 1938: prelude to World War II*, Routledge 1999.
100. Luza R., *Österreich und die großdeutsche Idee in der NS-Zeit*, Wien, Köln, Graz 1977.
101. Maciejewski M., *Od piwiarnianego klubu do organizacji wywrotowej. Nazizm w latach 1919-1924*, wyd. I., Toruń 2005.
102. Maciejewski M., *Polscy uczeni prawnicy międzywojenni o ustroju i prawie Trzeciej Rzeszy*, „Miscellanea Historico-Iuridica” z. 2, Białystok 2016.
103. Madajczyk Cz., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t.II., Warszawa 1970.
104. Majer D., *Fremdvölkische im Dritten Reich, Boppard am Rhein (drugie Majer Diemut, Justiz und Polizei im Dritten Reich [w:] Recht und Justiz im Dritten Reich, Herausgegeben von R. Dreier und W. Sellert*, Frankfurt/Main 1989.
105. Majer D., *Narodowo obcy w Trzeciej Rzeszy. Przyczynek do narodowo-socjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa*, Warszawa 1989.

106. Majer D., *Nationalsozialismus im Lichte der Juristischen Zeitgeschichte. Ideologie – Staat – Besatzungsregime in Europa 1939 – 1945*, wyd. I., Baden – Baden 2002.
107. Majer D., *“Non-Germans” under the Third Reich. The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland, 1939-1945*, Baltimore; London 2003.
108. Majewski P., *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, [w:] *Dzieje Najnowsze, Kwartalnik Poświęcony Historii XX wieku*, Warszawa 2001.
109. Majewski P., *Niemcy Sudeccy 1848-1948. Historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007.
110. Małkiewicz A., *Samobójstwo demokracji. Czechosłowacja w okresie II Republiki 1938-1939*, Wrocław-Zielona Góra 2013.
111. Mannheim K., *Diagnosis of our Time. Wartime Essays of a Sociologist*, London 1943.
112. Manvell R., Fraenkel H., *Göring*, Wrocław 2007
113. Mastný V., *The Czechs Under Nazi Rule: The Failure of National Resistance, 1939-1941*, New York 1971.
114. Mastný V., *Vzpomínky diplomata, Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*, Praha 1997.
115. Matanle I., *World War II*, New York 1989.
116. Martens H., *Hamburgs Weg zur Metropole. Von der Groß-Hamburg-Frage zum Bezirksverwaltungsgesetz (Beiträge zur Geschichte Hamburgs. Bd. 63)*, Hamburg 2004.
117. Meyer B., *„Jüdische Mischlinge“, Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945*. 2. Aufl., Hamburg 2002.
118. Mitcham S., *Why Hitler? The Genesis of the Nazi Reich*, wyd. I., Connecticut and London 1996.
119. Mooslechner M., Stadler R., *Landwirtschaft und Agrarpolitik. [w:] NS-Herrschaft in Österreich 1938–1945*, Wien 1988.
120. Moritz G., *Die deutsche Besatzungsgerichtsbarkeit während des 2. Weltkrieges*, Tübingen 1953.
121. Moritz G., *Die Gerichtsbarkeit in besetzten Gebieten. Historische Entwicklung und völkerrechtliche Würdigung*, Tübingen 1959.

122. Moritz G., *Gerichtsbarkeit in den von Deutschland besetzten Gebieten 1939-1945*, Tübingen 1957.
123. Morsey R., *Das „Ermächtigungsgesetz“ vom 24. März 1933. Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich“*, Düsseldorf 1992.
124. Morsey R., *Die Oberste Reichsverwaltung unter Bismarck 1867-1890 (Neue Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung)*, Münster 1957.
125. Mosse G. L., *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1970.
126. Mróz W., *Administracja rządowa i samorządowa w Europie w dobie nowożytnej*, Przemyśl 2003.
127. Mulley, Klaus-Dieter: *Zur „Gleichschaltung“ der Justiz im Bereich des Oberlandesgerichte Wien 1938/39. Bemerkungen zu „Recht“, Rechtsprechung und „Richterschaft“ vor und nach dem „Anschluß“ Österreichs 1938. In: Rosner, Willibald (Hg.): Recht und Gericht in Niederösterreich. Die Vorträge des 17. Symposions des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Stift Ardagger, 30. Juni bis 4. Juli 1997 (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde Bd. 31/St. Pölten 2002).*
128. Münkler D., *Nationalsozialistische Agrarpolitik und Bauernalltag*, Frankfurt 1996.
129. Mycielski A., *Stanowisko prawne Führera na tle ustroju Niemiec współczesnych*, Warszawa 1938.
130. Niekisch E., *Das Reich des niederen Dämonen*, Hamburg 1953.
131. Neugebauer W., *Austrofaschismus. Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934–1938*, Wien 2005.
132. Neumann F., *Behemot. Narodowy socjalizm – ustrój i funkcjonowanie 1933-1944*, Warszawa 2016.
133. Ostendorf H., *Dokumentation des NS-Strafrechts*, Baden-Baden 2000.
134. Orzoff A., *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, Oxford UP 2009
135. Pachter H., Hellman B., Patcher H., Patel K.O., *Nazi-Deutsch: A Glossary of Contemporary German Usage*, New York 1944.
136. Pernes J., *Svět Lidových novin 1893–1993: stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*. Praha 1993.

137. Picker H., *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942*, Bonn 1951.
138. Piekalkiewicz J., *Kalendarium wydarzeń II wojny światowej*, Warszawa 1985.
139. Pipes R., *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005.
140. Preibusch S. Ch., *Verfassungsentwicklungen im Reichsland Elsass-Lothringen 1871–1918*, [w:] *Berliner Juristische Universitätschriften*, Berlin 2006.
141. Popper K., *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, T.1., wyd.I. polskie, Warszawa 1993.
142. Potthoff H., *Weimarer Verfassung: Ein Kompromiß zwischen Experten*, [w:] *Deutsche Verfassungsgeschichte 1849–1919–1949*, Bonn 1989.
143. Princ M., *Soudnictví v českých zemích v letech 1848–1938 (soudy, soudní osoby, dobové problémy)*, Praha 2015.
144. Rademacher M., *Handbuch der NSDAP - Gaue 1928-1945. Die Amtsträger der NSDAP und ihrer Organisationen auf Gau und Kreisebene in Deutschland und Österreich sowie in den Reichsgauen Danzig-Westpreußen, Sudetenland und Wartheland*, Norderstedt 2000.
145. Radl E., *Valka Cechu s Nemci*, Praha 2003.
146. Raßloff S., *Der „Mustergau“: Thüringen zur Zeit des Nationalsozialismus*, wyd. I., München 2015.
147. Rauchensteiner M., *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie*, Wien 2013.
148. Ruck M., *Führerabsolutismus und polykratisches Herrschaftsgefüge – Verfassungsstrukturen des NS-Staates*, [w:] *Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*, Bonn 1992.
149. Rusnok P., *Vývoj organizace soudnictví v první ČSR*, Brno 2006.
150. Rütters B., *Die Unbegrenzte Auslegung*, [w:] Davy, Ulrike (red.): *Nationalsozialismus und Recht. Rechtssetzung und Rechtswissenschaft in Österreich unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*, Wien 1990
151. Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, wyd. III, Warszawa 1985.
152. Ryszka F., *Spoleczeństwo a władza w faszyzmie. Przyczynek do dziejów hitleryzmu w świetle nowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny” nr 3, Warszawa 1970.

153. Ryszka F., *Spór o wprowadzenie niemieckiego prawa cywilnego na tzw. „tereny włączone” (w czasie okupacji)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, nr XI, Poznań 1959 z 1.
154. Schausberger N., *Der Anschluss, [w:] Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*, Graz, Wien, Köln, Verlag Styria 1983.
155. Schmid U., tł. P. Pieńkowska-Wiederkehr, *Estetyka dyskursu nacjonalistycznego w Polsce 1926-1939*, Warszawa 2014.
156. Schmitt C., *Der Zugang zum Machthaber, ein zentrales verfassungsrechtliches Problem, [w:] Verfassungsrechtlichen Aufsätzen aus den Jahren 1924-1954*, Berlin 1958.
157. Schmitt C., *Dyktatura: od źródeł nowożytnej idei suwerenności do proletariackiej*, Warszawa 2016.
158. Schmitt C., *Legalność i prawomocność*, Warszawa 2015.
159. Sláma J., Kaplan K., *Die Parlamentswahlen in der Tschechoslowakei 1935-1946-1948*, München 1986.
160. Smelser D., *Die Henleinpartei. Eine Deutung, [w:] Bosl K., Die erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*, Oldenbourg-München-Wien 1979.
161. Staudinger A., *Austrofaschistische österreich-Ideologie, [w:] E. Talos. W. Neugebauer, Austrofaschismus. Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934–1938*, Wien 2005.
162. Sójka-Zielińska K., *Wielkie Kodyfikacje Cywilne. Historia i współczesność*, wyd. 1, Warszawa 2009.
163. *Schriften des europäischen Netzwerks Erinnerung und Solidarität*, Oldenbourg, München 2013.
164. Starzewski M., *Elita i wódz w projekcie ustroju Trzeciej Rzeszy*, Poznań 1933.
165. Storey J.S., *Schmitt's „Decisionism” Revisited, [w:] S. Minkov, P. Nowa (red.), Man and his enemies. Essays on Carl Schmitt*, Białystok 2009.
166. Sweezy M. Y., *The Structure of Nazi Economy*, Cambridge 1941.
167. Szefer A., *Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji 1933-1938*, Kraków 1967.
168. Szuppe P., *Ideologia i mistyka volkistowska u źródeł nazizmu, „Collectanea Theologica” nr 2*, Warszawa 2003.

169. Szwarc W., *Model pruskiego sądownictwa administracyjnego w II poł. XIX w. na tle historycznym*, "Annales UMCS" sectio G 1988, vol. 35, Lublin 1988.
170. Szurgacz H., *Przymusowe zatrudnienie Polaków przez hitlerowskiego okupanta w latach 1939-1945*, Wrocław 1971.
171. Tauchen J., *Personalni zmeny v nemeckej justice v prvých dvoch rokoch po uchopení moci nacisty*, Acta Historico-Iuridica Pilsnensia 2009-2010, Fakulta právnická Západočeské univerzity v Plzni, 2009-2010.
172. Tauchen J., *Princip zvláštneho zákonodarství jako jeden z principů fungování státního aparátu nacistického Německa. Právní a ekonomické problémy*, VI. Ostrava 2008.
173. Tauchen J., Salak P., *Trestní právo v Protektorátu Čechy a Morava, Československé trestní právo v proměnách věku*, Brno 2009.
174. Tomaszewski J., *Czechosłowacja*, Warszawa 1997.
175. Thomson E., *Meine 960 Tage im „Reichsgau Wartheland“*, Lüneburg 1985.
176. Wąsowicz M., *Historia ustroju państw Zachodu. Zarys wykładu*, wyd. III, Warszawa 2011.
177. Wereszycki H., *Historia Austrii*, wyd. II, Wrocław 1986.
178. Wiederin E., *Marz 1938 – staatsrechtlich betrachtet [w:] Nationalismus und Recht: Rechtsetzung und Rechtswissenschaft in Österreich unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*, Wien 1990.
179. Wielomski A., *Carl Schmitt i jego teologia polityczna*, „Pro Fide Rege et Lege: pismo Klubu Zachowawczo-Monarchistycznego” Warszawa 2017, nr 1/2.
180. Winkler H.A., *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1806-1933*, T. I., Wrocław 2007.
181. Wolfram H., *Österreichische Geschichte. Ueberreuter*, T. II, Wien 1994–2006.
182. Wolter W., *Zarys systemu prawa karnego. Cz. Ogólna*, t. I, Kraków 1933.
183. Wójtowicz N., *Nástup komunistickéj diktatury v Československu z pohľadu Poľska*, [w:] *Február 1948 a Slovensko (Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 14. – 15. február 2008)*, Ondrej Podolec (red.), Bratislava Ústav pamäti národa 2008.
184. Wrzyszczyk A., *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Studia Iuridica Lublinensia 2014, nr 22, Lublin 2014.

185. Wrzyszczyk A., *Tworzenie okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1940*, „Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, nr 8, Kraków 2003.
186. Wrzyszczyk A., *Sądownictwo SS i policji w Generalnym Gubernatorstwie*, „Studia Iuridica Lubliniensa”, nr 19, Lublin 2003.
187. Wrzyszczyk A., *Zarys organizacji sądownictwa niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, [w:] „Zeszyty Majdanka”, Tom 12, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin 1991.
188. Wulf J., *Theater and Film im Dritten Reich. Eine Dokumentation*, wyd. I., Reinbek bei Hamburg 1964.
189. Zgórniak M., *"Lebensraum" w doktrynie politycznej i wojskowej III Rzeszy*, "Studia Historyczne" R. 23, z. 4., Kraków 1980.
190. Zieliński E., *Referendum w państwie demokratycznym*, [w:] D. Waniek, M. T. Staszewski (red.), *Referendum w Polsce współczesnej*, Warszawa 1995.
191. Zimmermann V., *Die Sudetendeutschen im NS-Staat: Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938-1945)*, Essen 1999.
192. Zimmermann V., *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Praha 2001.
193. Zmierczak M., *Prawo w III Rzeszy a standardy kultury prawnej*, [w:] A. Madeja, H. Olszewski (red.), *Nam hoc natura aequum est*, Toruń 2012.
194. Zmierczak M., *Totalitaryzm - faszyzm - hitleryzm. Z historii sporów o genezę i istotę nazizmu w historiografii RFN*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” XIV, 1991, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 1169.

VI. Prasa

1. „*Głos Narodu*”, Kraków, dnia 25 września 1938, nr 263.
2. „*Lidové noviny*”, čtvrtek 9. Březen 1939, nr 47.
3. „*The New York Times*” (Nr z dnia 17 lipca 1919 r.).
4. „*Wiener Zeitung*”, Mittwoch, 14. Dezember 1938, nr 344.
5. „*Volkischer Beobachter*” z 5 października 1936.

VII. Strony internetowe

1. Bartyzel J., *Decyzjonizm*, <http://www.legitymizm.org/ebp-decyzjonizm>. [dostęp: 1 stycznia 2017]
2. www.doew.at [dostęp: 5 lutego 2018]
3. <http://www.legitymizm.org> [dostęp: 1 stycznia 2017]
4. www.repozytorium.uni.wroc.pl [dostęp: 21 grudnia 2018]
5. <http://polski.mapywig.org/news.php>, [dostęp: 08.08.2019 r.]

Aneksy

Aneks 1. Ustawy o Marchii Wschodniej (*Ostmark*) i Okręgu Rzeszy Kraju Sudetów (*Sudetengau*)

tłumaczenie własne

Ustawa o strukturze/organizacji administracji w Marchii Wschodniej (*Ostmarkgesetz*) z 14 kwietnia 1939 r.

Rząd Rzeszy przyjął następującą ustawę, która niniejszym zostaje ogłoszona:

Artykuł I Okręgi Rzeszy

§ 1.

(1) Na terytorium kraju związkowego Austria tworzy się następujące Okręgi Rzeszy:
Okręg Rzeszy Wiedeń, obejmujący miasto Wiedeń;
Okręg Rzeszy Karyntia, obejmujący były austriacki kraj związkowy Karyntia;
Administracja Okręgu Rzeszy Karyntia ma swoją siedzibę w Klagenfurcie;
Okręg Rzeszy Dolny Dunaj, obejmujący były austriacki kraj związkowy Dolna Austria;
Administracja tego Okręgu Rzeszy ma swoją siedzibę w Krems nad Dunajem;
Okręg Rzeszy Górny Dunaj, obejmujący były austriacki kraj związkowy Górna Austria;
Administracja tego Okręgu Rzeszy ma swoją siedzibę w Linzu;
Okręg Rzeszy Salzburg, obejmujący były austriacki kraj związkowy Salzburg;
Administracja tego Okręgu Rzeszy ma swoją siedzibę w Salzburgu;
Okręg Rzeszy Styria, obejmujący były austriacki kraj związkowy Styria;
Administracja tego Okręgu Rzeszy ma swoją siedzibę w Grazu;
Okręg Rzeszy Tyrol, obejmujący były austriacki kraj związkowy Tyrol;

Administracja tego Okręgu Rzeszy ma swoją siedzibę w Innsbrucku.

(2) Były austriacki kraj związkowy Vorarlberg tworzy w dalszym ciągu oddzielny okręg administracyjny i jednostkę administracji samorządowej, kierowane przez Namiestnika Rzeszy w Tyrolu.

§ 2.

Okręgi Rzeszy są okręgami administracji państwowej i jednostkami administracji terytorialnej.

§ 3.

(1) Na czele Okręgu Rzeszy stoi Namiestnik Rzeszy.

(2) Namiestnik Rzeszy jest uprawniony do żądania informacji od struktur administracji niezespólonej Rzeszy, struktur organizacji przemysłowych i transportu, oddziałów organizacji Reichsnährstand [„Stan Żywicieli Rzeszy”], Izby Kultury Rzeszy oraz oddziałów innych podmiotów publiczno-prawnych w obrębie Okręgu Rzeszy i wskazywania im istotnych punktów widzenia i działań, które w związku z nimi należy podjąć. Może on na mocy ustawy i instrukcji Najwyższych Władz Rzeszy wydawać im polecenia dotyczące jego Okręgu Rzeszy; właściwe organa Najwyższych Władz Rzeszy mogą polecenia namiestnika Rzeszy uchylić.

(3) Uprawnienia określone w ust. 2 nie mogą być scedowane przez namiestnika Rzeszy na podległych mu urzędników.

§ 4.

(1) Namiestnik Rzeszy sprawuje na poziomie Okręgu Rzeszy funkcje organu administracji państwowej jako administracji Rzeszy pod nadzorem Ministra Spraw Wewnętrznych Rzeszy zgodnie z fachowymi instrukcjami ministrów Rzeszy w sferach, za które ci ministrowie odpowiadają.

(2) Organa administracji niezespólonej Rzeszy na poziomie Okręgu Rzeszy, za wyjątkiem zarządu wymiaru sprawiedliwości Rzeszy, finansów Rzeszy, kolei państwowych Rzeszy i poczty państwowej Rzeszy, podlegają namiestnikowi Rzeszy. Namiestnik Rzeszy stoi na czele tych organów administracyjnych i jest w nich reprezentowany przez ich kierowników.

(3) Jeżeli obwody centralne struktur administracji niezespólonej Rzeszy, powierzonej Namiestnikowi Rzeszy zgodnie z ust. 2, obejmują kilka Okręgów Rzeszy, to *Führer*

i Kanclerz Rzeszy decyduje, któremu Namiestnikowi Rzeszy dane struktury administracji niezespolonej zostaną powierzone.

(4) Ustępy 2 i 3 mają odpowiednie zastosowanie do regionalnego związku rolników i regionalnego zakładu ubezpieczeń społecznych przy założeniu, że namiestnik Rzeszy jest reprezentowany we władzach regionalnego związku rolników przez prezesa tegoż związku, a we władzach regionalnego zakładu ubezpieczeń społecznych – przez starostę krajowego.

(5) Obowiązki i uprawnienia najwyższych organów byłych austriackich krajów związkowych przechodzą na namiestnika Rzeszy, o ile minister spraw wewnętrznych Rzeszy w porozumieniu z właściwymi Najwyższymi Władzami Rzeszy nie powierzy tych uprawnień tym ostatnim.

§ 5.

(1) Namiestnik Rzeszy może w drodze rozporządzenia ze zgodą właściwego ministra Rzeszy i ministra spraw wewnętrznych Rzeszy ustanawiać prawo, o ile nie będzie ono sprzeczne z nadrzędnym prawem Rzeszy.

(2) Uprawnienia namiestnika Rzeszy zgodnie z ustawą o namiestnikach Rzeszy z 30 stycznia 1935 roku (RGI. [Dziennik Ustaw] I. s. 65) w pozostałej części pozostają nienaruszone.

§ 6.

(1) Namiestnik Rzeszy kieruje administracją terytorialną Okręgu Rzeszy pod nadzorem ministra spraw wewnętrznych Rzeszy.

(2) Jako jednostka samorządu terytorialnego Okręg Rzeszy zobowiązany jest do wykonywania zadań publicznych na własną odpowiedzialność.

(3) Okręg Rzeszy może regulować swoje sprawy wewnętrzne poprzez statut.

(4) Organami doradczymi namiestnika Rzeszy w dziedzinie administracji samorządowej są rady krajowe.

§ 7.

Namiestnik Rzeszy jest reprezentowany w administracji państwowej przez przedstawiciela ogólnego, którego stanowisko nosi nazwę „prezydent rządu” i który jest bezpośrednim urzędnikiem Rzeszy, w administracji terenowej – przez przedstawiciela ogólnego, którego stanowisko nosi nazwę „starosta krajowy” i który jest urzędnikiem okręgu jako jednostki administracji samorządowej.

§ 8.

(1) Administracja Okręgu Rzeszy Wiedeń dzieli się na administrację państwową i administrację gminną.

(2) Okręg Rzeszy Wiedeń jako jednostka administracji samorządowej jest samodzielną gminą i ma jednocześnie zadania związków gmin wyższego szczebla.

(3) Namiestnik Rzeszy jest reprezentowany w administracji państwowej przez przedstawiciela ogólnego, którego stanowisko nosi nazwę „prezydent rządu”, a w administracji gminnej – przez pierwszego radnego miasta Wiedeń, które stanowisko nosi nazwę „burmistrz”.

(4) Doradcami namiestnika Rzeszy w sprawach dotyczących administracji gminnej są radni.

(5) W odniesieniu do administracji gminnej miasta Wiedeń w pozostałych kwestiach obowiązuje Niemieckie rozporządzenie o gminach (DGO) z 30 stycznia 1935 roku (RGBL. [Dziennik Ustaw] I. s. 49).

Artykuł II

Administracja powiatów wiejskich i miejskich

§ 9.

(1) Okręg Rzeszy dzieli się na powiaty miejskie i wiejskie.

(2) Powiaty wiejskie są okręgami administracji państwowej i jednostkami administracji terytorialnej, a powiaty miejskie jednostkami administracji terytorialnej.

(3) Na czele powiatu wiejskiego stoi starosta, a na czele powiatu miejskiego burmistrz, którego stanowisko nosi nazwę „nadburmistrz”.

§ 10.

(1) Starosta kieruje całą administracją państwową na poziomie powiatu w ramach dotychczasowych kompetencji.

(2) Minister spraw wewnętrznych Rzeszy, w porozumieniu z właściwymi Najwyższymi Władzami Rzeszy, przenosi prawa i obowiązki dotychczasowych organów administracji niezespólonej Rzeszy na starostę.

§ 11.

Administracją państwową w powiecie miejskim kieruje nadburmistrz, o ile dla spraw policyjnych nie zostało lub nie zostanie przyjęte inne uregulowanie. § 10 ust. 2 obowiązuje odpowiednio.

§ 12.

(1) Administracją terytorialną w powiecie wiejskim kieruje starosta; organem doradczym starostów w zakresie samorządów terytorialnych są rady powiatowe.

(2) Jako jednostka samorządu terytorialnego powiat zobowiązany jest do realizowania zadań publicznych na własną odpowiedzialność.

(3) Powiat reguluje swoje sprawy poprzez statut.

(4) Bezpośredni nadzór nad powiatem jako jednostką administracji terytorialnej sprawuje namiestnik Rzeszy, nadzór na najwyższym szczeblu – minister spraw wewnętrznych Rzeszy.

Artykuł III

Postanowienia końcowe

§ 13.

(1) Organa władzy i instytucje Okręgu Rzeszy, o ile nie są organami władzy i instytucjami Okręgu Rzeszy jako jednostki administracji terytorialnej, gmin, związków gmin, podmiotów mających osobowość prawną, instytucji i fundacji prawa publicznego, są organami władzy i instytucjami Rzeszy.

(2) Urzędnicy i nauczyciele tych instytucji są bezpośrednio urzędnikami Rzeszy.

§ 14.

(1) Okręgi Rzeszy należy utworzyć w terminie do 30 września 1939 roku.

(2) Okręgi Rzeszy są następcami prawnymi byłych austriackich krajów związkowych zgodnie z § 1.

§ 15.

Prawne uregulowania majątkowe, które są konieczne z uwagi na wdrożenie niniejszej ustawy, przyjęte zostaną po wysłuchaniu właściwych namiestników Rzeszy przez ministra spraw

wewnętrznych Rzeszy oraz przez ministra finansów Rzeszy albo przez wskazane przez nich organa.

§ 16.

Minister spraw wewnętrznych Rzeszy przenosi w porozumieniu z właściwymi Najwyższymi Władzami Rzeszy prawa i obowiązki namiestnika Rzeszy w Austrii (Austriacki Rząd Kraju Związkowego) i Najwyższych Austriackich Władz Kraju Związkowego na namiestników Rzeszy, o ile nie zostają one przeniesione na Najwyższe Władze Rzeszy.

§ 17.

(1) Do momentu powołania namiestników Rzeszy administracją w Okręgach Rzeszy kierują dotychczasowi premierzy krajów związkowych zgodnie z §§ 4 i 6 i wykonują prawo wydawania rozporządzeń zgodnie z § 2 Rozporządzenia o prawie ustawodawczym w kraju związkowym Austria z 30 kwietnia 1938 roku (RGL. [Dziennik ustaw] I. s. 455). Te same uprawnienia w odniesieniu do miasta Wiednia wykonuje komisarz ds. ponownego połączenia Austrii z Rzeszą Niemiecką; jest on reprezentowany przez burmistrza miasta Wiednia.

(2) Od 1 maja 1939 roku do momentu przeniesienia uprawnień i obowiązków namiestnika Rzeszy w Austrii (Austriacki Rząd Krajowy) zgodnie z § 16, uprawnienia namiestnika Rzeszy w Austrii (Austriacki Rząd Krajowy) wykonuje komisarz ds. ponownego połączenia Austrii z Rzeszą Niemiecką.

(3) Prawo wydawania rozporządzeń na poziomie krajowym zgodnie z § 1 Rozporządzenia o prawie ustawodawczym w kraju związkowym Austria z 30 kwietnia 1938 roku (RGL. [Dziennik ustaw] I. s. 455) wygasa w tych dziedzinach prawa, co do których nastąpiło przeniesienie zgodnie z § 16; jeżeli nastąpiło przeniesienie uprawnień na dotychczasowych premierów rządów krajowych, zastosowanie ma § 5 ust. 1.

(4) Okres obowiązywania zarządzenia *Führera* i Kanclerza Rzeszy w sprawie powołania komisarza ds. ponownego połączenia Austrii z Rzeszą Niemiecką z 23 kwietnia 1938 roku (RGL. [Dziennik ustaw] I. S. 407) zostaje przedłużony do dnia 30 września 1939 roku.

§ 18.

Minister spraw wewnętrznych Rzeszy wydaje przepisy prawne i administracyjne, niezbędne do wdrożenia i uzupełnienia niniejszej ustawy.

§ 19.

Ustawa wchodzi w życie w dniu 1 maja 1939 roku.

Berchtesgaden, 14 kwietnia 1939 r.

Führer i Kanclerz Rzeszy

Adolf Hitler

Minister Spraw Wewnętrznych Rzeszy

Frick

Zastępca *Führera*

R. Heß

Pełnomocnik ds. Planu Czteroletniego, Feldmarszałek, Premier Prus

Göring

Minister Finansów Rzeszy

Graf Schwerin von Krosigk

Minister i Szef Kancelarii Rzeszy

Dr Lammers

Gesetz über den Aufbau der Verwaltung in der Ostmark

(Ostmarkgesetz).

Vom 14. April 1939.

Die Reichsregierung hat das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

Artikel I.

Die Reichsgaue

§ 1.

(1) Im gebiet des Landes Österreich werden folgende Reichsgaue gebildet:

der Reichsgau Wien, bestehend aus der Stadt Wien;

der Reichsgau Kärnten, bestehend aus dem ehemals österreichischen Land Kärnten;

die Verwaltung des Reichsgaues hat ihren Sitz in Klagenfurt;

der Reichsgau Niederdonau, bestehend aus dem ehemals österreichischen Land Niederösterreich;

die Verwaltung des Reichsgaues hat ihren Sitz in Krems a. d. Donau;

der Reichsgau Oberdonau, bestehend aus dem ehemals österreichischen Land Oberösterreich;

die Verwaltung des Reichsgaues hat ihren Sitz in Linz;

der Reichsgau Salzburg, bestehend aus dem ehemals österreichischen Land Salzburg;

Verwaltung des Reichsgaues hat ihren Sitz in Salzburg;

der Reichsgau Steiermark, bestehend aus dem ehemalsösterreichischen Land Steiermark;

die Verwaltung des Reichsgaues hat ihren Sitz in Graz;

der Reichsgau Tirol, bestehend aus den ehemals österreichischen Land Tirol;

die Verwaltung des Reichsgaues hat ihren Sitz in Innsbruck.

(2) Das ehemalige österreichische Land Vorarlberg bildet bis auf weiteres einen eigenen Verwaltungsbezirk und eine Selbstverwaltungskörperschaft, die vom Reichsstatthalter in Tirol geleitet werden.

§ 2.

Die Reichsgaue sind staatliche Verwaltungsbezirke und Selbstverwaltungskörperschaften.

§ 3.

- (1) An der Spitze des Reichsgaues steht der Reichsstatthalter.
- (2) Der Reichsstatthalter ist befugt, sich von den Behörden der Reichssonderverwaltungen, den Gliederungen der Organisationen der gewerblichen Wirtschaft und des Verkehrsgewerbes, den Dienststellen des Reichsnährstandes und der Reichskulturkammer sowie den Dienststellen sonstiger öffentlich-rechtlicher Körperschaften innerhalb des Reichsgaues unterrichten zu lassen und sie auf die maßgebenden Gesichtspunkte und die danach erforderlichen Maßnahmen aufmerksam zu machen. Er kann ihnen im Rahmen der Gesetze und der Weisungen der Obersten Reichsbehörden Anweisungen für den Bereich seines Reichsgaues erteilen; die zuständigen Obersten Reichsbehörden können Weisungen des Reichsstatthalters aufheben.
- (3) Die Befugnisse nach Abs. 2 kann der Reichsstatthalter auf die ihm beigegebenen Beamten nicht übertragen.

§ 4.

- (1) Der Reichsstatthalter führt in der Stufe des Reichsgaues unter der Dienstaufsicht des Reichsministers des Innern nach den fachlichen Weisungen der Reichsminister innerhalb ihres Geschäftsbereichs die staatliche Verwaltung als Reichsverwaltung.
- (2) Die Behörden der Reichssonderverwaltungen in der Stufe des Reichsgaues mit Ausnahme der Reichsjustiz-, Reichsfinanz-, Reichsbahn- und Reichspostverwaltung werden dem Reichsstatthalter angegliedert. Der Reichsstatthalter steht an der Spitze dieser Verwaltungen und wird in ihnen durch deren Behördenleiter vertreten.
- (3) Umfassen die Mittelbezirke der nach Abs. 2 dem Reichsstatthalter angegliederten Reichssonderverwaltungen mehrere Reichsgaue, so bestimmt der Führer und Reichskanzler, welchem Reichsstatthalter diese Sonderbehörden angegliedert werden.
- (4) Abs. 2 und 3 finden auf die Landesbauernschaft und die Landesversicherungsanstalt entsprechende Anwendung mit der Maßgabe, daß der Reichsstatthalter in der Leitung der Landesbauernschaft durch den Landesbauernführer und in der Leitung der Landesversicherungsanstalt durch den Gauhauptmann vertreten wird.
- (5) Die Aufgaben und Befugnisse der obersten Organeder ehemals österreichischen Länder gehen auf den Reichsstatthalter über, soweit nicht der Reichsminister des Innern im Einvernehmen mit den beteiligten Obersten Reichsbehörden Befugnisse auf diese überträgt.

§ 5.

(1) Der Reichsstatthalter kann durch Verordnung mit Zustimmung der beteiligten Reichsminister und des Reichsministers des Innern Recht setzen, soweit nicht übergeordnetes Reichsrecht entgegensteht.

(2) Die Befugnisse des Reichsstatthalters nach dem Reichsstatthaltergesetz vom 30. Januar 1935 (RGBl. I. S. 65) bleiben im übrigen unberührt.

§ 6.

(1) Der Reichsstatthalter führt die Selbstverwaltung des Reichsgaues unter der Aufsicht des Reichsministers des Innern.

(2) Als Selbstverwaltungskörperschaft hat der Reichsgau öffentliche Aufgaben unter eigener Verantwortung zu erfüllen.

(3) Der Reichsgau kann seine eigenen Angelegenheiten durch Satzung regeln.

(4) Dem Reichsstatthalter stehen für den Bereich der Selbstverwaltung Gauräte als Berater zur Seite.

§ 7.

Der Reichsstatthalter wird vertreten in der staatlichen Verwaltung von einem allgemeinen Vertreter mit der Amtsbezeichnung Regierungspräsident, der unmittelbarer Reichsbeamter ist, in der Selbstverwaltung von einem allgemeinen Vertreter mit der Amtsbezeichnung Gauhauptmann; dieser ist Beamter des Reichsgaues als Selbstverwaltungskörperschaft.

§ 8.

(1) Die Verwaltung des Reichsgaues Wien gliedert sich in die staatliche Verwaltung und in die Gemeindeverwaltung.

(2) Der Reichsgau Wien ist als Selbstverwaltungskörperschaft eine Einheitsgemeinde und hat zugleich die Aufgaben der Gemeindeverbände höherer Ordnung.

(3) Der Reichsstatthalter wird vertreten in der staatlichen Verwaltung von einem allgemeinen Vertreter mit der Amtsbezeichnung Regierungspräsident, in der Gemeindeverwaltung vom Ersten Beigeordneten der Stadt Wien mit der Amtsbezeichnung Bürgermeister.

(4) Dem Reichsstatthalter stehen für die Gemeindeverwaltung Ratsherren als Berater zur Seite.

(5) Für die Gemeindeverwaltung der Stadt Wien gilt im übrigen die Deutsche Gemeindeordnung (DGO) vom 30. Januar 1935 (RGBl. I.S. 49).

Artikel II.

Verwaltung der Land – und Stadtkreise

§ 9.

- (1) Der Reichsgau gliedert sich in Stadt- und Landkreise.
- (2) Die Landkreise sind staatliche Verwaltungsbezirke und Selbstverwaltungskörperschaften, die Stadtkreise sind Selbstverwaltungskörperschaften.
- (3) An der Spitze des Landkreises steht der Landrat, an der Spitze des Stadtkreises steht der Bürgermeister mit der Amtsbezeichnung Oberbürgermeister.

§ 10.

- (1) Der Landrat führt die gesamte staatliche Verwaltung in der Stufe des Kreises im Rahmen der bisherigen Zuständigkeiten.
- (2) Der Reichsminister des Innern überträgt im Einvernehmen mit den beteiligten Obersten Reichsbehörden Aufgaben und Befugnisse bisheriger Sonderverwaltungen auf den Landrat.

§ 11.

Die staatliche Verwaltung im Stadtkreis führt der Oberbürgermeister, soweit nicht für polizeiliche Angelegenheiten eine andere Regelung getroffen ist oder getroffen wird. § 10 Abs. 2 gilt entsprechend.

§ 12.

- (1) Der Landrat führt die Selbstverwaltung des Landkreises; für den Bereich der Selbstverwaltung stehen ihm Kreisräte als Berater zur Seite.
- (2) Als Selbstverwaltungskörperschaft hat der Landkreis öffentliche Aufgaben unter eigener Verantwortung zu erfüllen.
- (3) Der Landkreis seine Angelegenheiten durch Satzung regeln.
- (4) Die unmittelbare Aufsicht über den Landkreis als Selbstverwaltungskörperschaft führt der Reichsstatthalter, die oberste Aufsicht der Reichsminister des Innern.

Artikel III.

Schlußbestimmungen

§ 13.

(1) Die Behörden und Einrichtungen des Reichsgaues sind, soweit sie nicht Behörden und Einrichtungen des Reichsgaues als Selbstverwaltungskörperschaft, der Gemeinden, Gemeindeverbände, Körperschaften, Anstalten und Stiftungen des öffentlichen Rechts sind, Reichsbehörden und Reichseinrichtungen.

(2) Die Beamten und Lehrer dieser Behörden und Einrichtungen sind unmittelbare Reichsbeamte.

§ 14.

(1) Die Reichsgaue sind bis zum 30. September 1939 einzurichten.

(2) Die Reichsgaue sind Rechtsnachfolger der ehemals österreichischen Länder nach § 1.

§ 15.

Die vermögensrechtlichen Regelungen, die aus Anlaß der Durchführung dieses Gesetzes erforderlich sind, treffen nach Anhörung der beteiligten Reichsstatthalter der Reichsminister des Innern und der Reichsminister der Finanzen oder die von diesen bestimmten Stellen.

§ 16.

Der Reichsminister des Innern überträgt im Einvernehmen mit den beteiligten Obersten Reichsbehörden die Aufgaben und Befugnisse des Reichsstatthalters in Österreich (Österreichische Landesregierung) und der Obersten Österreichischen Landesbehörden auf die Reichsstatthalter, soweit sie nicht auf die Obersten Reichsbehörden übertragen werden.

§ 17.

(1) Bis zur Berufung der Reichsstatthalter führen die bisherigen Landeshauptmänner die Verwaltung der Reichsgaue gemäß §§ 4 und 6 und üben das Ordnungsrecht nach § 2 der Verordnung über das Gesetzgebungsrecht im Lande Österreich vom 30. April 1938 (RGBl. I. S. 455) aus. Die gleichen Befugnisse übt für die Stadt Wien der Reichskommissar für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich aus; er wird durch den Bürgermeister der Stadt Wien vertreten.

(2) Vom 1. Mai 1939 bis zur Übertragung der Aufgaben und Befugnisse des

Reichsstatthalters in Österreich (Österreichische Landesregierung) nach § 16 übt der Reichskommissar für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich die Befugnisse des Reichsstatthalters in Österreich (Österreichische Landesregierung) aus.

(3) Das Recht zur Landesgesetzgebung gemäß § 1 der Verordnung über das Gesetzgebungsrecht im Lande Österreich vom 30. April 1938 (RGBl. I. S. 455) erlischt für diejenigen Rechtsgebiete bezüglich deren die Übertragung nach § 16 erfolgt ist; soweit die Übertragung auf die bisherigen Landeshauptmänner erfolgt, findet § 5 Abs. 1 Anwendung.

(4) Die Geltungsdauer des Erlasses des Führers und Reichskanzlers über die Bestellung des Reichskommissars für die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich vom 23. April 1938 (RGBl. I. S. 407) wird bis zum 30. September 1939 verlängert.

§ 18.

Der Reichsminister des Innern erläßt die zur Durchführung und Ergänzung dieses Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften.

§ 19.

Das Gesetz tritt am 1. Mai 1939 in Kraft.

Berchtesgaden, den 14. April 1939.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Frick

Der Stellvertreter des Führers

R. Heß

Der Beauftragte für den Vierjahresplan, Generalfeldmarschall, Preußischer Ministerpräsident

Göring

Der Reichsminister der Finanzen

Graf Schwerin von Krosigk

Der Reichsminister und Chef der Reichskanzlei

Dr. Lammers

tlumaczenie własne

**Ustawa o strukturze/organizacji administracji w Okręgu Rzeszy
Kraj Sudetów (*Sudetengaugesetz*)
z 14 kwietnia 1939 r.**

Rząd Rzeszy przyjął następującą ustawę, która niniejszym zostaje ogłoszona:

**Artykuł I
Administracji w Okręgu Rzeszy Kraj Sudetów**

§ 1.

Okręg Rzeszy Kraj Sudetów jest okręgiem administracji państwowej i jednostką administracji terytorialnej.

§ 2.

- (1) Na czele Okręgu Rzeszy stoi namiestnik Rzeszy; jego siedzibą jest Reichenberg (Liberec).
- (2) Namiestnik Rzeszy jest uprawniony do żądania informacji od struktur administracji niezespolonej Rzeszy, struktur organizacji przemysłowych i transportu, oddziałów organizacji Reichsnährstand [„Stan Żywicieli Rzeszy”], Izby Kultury Rzeszy oraz oddziałów innych podmiotów publiczno-prawnych w obrębie Okręgu Rzeszy i wskazywania im istotnych punktów widzenia i działań, które w związku z nimi należy podjąć. Może on na mocy ustawy i instrukcji Najwyższych Władz Rzeszy wydawać im polecenia dotyczące jego Okręgu Rzeszy; właściwe organa Najwyższych Władz Rzeszy mogą polecenia namiestnika Rzeszy uchylć.
- (3) Uprawnienia określone w ust. 2 nie mogą być scedowane przez namiestnika Rzeszy na podległych mu urzędników.

§ 3.

Namiestnik Rzeszy sprawuje na poziomie Okręgu Rzeszy funkcje organu administracji państwowej jako administracji Rzeszy pod nadzorem ministra spraw wewnętrznych Rzeszy zgodnie z fachowymi instrukcjami ministrów Rzeszy w sferach, za które ci ministrowie odpowiadają.

(2) Organa administracji niezespólonej Rzeszy na poziomie Okręgu Rzeszy, za wyjątkiem zarządu wymiaru sprawiedliwości Rzeszy, finansów Rzeszy, kolei państwowych Rzeszy i poczty państwowej Rzeszy, podlegają namiestnikowi Rzeszy. Namiestnik Rzeszy stoi na czele tych organów administracyjnych i jest w nich reprezentowany przez ich kierowników.

(3) Ust. 2 ma odpowiednie zastosowanie do regionalnego związku rolników i regionalnego zakładu ubezpieczeń społecznych przy założeniu, że namiestnik Rzeszy jest reprezentowany we władzach regionalnego związku rolników przez prezesa tegoż związku, a we władzach regionalnego zakładu ubezpieczeń społecznych – przez starostę okręgu.

§ 4.

(1) Namiestnik Rzeszy może w drodze rozporządzenia, za zgodą właściwego ministra Rzeszy i ministra spraw wewnętrznych Rzeszy, ustanawiać prawo, o ile nie będzie ono sprzeczne z nadrzędnym prawem Rzeszy.

(2) Uprawnienia namiestnika Rzeszy zgodnie z ustawą o namiestnikach Rzeszy z 30 stycznia 1935 roku (RGBl. [Dziennik Ustaw] I. s. 65) w pozostałej części pozostają nienaruszone.

§ 5.

(1) Namiestnik Rzeszy kieruje administracją terytorialną Okręgu Rzeszy pod nadzorem ministra spraw wewnętrznych Rzeszy.

(2) Jako jednostka samorządu terytorialnego, Okręg Rzeszy zobowiązany jest do wykonywania zadań publicznych na własną odpowiedzialność.

(3) Okręg Rzeszy może regulować swoje sprawy wewnętrzne poprzez statut.

(4) Organami doradczymi namiestnika Okręgu w dziedzinie administracji samorządowej są rady krajowe.

§ 6.

Namiestnik Rzeszy jest reprezentowany w administracji państwowej przez przedstawiciela ogólnego, którego stanowisko nosi nazwę „premier rządu” i który jest bezpośrednim urzędnikiem Rzeszy, w administracji terenowej - przez przedstawiciela ogólnego, którego stanowisko nosi nazwę „starosta krajowy” i który jest urzędnikiem Okręgu Rzeszy jako jednostki administracji samorządowej.

§ 7.

Organami podporządkowanymi namiestnikowi Rzeszy są premierzy rządów w Uściu, Karlowych Warach i Opawie. Polecenia namiestnika Rzeszy są dla premierów rządów wiążące. Patrz w tej sprawie Pierwsze Rozporządzenie w sprawie wdrożenia ustawy o strukturze obszaru niemieckich Sudetów z 15 kwietnia 1939 roku (RGBl. [Dziennik ustaw] I. s. 764).

Artykuł II

Administracja powiatów wiejskich i miejskich

§ 8.

- (1) Okręg Rzeszy dzieli się na powiaty miejskie i wiejskie.
- (2) Powiaty wiejskie są państwowymi okręgami administracyjnymi i jednostkami administracji terytorialnej, a powiaty miejskie jednostkami administracji terytorialnej.
- (3) Na czele powiatu wiejskiego stoi starosta, a na czele powiatu miejskiego burmistrz, którego stanowisko nosi nazwę „nadburmistrz”.

§ 9.

- (1) Starosta kieruje całą administracją państwową na poziomie powiatu w ramach dotychczasowych kompetencji.
- (2) Minister spraw wewnętrznych Rzeszy, w porozumieniu z właściwymi Najwyższymi Władzami Rzeszy, przenosi prawa i obowiązki dotychczasowych organów administracji niezespólonej Rzeszy na starostę.

§ 10.

Administracją państwową w powiecie miejskim kieruje nadburmistrz, o ile dla spraw policyjnych nie zostało lub nie zostanie przyjęte inne uregulowanie. § 10 ust. 2 obowiązuje odpowiednio.

§ 11.

- (1) Administracją terytorialną w powiecie wiejskim kieruje starosta; organem doradczym starostów w zakresie administracji terytorialnej są rady powiatowe.
- (2) Jako jednostka administracji terytorialnej, powiat zobowiązany jest do realizowania zadań publicznych na własną odpowiedzialność.
- (3) Powiat reguluje swoje sprawy poprzez statut.

(4) Bezpośredni nadzór nad powiatem jako jednostką administracji terytorialnej sprawuje premier rządu, nadzór na najwyższym szczeblu minister spraw wewnętrznych Rzeszy.

Artykuł III

Postanowienia końcowe

§ 12.

(1) Organa władzy i instytucje Okręgu Rzeszy, o ile nie są organami władzy i instytucjami Okręgu Rzeszy jako jednostki administracji terytorialnej, gmin, związków gmin, podmiotów mających osobowość prawną, instytucji i fundacji prawa publicznego, są organami władzy i instytucjami Rzeszy.

(2) Urzędnicy i nauczyciele tych instytucji są bezpośrednio urzędnikami Rzeszy.

§ 13.

Przyznawanie środków, których Okręg Rzeszy i powiaty wiejskie potrzebują na realizację zadań, powierzonych im jako jednostkom administracji terytorialnej, reguluje rozporządzenie ministra finansów Rzeszy i ministra spraw wewnętrznych Rzeszy.

§ 14.

Minister spraw wewnętrznych Rzeszy wydaje przepisy prawne i administracyjne, niezbędne do wdrożenia i uzupełnienia niniejszej ustawy. Patrz w tej sprawie Rozporządzenia wykonawcze (1) z 10 czerwca 1939 (RGI. [Dziennik ustaw] I. s. 764), (2.) z 17 lipca 1939 roku (RGI. [Dziennik ustaw] I. s. 1271), (3.) z 21 lutego 1940 roku (RGI. [Dziennik ustaw] Is. 411). Patrz w tej sprawie również Pierwsze Rozporządzenie o zadaniach Okręgów Rzeszy jako jednostek administracji terytorialnej z 17 lipca 1939 roku (RGI. [Dziennik ustaw] I. s. 1269) a także Rozporządzenie o administracji Okręgów Rzeszy jako jednostek administracji terytorialnej z 25 listopada 1939 roku (RGI. I. [Dziennik Ustaw] s. 2373).

§ 19.

Ustawa wchodzi w życie w dniu 1 maja 1939 roku.

Berchtesgaden, 14 kwietnia 1939 r.

Führer i Kanclerz Rzeszy

Adolf Hitler

Minister Spraw Wewnętrznych Rzeszy

Frick

Zastępca *Führera*

R. Heß

Pełnomocnik ds. Planu Czteroletniego, Feldmarszałek, Premier Prus

Göring

Minister Finansów Rzeszy

Graf Schwerin von Krosigk

Minister i Szef Kancelarii Rzeszy

Dr Lammers

**Gesetz über den Aufbau der Verwaltung im Reichsgau
Sudetenland (*Sudetengaugesetz*)
vom 14. April 1939.**

Die Reichsregierung hat das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

**Artikel I.
Verwaltung des Reichsgaues Sudetenland**

§ 1.

Der Reichsgau Sudetenland ist ein staatlicher Verwaltungsbezirk und eine Selbstverwaltungskörperschaft.

§ 2.

(1) An der Spitze des Reichsgaues steht der Reichsstatthalter; er hat seinen Dienstsitz in Reichenberg.

(2) Der Reichsstatthalter ist befugt, sich von den Behörden der Reichssonderverwaltungen, den Gliederungen der Organisationen der gewerblichen Wirtschaft und des Verkehrsgewerbes, den Dienststellen des Reichsnährstandes und der Reichskult sowie den Dienststellen sonstiger öffentlich-rechtlicher Körperschaften innerhalb des Reichsgaues unterrichten zu lassen und sie auf die maßgebenden Gesichtspunkte und die danach erforderlichen Maßnahmen aufmerksam zu machen. Er kann ihnen im Rahmen der Gesetze und der Weisungen der Obersten Reichsbehörden Anweisungen für den Bereich seines Reichsgaues erteilen; die zuständigen Obersten Reichsbehörden können Weisungen des Reichsstatthalters aufheben.

(3) Die Befugnisse nach Abs. 2 kann der Reichsstatthalter auf die ihm beigegebenen Beamten nicht übertragen.

§ 3.

(1) Der Reichsstatthalter führt in der Stufe des Reichsgaues unter der Dienstaufsicht des Reichsministers des Innern nach den fachlichen Weisungen der Reichsminister innerhalb ihres Geschäftsbereichs die staatliche Verwaltung als Reichsverwaltung.

(2) Die Behörden der Reichssonderverwaltungen in der Stufe des Reichsgaues mit Ausna

hme der Reichsjustiz-, Reichsfinanz-, Reichsbahn- und Reichspostverwaltung, die im Reichsgau ihren Sitz haben, werden dem Reichsstatthalter angegliedert. Der Reichsstatthalter steht an der Spitze dieser Verwaltungen und wird in ihnen durch deren Behördenleiter vertreten.

(3) Abs. 2 findet auf die Landesbauernschaft und die Landesversicherungsanstalt entsprechende Anwendung mit der Maßgabe, daß der Reichsstatthalter in der Leitung der Landesbauernschaft durch den Landesbauernführer und in der Leitung der Landesversicherungsanstalt durch den Gauhauptmann vertreten wird.

§ 4.

(1) Der Reichsstatthalter kann durch Verordnung mit Zustimmung der beteiligten Reichsminister und des Reichsministers des Innern Recht setzen, soweit nichtübergeordnetes Reichsrecht entgegensteht.

(2) Die Befugnisse des Reichsstatthalters nach dem Reichsstatthaltergesetz vom 30. Januar 1935 (RGBl. I. S. 65) bleiben im übrigen unberührt.

§ 5.

(1) Der Reichsstatthalter führt die Selbstverwaltung des Reichsgaues unter der Aufsicht des Reichsministers des Innern.

(2) Als Selbstverwaltungskörperschaft hat der Reichsgau öffentliche Aufgaben unter eigener Verantwortung zu erfüllen.

(3) Der Reichsgau kann seine eigenen Angelegenheiten durch Satzung regeln.

(4) Dem Reichsstatthalter stehen für den Bereich der Selbstverwaltung Gauräte als Berater zur Seite.

§ 6.

Der Reichsstatthalter wird vertreten in der staatlichen Verwaltung von einem allgemeinen Vertreter mit der Amtsbezeichnung Regierungspräsident, der unmittelbarer Reichsbeamter ist, in der Selbstverwaltung von einem allgemeinen Vertreter mit der Amtsbezeichnung Gauhauptmann; dieser ist Beamter des Reichsgaues als Selbstverwaltungskörperschaft.

§ 7.

Nachgeordnete Behörden des Reichsstatthalters sind die Regierungspräsidenten in Aussig, Eger und Troppau. Die Regierungspräsidenten sind an die Weisungen des Reichsstatthalters gebunden. siehe hierzu die Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes über die Gliederung der sudetendeutschen Gebiete vom 15. April 1939 (RGBl. I. S. 764).

Artikel II.

Verwaltung der Land- und Stadtkreise

§ 8.

- (1) Der Reichsgau gliedert sich in Stadt- und Landkreise.
- (2) Die Landkreise sind staatliche Verwaltungsbezirke und Selbstverwaltungskörperschaften, die Stadtkreise sind Selbstverwaltungskörperschaften.
- (3) An der Spitze des Landkreises steht der Landrat, an der Spitze des Stadtkreises steht der Bürgermeister mit der Amtsbezeichnung Oberbürgermeister.

§ 9.

- (1) Der Landrat führt die gesamte staatliche Verwaltung in der Stufe des Kreises im Rahmen der bisherigen Zuständigkeiten.
- (2) Der Reichsminister des Innern überträgt im Einvernehmen mit den beteiligten Obersten Reichsbehörden Aufgaben und Befugnisse bisheriger Sonderverwaltungen auf den Landrat.

§ 10.

Die staatliche Verwaltung im Stadtkreis führt der Oberbürgermeister, soweit nicht für polizeiliche Angelegenheiten eine andere Regelung getroffen ist oder getroffen wird. § 9 Abs. 2 gilt entsprechend.

§ 11.

- (1) Der Landrat führt die Selbstverwaltung des Landkreises; für den Bereich der Selbstverwaltung stehen ihm Kreisräte als Berater zur Seite.
- (2) Als Selbstverwaltungskörperschaft hat der Landkreis öffentliche Aufgaben unter eigener Verantwortung zu erfüllen.
- (3) Der Landkreis seine Angelegenheiten durch Satzung regeln.

(4) Die unmittelbare Aufsicht über den Landkreis als Selbstverwaltungskörperschaft führt der Regierungspräsident, die oberste Aufsicht der Reichsminister des Innern.

Artikel III.

Schlußbestimmungen

§ 12.

(1) Die Behörden und Einrichtungen des Reichsgaues sind, soweit sie nicht Behörden und Einrichtungen des Reichsgaues als Selbstverwaltungskörperschaft, der Gemeinden, Gemeindeverbände, Körperschaften, Anstalten und Stiftungen des öffentlichen Rechts sind, Reichsbehörden und Reichseinrichtungen.

(2) Die Beamten und Lehrer dieser Behörden und Einrichtungen sind unmittelbare Reichsbeamte.

§ 13.

Die Zuweisung der Einnahmen, die der Reichsgau und die Landkreise zur Erfüllung der ihnen als Selbstverwaltungskörperschaften zugewiesenen Aufgaben benötigen, wird durch Verordnung des Reichsministers der Finanzen und des Reichsministers des Innern geregelt.

§ 14.

Der Reichsminister des Innern erläßt die zur Durchführung und Ergänzung dieses Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften. siehe hierzu die Durchführungsverordnungen (1.) vom 10. Juni 1939 (RGBl. I. S. 764), (2.) vom 17. Juli 1939 (RGBl. I. S. 1271), (3.) vom 21. Februar 1940 (RGBl. I. S. 411). siehe hierzu auch die Erste Verordnung über Aufgaben der Reichsgaue als Selbstverwaltungskörperschaften vom 17. Juli 1939 (RGBl. I. S. 1269) sowie die Verordnung über die Verwaltung der Reichsgaue als Selbstverwaltungskörperschaften vom 25. November 1939 (RGBl. I. S. 2373).

§ 19.

Das Gesetz tritt am 1. Mai 1939 in Kraft.

Berchtesgaden, den 14. April 1939.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Frick

Der Stellvertreter des Führers

R. Heß

Der Beauftragte für den Vierjahresplan, Generalfeldmarschall, Preußischer Ministerpräsident

Göring

Der Reichsminister der Finanzen

Graf Schwerin von Krosigk

Der Reichsminister und Chef der Reichskanzlei

Dr. Lammers

Aneks 2. Wprowadzony podział terytorialny w *Ostmarku* i *Sudetenlandzie*

Nowa jednostka podziału terytorialnego w Trzeciej Rzeszy – Okręg Rzeszy (*Reichsgau*).
Okręgi Rzeszy powstałe w 1938 roku:

Nazwa	Stolica	<i>Gauleiter</i> i Namiestnik Rzeszy
1. Wien (Wiedeń)	Wiedeń	Baldur von Schirach
2. Kärnten (Karyntia)	Klagenfurt	dr Friedrich Rainer
3. Niederdonau (Dolny Dunaj)	Wiedeń	dr Hugo Jury
4. Oberdonau (Górny Dunaj)	Linz	August Eigruber
5. Salzburg	Salzburg	Adolf Scheel
6. Steiermark (Styria)	Graz	Siegfried Uiberreither
7. Tirol-Vorarlberg (Tyrol)	Innsbruck	Franz Hofer
8. Sudetenland (Kraj Sudetów)	Liberec	Adolf Heinlein

Summary

The work focuses on legal and organizational aspects of incorporating Sudetenland and Austria into the Third Reich. The paper addresses many issues describing the course of this process. The most important legal acts were presented together with source documents and literature.

A number of issues related to the topic were analyzed, including such as the reason for the incorporation of these areas, methods and subsequent consequence. This was to obtain the answers to the research questions contained in the work together with relevant conclusions. The work can be treated as a kind of compendium of knowledge containing the most important issues related to the topic of the incorporation of the Country of the Sudetes and Austria into the Third Reich.